

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**GEORGE W. BUSH'TAN DONALD TRUMP'A ABD'NİN DEĞİŞEN
İRAN POLİTİKASININ İNŞACI PERSPEKTİFTEN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

MERYEM DEMİR CENGİZ

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**GEORGE W. BUSH'TAN DONALD TRUMP'A ABD'NİN DEĞİŞEN
İRAN POLİTİKASININ İNŞACI PERSPEKTİFTEN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

MERYEM DEMİR CENGİZ

Danışman: Prof. Dr. Emel Parlar Dal

İstanbul, 2020

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgisinden ve tecrübelerinden faydalandığım, bu tezin yazım aşamasında çalışmamı titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Emel Parlar Dal’a değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Lisans döneminden bu yana her zaman yanımda olan kıymetli dostum Şeyma Merve Tandoğan bu çalışma sürecinin oldukça kritik olan son aşamasında değerli katkı ve eleştirileriyle tezimi yönlendirdi ve manevi desteği ile yanımda oldu. Kendisine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez yazımının zorlu süreçlerinde manevi destek bulduğum kardeşim Beyzanur Ceylan’a beni hiçbir zaman yalnız bırakmadığı için teşekkürlerimi sunarım.

Uzun ve yoğun bir çalışmayı gerektiren bu süreçte, özellikle bu aşamaya kadar gelmemde hiçbir an desteklerini esirgemeyen, bu çalışma süreci boyunca da her an yanımda olan ailemin hiçbir şekilde hakkını ödeyemem. Bu sebeple anneme, babama ve kardeşlerime teşekkürü büyük bir borç bilirim.

Son olarak tez yazım sürecinin en zor aşamalarında yanımda olan, bana destek veren, motive eden, tez yazım sürecimin her anına ortak olan kıymetli hayat arkadaşım Mehmet Emin Cengiz’e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu tez, hayallerimizin ilk adımı olarak anılarımızda yer edinmiştir. Ömrümüzün sonuna kadar okuyan, araştıran, sorgulayan ve ilimden ayrılmayan bir hayat temennisiyle...

İstanbul, Temmuz 2020

GEORGE W. BUSH'TAN DONALD TRUMP'A ABD'NİN DEĞİŞEN İRAN POLİTİKASININ İNŞACI PERSPEKTİFTEN ANALİZİ

Meryem DEMİR CENGİZ

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde Amerika Birleşik Devletleri-İran ilişkileri 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte kırılma dönemine girmiştir. Bu tarih itibarıyla Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybeden ABD için İran'ın nükleer faaliyetleri başlıca tehdit unsuru haline gelmiş ve Washington-Tahran arasındaki ilişkiler dönemsel koşulların getirdiği gerekçeler çerçevesinde devam etmiştir. Bu çalışmada George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump dönemlerinde ABD-İran arasında yaşanan ilişkileri analiz etmek için inşacı kuram kullanılmıştır. Tezin amacı, 2000 sonrası dönemde ABD'nin İran politikasının düşünsel, normatif unsurlar çerçevesinde söylemler yoluyla nasıl şekillendiğini analiz etmektir. Öte yandan ABD ve İran ulusal kimliğinin dış politika yapım sürecine etkisi incelenecektir. Buradan hareketle, iki ülke arasında yaşanan karşılıklı güvensizlik söylemler yoluyla inşa edilmiş ve devlet kimlikleri dış politika eylemlerini etkilemiştir. Bu bağlamda Amerikan ulusal kimliği demokrasi, insan hakları ve eşitlik gibi söylemler ile tanımlanırken, İran ulusal kimliği 1979 İslam Devrimi ile birlikte Batı karşıtlığı, emperyalizm karşıtlığı ve devrim ihracı gibi ideolojik motivasyonlardan beslenmiştir. Dolayısıyla ABD'nin İran politikası kimlik eksenli söylemler çerçevesinde şekillenmiş ve söz konusu söylemler özneler arası anlayışı inşa etmiştir.

Anahtar Sözcükler: ABD, İran, Konstrüktivizm, Ulusal Kimlik, Dış Politika

FROM CONSTRUCTIVIST PERSPECTIVE AN ANALYSIS ON THE USA's CHANGING IRAN POLICY FROM GEORGE W. BUSH TO DONALD TRUMP

Meryem DEMİR CENGİZ

SUMMARY

Historically, the relations between the United States and Iran, with the Islamic Revolution realized in Iran in 1979, entered into a fracturing period. As of today, Iran's nuclear activities have become the main threat to the USA, which has lost an essential ally in the Middle East. Moreover, the relations between Washington and Tehran have continued within the framework of the rationales taken place in different periods. In this study, the constructive theory was used to analyze the relations between the USA and Iran in the periods of George W. Bush, Barack Obama, and Donald Trump. The thesis aims to analyze how the USA's Iran policy was shaped through discourses within the framework of ideational, normative elements in the post-2000 period. On the other hand, the impact of the US and Iranian national identity on foreign policymaking will be examined. Starting from this point of view, mutual distrust between the two countries was built through rhetoric and state identities affected foreign policy actions. In this context, while the American national identity was defined by discourses such as democracy, human rights, and equality, Iranian national identity with the 1979 Islamic Revolution was fed with ideological motivations such as anti-Westernism, anti-imperialism, and export of revolution. Therefore, the USA's Iran policy was shaped within the framework of identity-based discourses, and these discourses built an intersubjective understanding

Keywords: USA, Iran, Constructivism, National Identity, Foreign Policy

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Arka Planı.....	1
Araştırmanın Amaç ve Soruları.....	9
Araştırmanın Önemi	10
Araştırmanın Zaman Aralığı ve Metodolojisi	12
Tezin Yapısı	12
I. BÖLÜM	14
KONSTRÜKTİVİZM VE DIŞ POLİTİKA: TEORİK VE ANALİTİK ARKA PLAN	14
1.1 Konstruktivizm Nedir Ne Değildir?	14
1.2 Dış Politika Yapım Sürecinde Konstruktivizm	19
1.2.1 İnşacı Yaklaşımda Dış Politika Analizi.....	19
1.2.2. Kimlik ve Çıkar Etkileşimi: İnşacı Yaklaşım.....	20
1.2.3. Uluslararası Sistemin Yapısı ve Anarşi Sorunsalı	24
II. BÖLÜM.....	26
2000Lİ YILLAR AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSAL KİMLİĞİN ETKİSİ.....	26
2.1 Amerikan Ulusal Kimliği ve Amerikan İstisnailiği Algısı	27
2.1.2 Amerikan Dış Politikasında “Öteki” Nasıl İnşa Edilir?	29
2.1.3 11 Eylül Saldırılarının Amerikan Kimliği Özelinde Değerlendirilmesi.....	30
2.2 İran Dış Politikasında Konstruktivizmin Alt Yapısı.....	32
2.2.1 İran Ulusal Kimliğinin Kurucu Unsurları.....	32
2.2.2 İran Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler	35
2.2.2.1 Anti Emperyalizm ve Batı Karşıtlığı	35
2.2.2.2 Velayet-i Fakih Anlayışının Dış Politikaya Etkileri	36
2.2.2.3 Şii Jeopolitiği ve Devrim İhracı Söylemi	37
III. BÖLÜM.....	40

ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİ KONSTRÜKTİVİST PENCEREDEN ANLAMAK: GEORGE W. BUSH'TAN DONALD TRUMP'A	40
3.1 George W. Bush Dönemi ABD-İran İlişkilerinin Evrimi.....	40
3.1.1 George W. Bush'un Ön alıcı-Önleyici Savaş Doktrini	41
3.1.2 George W. Bush'un Şer Ekseni Söylemi.....	43
3.1.3 İran Nükleer Faaliyetleri Karşısında ABD-İran İlişkileri.....	44
3.1.4 Caydırıcı Unsur: Batı'nın İran'a Yönelik Yaptırım Kararları	47
3.2 Barack Obama Dönemi: Değişimin Başlangıcı (mı)?	50
3.2.1 Ahmedinejad'ın İkinci Dönemi ABD-İran İlişkileri	53
3.2.2 2009 Cenevre Görüşmeleri Sonrası ABD-İran İlişkileri	54
3.2.3 2010 Türkiye, Brezilya ve İran Nükleer Müzakere Görüşmeleri	57
3.2.4 Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu 8 Kasım 2011 Raporu.....	59
3.2.5 Nükleer Müzakerelerde Yumuşama Dönemi: 24 Kasım 2013 Cenevre Görüşmeleri.....	60
3.2.6 Diplomasinin Zaferi: 14 Temmuz 2015 KOEP Anlaşması	64
3.3 Donald Trump Dönemi Baskı ve Meydan Okumalar.....	65
3.3.1 Washington-Tahran İlişkilerinde Gerginlik Dönemi.....	66
3.3.2 ABD-İran ilişkilerinde Kopuş: Donald Trump'ın Nükleer Anlaşmadan Çekilme Kararı	69
3.3.3 ABD'nin İran'a Yönelik Yaptırım Kararları Sonucu Sarsılan İlişkiler.....	73
3.3.4 ABD-İran Çatışmanın Eşiğinde.....	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTCOM	Central Command
CENTO	Central Treaty Organization
DMO	Devrim Muhafızları Ordusu
DPA	Dış Politika Analizi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
IMF	International Monetary Fund
İHA	İnsansız Hava Aracı
KOEP	Kapsamlı Ortak Eylem Planı
NPT	The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
P5	Five Permanent Members
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

GİRİŞ

Araştırmanın Arka Planı

İnşacılık yaklaşımı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde 1980’li yıllarda kendisine alan bulmuştur. Bu yaklaşım sosyal dünyanın kültürel, dinamik ve birbiriyle bağlantılı ilişkilere dayanan durumunu açıklayan bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnşacılık yaklaşımı, toplumsal olayların sosyal anlamda inşa edildiği savunmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini de inşa edilen sosyal sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle inşacı yaklaşıma göre uluslararası siyaset maddi yapılardan ziyade sosyal, düşünsel ve kültürel yapılar üzerine bina edilmiştir. Uluslararası ilişkiler çerçevesinde öne çıkan yapılar ise normlar, kimlikler ve söylemlerdir. Söz konusu unsurlar inşacı yaklaşımın temel kavramları kapsamaktadır. Dolayısıyla inşacı kuram hem idealist hem de bütüncül bir bakış açısıyla fikirlerin ve gerçekliğin sosyal inşasını inceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.¹

Realizm ve liberalizm gibi başlıca ana akım teoriler Soğuk Savaş sonrası süreçte yaşanan gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler disiplini kendisine alan bulan inşacılık yaklaşımı öne çıkmaya başlamıştır. Popüler olan ana akım teorileri devletlerarası ideolojik kamplaşmanın getirdiği bölünmenin sonsuza kadar süreceğini öngörmüşlerdir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla inşacılık yaklaşımı ana akım teorileri eleştirmiş ve uluslararası ilişkiler disiplini içinde kendisine alan bulmuştur.² İnşacı yaklaşıma göre uluslararası sistemin normları bireyler tarafından inşa edilerek belirli bir süreç içerisinde dönüşüme uğramaktadır. Bu süreçte inşacı yaklaşıma olan ilgi artmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde inşacılık yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplini öneminin arttığını söylemek mümkündür.³

Kimlikler, devletlerin iç ve dış politikalarını inşa etmektedir. İnşacı kurama göre, bir devletin kimliği o devletin iç ve dış politik eylemleri ve dolayısıyla tercihleri manasına gelmektedir. Kültür, etnisite, din gibi pek çok faktörden etkilenen kimlik, devletlerin kendi stratejilerini ve eylemlerini belirlemesine imkân tanımaktadır. Dolayısıyla devletler kimlikleri sayesinde diğer devletlerin öngörülebilecek eylemlerini önceden tahmin edebilme imkanına

¹ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, Ramazan Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 325

² Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, 1. Baskı, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.200.

³ Nilüfer Karacasulu, “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, Tayyar Arı (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler*, 1. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2012, s. 109.

sahiptirler. Kimlikler olmaksızın dünya siyaseti belirsizlik ortamı içerisinde kaosa sürüklenebilmektedir. Konstrüktivistlerin önemle vurguladığı gibi, kimlik tehdit ve çıkar tanımlamalarına, bu da güvenlik algılarına şekil vermektedir. Tıpkı bireylerde olduğu gibi devletlerin güvenlik tanımlamalarından bahsederken de onların sadece maddi olarak güvende olmaları değil, sahip oldukları değer ve kimliklerinin de güvende olması gerekmektedir.⁴

İnşacı kuram, devletlerin ulusal kimlikleri çerçevesinde dış politika eylemleri ve çıkar tanımlamaları yaptığı savını ileri sürmektedir. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika tercihlerinin incelenmesi sadece realist politikalarla açıklanamamaktadır. Amerikan ulusal kimliğinin dönüştürücü etkisi Amerikan çıkarları ile örtüşerek dış politika eylemlerine etki etmektedir. Yakın tarihte gerçekleşen ABD dış politika eylemlerini anlamak adına Amerikan ulusal kimliğinin ortaya çıkış felsefesinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yeni kıta Amerika'ya ekonomik ve dini baskı sebepleriyle Avrupa ve özellikle İngiltere'den yapılan göçler Amerikan kimliğinin temellerini oluşturmuştur. Dolayısıyla din hürriyeti, bireysel haklar ve özgür bir toplum inşası ulaşılması gereken bir hedef olarak Amerikan kimliğinde hayat bulmuştur.⁵

Amerikan kimliği oluşum sürecinde Amerikalıların kendilerini diğer toplumlardan üstün gören istisnai tavrı, devletin kuruluş sürecinden günümüze kadar gelen süreçte dış politika eylemlerini yönlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Amerikan kimliği dönemsel koşullar ekseninde temel motivasyonları sabit kalarak dönüşüm geçirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı mücadelede Amerikan kimliğinin önemli yapıtaşlarından biri olan demokratik değerler ikinci plana atılmış ve komünizmin yayılmasını engellemek için askeri müdahalelerde bulunulmuştur. Buradan hareketle ideolojik, tarihsel, kültürel ve dini etkenler Amerikan kimliğinin şekillenmesinde etkili olduğu gibi dış politika tercihlerini de belirlemektedir. Şüphesiz 11 Eylül olayları Amerikan tarihi için dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda Amerikan kimliği ile özdeşleşen istinailik algısı 11 Eylül sonrası süreçte Başkan George W. Bush yönetiminde, dış politika eylemlerinin analizinde önemli bir unsurdur.⁶ ABD için söz konusu yerlere yapılan terör eylemleri, aslında Amerikan değerleri imajına da yapılmış bir saldırı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla saldırılarla birlikte Soğuk Savaş'tan galip çıkan ve süper güç olan ABD'nin vatandaşlarını koruyamadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

⁴ Polat Alpman, "Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, Ekim 2018, s. 3

⁵ Helin Sarı Ertem, "Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 16.

⁶ Harold Hongju Koh, "On American Exceptionalism", *Stanford Law Review*, Vol 55, No 5, 2003, s.1495

Jeopolitik konumu, kültürel mirası ve tarihi kökeni itibarıyla Ortadoğu’da etkili bir aktör olan İran İslam Cumhuriyeti’nin ulusal kimliği din, mezhep, siyasal sistem gibi unsurlardan etkilenmiştir. 1979’da yaşanan İslam Devrimi ile İran ulusal kimliğini Batı karşıtlığı üzerinden inşa etmiştir. Devrim sonrası süreçte İran için Batı ve Emperyalizm öteki konumunda atfedilmiş ve böylece kendi ulusal kimliğinin merkezini güçlendirmiştir. İnşacı kurama göre devletlerin kimlikleri ve çıkar tanımlamaları etkileşim halinde bir süreci ifade etmektedir. Buradan hareketle İslam Devrimi ile beraberinde gelişen yeni kimlik anlayışı Tahran’ın dış politika eylemlerinde değişikliği de beraberinde getirmiştir.⁷ İran, devrim sonrası süreçte ulusal kimliğini Şiiliği temel alarak şekillendirmiş ve bu doğrultuda dış politika tercihleri Şii merkezli bir anlayışa bürünmüştür.⁸ İran ulusal kimliğinin Şiilik üzerinden inşa edilmesi, inşacı kuramın kimlik-çıkarcı ekseninde dış politika eylemlerinin dönüşüme uğradığı argümanı ile örtüşmektedir.⁹

Tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu bölgesi, stratejik konumu nedeniyle uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve dengesine göre küresel-bölgesel güçlerin ilgisini çekmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte küresel düzende önemli bir aktör olarak ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu’da etkili bir bölge dışı aktör olmayı başarmıştır.¹⁰ Soğuk Savaş sonrası süreçte uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişim genelde Ortadoğu özelinde ise küresel bir güç olan İran İslam Cumhuriyeti nezdinde bölgesel politikaları etkilemiştir. Bu çerçevede Amerikan dış politikası Ortadoğu üzerindeki uluslararası siyaseti dolayısıyla oldukça önemli sonuçları olan bir süreci barındırmaktadır. ABD dış politikası yapım sürecinin önemli aktörlerinden olan George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump’ın İran’a uyguladıkları dış politikaları ile farklı yaklaşımları temsil etmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri’nde 2000 yılında yapılan seçimlerle birlikte Cumhuriyetçi aday George W. Bush seçimleri kazanmıştır. George W. Bush’un görevi devralmasından kısa bir süre sonra ABD’de yaşanan 11 Eylül terör saldırıları Washington’un güvenlik ve dış politika anlayışını değiştirmiştir. Başkan Bush’un, kitle imha silahlarını barındırdıkları ve terörizme destek verdikleri gerekçesiyle 2002 yılında İran, Irak ve Kuzey Kore’yi “Şer

⁷ Hossein Karimifard, “Constructivism, National Identity and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran”, *Asian Social Science*, Cilt 8, Sayı 2, Şubat 2012, s.240.

⁸ Cihangir Moini Alemdari, “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, Çev. Hakkı Uygur, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, Hamid Ahmedi (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, s.12.

⁹ Kadir Ertaç Çelik, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt 1, Sayı 1, Yaz 2016, s. 263.

¹⁰ Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2009, s.70.

Eksenî” ölkeleri olarak nitelendirmesi Washington-Tahran ilişkilerinde yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir.¹¹

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ABD Ortadoğu’da en önemli müttefiklerinden birini kaybetmiş ve bu tarih itibariyle Wahington-Tahran arasındaki ilişkiler gerginlik dönemine girmiştir. İki ölkede arasında gerçekleşen söz konusu gerginliğin en önemli sebeplerinden birisi İran’ın nükleer çalışmalar yapmasıdır. Bu çerçevede 2002 yılında muhalif kanadın temsilcilerinden Ali Rıza Caferzade’nin İran’da gizli olarak nükleer çalışmalar yapıldığını belirten açıklamalar yapması ile ABD-İran ilişkilerinde gerginlik dönemi yaşanmıştır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Natanz ve Arak’ta ortaya çıkan gizli nükleer santrallerin denetlenebilmesi adına İran yönetimine 31 Aralık 2003 tarihinde anlaşma çerçevesi belirlemiştir. Bu anlaşma çerçevesinde Tahran söz konusu santrallere ani denetimler yapılmasını ve askeri tesislerin denetime açılmasını kabul etmiştir.¹² ABD-İran arasında nükleer kriz sebebiyle yaşanan gerginliğin azalması adına Fransa, İngiltere ve Almanya (AB Üçlüsü) krizin çözölmesi için düzenli olarak İran ile müzakere yöntemlerine başvurmuşlardır. AB Üçlüsü ve İran’ın diplomatik müzakerelerin önünü açan çabaları ile 15 Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma ile Tahran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya aldığını belirten açıklamalar yapmıştır.¹³

İran İslam Cumhuriyeti’nde 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri Ahmedinejad’ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad’ın Batı dünyası ve ABD’ye yönelik muhalif söylemleri, nükleer faaliyetlere devam edileceğini açıklamasıyla birlikte Washington-Tahran ilişkilerinde diplomasi kanalını tıkayan bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede İran’ın UAEA denetimlerinden uzak nükleer çalışmalar yapması, 29 Mart 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin İran’a yönelik yaptırım kararı almasına neden olmuştur. 1 Haziran 2006 tarihi itibariyle İran nükleer müzakereler konusu BM Güvenlik Konseyi üyeleri (Fransa, İngiltere, Rusya, Çin, ABD) ve Almanya arasında P5+1 olarak da nitelendirilmiş ve görüşmelere başlanmıştır. İran’ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi ve müzakerelerde ön koşul şartını kabul etmemesiyle birlikte BM Güvenlik Konseyi, 31 Temmuz 2006 tarihli 1696 sayılı yaptırım kararını onaylamış ve İran’ın otuz gün

¹¹ Axis of Evil Speech”, *The New York Times*, 5 Kasım 2015, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/100000004021075/the-axis-of-evil-speech.html>

¹² Nihat Ali Özcan ve Özgür Özdamar, “Iran’s Nuclear Program and the Future of US-Iran Relations” *Middle East Policy*, Cilt 16, Sayı 1, Bahar 2009, s.123.

¹³ Talha Köse, “İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları”, *SETA Yayınları III*, Ankara 2015, s. 21.

içerisinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırması gerektiğini açıklamıştır.¹⁴ Alınan ilk yaptırım kararları çerçevesinde İran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmamıştır. İran'ın nükleer faaliyetlere devam etmesi yalnızca bölgede realist bir aktörün güvenlik kaygıları veya bölgesel rekabet gibi gerekçelerle açıklanamaz. Tahran yönetimi söz konusu faaliyetleri İslam Devrimi ile birlikte pekiştirdiği ulusal kimliğinin bir parçası olarak devam ettirmektedir.¹⁵ İran yönetimi, kendisine verilen süre çerçevesinde alınan kararlara uymayınca 24 Mart 2007 tarihinde bir önceki yaptırım kararlarından daha sert ekonomik ve diplomatik yaptırımlar devreye girmiştir. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi'nde 1747 sayılı yaptırım kararı oybirliği ile kabul edilmiştir.¹⁶

4 Kasım 2008 de yapılan ABD seçimlerini kazanan Barack Obama'nın seçim çalışmaları döneminde önemle üzerinde durduğu konulardan birisi İran nükleer müzakereler meselesi olmuştur. Obama, ABD'nin 1979 İslam Devrimi'nden beri İran'a karşı takınılan olumsuz tavırdan rahatsızlığını dile getiren açıklamalar yapmıştır. Yıllardır kronikleşen sorunların çözümünün çok kolay olmayacağını fakat İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlı olması durumunda müzakereye açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ ABD-İran ilişkilerine dair nükleer kriz Ekim 2009'da P5+1 ülkeleri ve İran temsilcilerinin Cenevre'de toplanmasıyla masaya yatırılmıştır. İran yönetimi, ABD ve P5+1 ülkeleriyle uranyumun zenginleştirilmesi faaliyetleri üzerine konsensüs sağlamıştır. İran ile nükleer müzakere görüşmeleri Ekim 2009'da devam etmiştir. Bu bağlamda ABD, Rusya, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı yetkilileri arasında Viyana'da görüşmeler gerçekleşmiştir. Buna göre İran Natanz'da bulunan nükleer santralinde bulunan 1200 kg uranyumu zenginleştirilmesi sebebiyle %20 oranında Rusya'ya vermeyi kabul etmiştir. Uranyum takası müzakereleri devam ederken İran yönetimi 21 Eylül 2009'da UAEA'ya İran'ın Kum şehrine yaklaşık 35 km kuzeyinde yer alan Fordo'da uranyum zenginleştirme tesisi kurulduğunu açıklamasıyla birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Yönetim Kurulu toplantısında İran'ı kınayan yasa tasarısı hayata geçirilmiştir.¹⁸

¹⁴ "Iran Sanctions", U.S Department of the Treasury, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1696.pdf>, 31 Temmuz 2006, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2020.

¹⁵ Necmettin Özdin, "A Nuclear Iran? A Theoretical Analysis On a Realist Actor Thought Constructivist Lens", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 7, Sayı 2, Ocak 2016, s. 50.

¹⁶ "Iran Sanctions", U.S Department of the Treasury, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1747.pdf>, 24 Mart 2007, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2020.

¹⁷ Travis Sharp, "U.S Foreign Policy Toward Iran in The Obama Era", *ISPI-Policy Brief*, Sayı 145, Haziran 2009, s.4.

¹⁸ Muhammed Shoib, "U.S-Iran Standoff: A Constructivist Approach", *Journal of Strategic Affairs*, 2016, s.4

İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi üzerine Washington-Tahran ilişkileri müzakereden gerilme dönemine girmiştir. ABD yönetimi 3 Ocak 2010 tarihinde İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili raporlar neticesinde Birleşmiş Milletler 'in İran'a diplomatik yaptırımlar içeren karar alması gerektiğini belirtmiştir. İran nükleer müzakere sorununa Türkiye'nin de dahil olmasıyla 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, İran ve Brezilya arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve bu doğrultuda Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran'ın 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'de depolamayı kabul etmiştir. Düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum Türkiye'de depolanmasına rağmen İran'ın malı olmaya devam edecek ve İran gerektiğinde uranyumu geri alabilecektir. Bu çerçevede görüşmeyi gerçekleştiren ülkeler NPT'ye bağlılıklarını bildirmiştir.¹⁹

ABD-İran arasında yaşanan gerginlik Tahran'a yönelik yeni yaptırım kararları çerçevesinde olumsuz düzlemde devam etmiştir. Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin %20 oranında arttığını belirterek 7 Haziran 2010 tarihinde yaptırım kararları almıştır. Başkan Obama İran'ı çevrelemek ve baskı altına almak için siyasi ve ekonomik yaptırımların artırılması gerektiğini savunmuş ve bu çerçevede 1 Temmuz 2010 tarihinde İran'a yönelik yaptırım kararları onaylanmıştır.²⁰ ABD-İran ilişkilerinde önemli bir gelişme olan UAEA 8 Kasım 2011 raporu, İran'ın Batı ülkeleri ve bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. UAEA, ilgili raporda İran'ın nükleer faaliyetlere devam ettiğini açıklamasıyla birlikte ABD ek yaptırım kararları tasarımı sunmuştur. ABD, 21 Kasım 2011'de yeni yaptırım kararlarını hayata geçirmiştir. Söz konusu yeni yaptırım kararları İran ekonomisini tecrit etme yönünde olmuştur. Taşımacılık, enerji sektörünü ve mali kurumlarını içeren yeni yaptırım kararları sonrası İran ekonomisi oldukça zor bir döneme girmiştir. AB ülkeleri ABD'nin baskıları sonrası Temmuz 2012'den itibaren İran'dan petrol alımını durdurmuştur.

İran'ın nükleer faaliyetlerini görüşmek üzere 24 Kasım 2013'te P5+1 ülkeleri ve İran arasında Cenevre'de görüşmeler gerçekleşmiştir. Cenevre görüşmeleri ile hem İran tarafını hem de P5+1 ülkelerini memnun eden kararlar alınmıştır. Toplantıdan çıkan anlaşmaya göre; belirlenen şartlar öncelikli olarak altı ay süre ile geçerli olacaktır. Altı aylık bu süreç içerisinde İran'a yönelik olarak gerçekleşen ekonomik yaptırımlar askıya alınmıştır. ABD-İran ilişkilerinde ılımlı hava seyrederken nükleer müzakerelere ilişkin dönüm noktası olarak

¹⁹ Maaïke Warneer, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad Ideology and Actions*, 1.Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2013, s.137.

²⁰ Ayman Saleh Albarasneh ve Dania Koleilat Khatib, "The U.S Policy of Containing Iran From Obama to Trump 2009-2018", *Global Affairs*, Aralık 2009, s.8.

nitelendirilecek bir aşamaya gelinmiştir. P5+1 ülkeleri ve İran, 2 Nisan 2015'te bir araya gelmiş ve taraflar arasında yapılan görüşmelere göre İran'ın nükleer programının azaltılması ve İran'a yapılan ağır ekonomik yaptırımların hafifletilmesi üzerine yoğun görüşmeler yapılmıştır. Nihayet 14 Temmuz 2015'te İran ve Batı arasında ortak karara varılmış ve anlaşma imzalanmıştır. Nükleer müzakere konusunda diplomasi çabalarının sonuç vermesi üzerine İran ile P5+1 ülkeleri arasında 14 Temmuz 2015'te tarafların görüşmelerden memnun ayrıldığı bir anlaşma yapılmıştır. Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Nükleer Anlaşması Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²¹

Haziran 2015'te 2016'daki seçimde Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı olduğunu açıklayan Donald Trump, 20 Ocak 2017'de Barack Obama'dan görevi devralarak ABD'nin 45. Başkanı olarak görevine başlamıştır. Trump'ın seçim vaatleri ülke genelinde ve dünya çapında büyük tartışmaları beraberinde getirmiş böylece Amerikan dış politikasında seleflerinden farklı bir siyasi yöntemi takip edeceği beklenmiştir.

Başkan Trump, 8 Mayıs 2018'de İran ile yapılan nükleer müzakere anlaşmasından tek taraflı olarak çekildiğini açıklamıştır. Trump anlaşmadan çekilme kararını şöyle ifade etmiştir;

*“Bu anlaşma, İran'ın uranyum zenginleştirmeye devam etmesini ve nükleer programı üzerindeki zayıf sınırlamalar karşılığında kendisine zarar veren yaptırımların kaldırılmasını mümkün kıldı. Bu anlaşma bir vatandaş olarak benim için büyük bir utanç kaynağı. Bu korkunç olmasının yanı sıra ABD'nin bugüne kadar taraf olduğu en kötü ve en tek taraflı anlaşmalardan biriydi. Hiçbir zaman yapılmamalıydı.”*²²

ABD-İran ilişkileri tarihsel süreç içerisinde birçok kez kırılma noktasına sahne olmuştur. Özellikle 2002 yılı ile birlikte gelen nükleer kriz, iki ülke ilişkilerinde yıpratıcı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Nükleer krizin arttığı dönemlerde dahi iki ülke diplomatik kanalları açık tutmuş ve diplomatik çabalar Temmuz 2015'inde sonuç vermiştir. Ancak Donald Trump'ın Mayıs 2018'de nükleer müzakerelerde anlaşma sağlanan KOEP'ten çekileceğini açıklaması ile birlikte İran tekrar yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Trump yönetimi İran'a yönelik yaptırımlarını aşamalı olarak hayata geçireceğini açıklamıştır. Kasım 2018'de ABD tarafından İran'a karşı yeni yaptırım kararları kabul edilmiştir. ABD'nin

²¹ Murat Bayar, “Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran'ın Nükleer Programının Geleceği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 13, Sayı 51, 2016, s. 82.

²² Cansu Çamlıbel, “Trump Obama'nın Mirası Nükleer Anlaşmadan Çekildi”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-trump-obamanin-mirasi-nukleer-anlasmadan-cekildi-40830234>, 08.05.2018, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2020

yeniden yürürlüğe koyduğu yaptırımlar özellikle finans, enerji ve gemicilik faaliyetlerine yönelik yaptırımlardır. Geri gelen söz konusu yaptırımlarla birlikte İran'a yönelik yabancı yatırımlar durma noktasına gelmiştir.²³

ABD-İran ilişkilerinde nükleer müzakereden çekilme kararıyla birlikte gerginleşen ilişkiler tarafların birbirlerine yönelik restleşmeleriyle birlikte daha da artmıştır. Bu çerçevede 2019 yılında ABD yönetimi İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütü olarak tanıdığını duyurmuştur. Böylece Washington yönetimi ilk defa bir ülkenin askeri gücünü terör örgütü olarak tanımıştır. Bu kararın ardından İran'dan cevap gecikmemiş ve İran Milli Yüksek Güvenlik Konseyi, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın terör örgütü listesine aldığını açıklamıştır. İran yönetimi ABD'yi terörizmin destekçisi olarak nitelendirmiş ve bu doğrultuda karar aldıklarını belirten açıklamalar yapmıştır.²⁴

ABD-İran ilişkilerini çatışmanın eşiğine getiren olaylar zincirinin ilk halkası 27 Aralık 2019'da Haşdi Şabi'ye bağlı Kataib Hizbullah'ın Kerkük civarındaki Amerikan üssüne yönelik roket saldırısı sonucunda bir sözleşmeli ABD personelinin öldürülmesi ve 4 Amerikalı askerin yaralanması ile başlamıştır.²⁵ Söz konusu saldırıya ABD'den cevap gecikmemiştir. Bu saldırıya cevaben 29 Aralık 2019 tarihinde Suriye ve Irak'taki Kataib Hizbullah'a ait 5 hedefe saldırı düzenlemiştir. ABD'nin düzenlediği bu saldırıda 25 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırı sonrası Irak'ta üç günlük yas ilan edilmiş ve bunun üzerine 31 Aralık 2019'da Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği önünde gösteri ve protestolar başlamıştır. Gösterilere Haşdi Şabi'den üst düzey yetkililerin ve bazı Iraklı milletvekillerinin katılması ile halk tabanından geniş kitlelerin protestoları dozunu artırmıştır. Büyükelçilik binasının giriş kısmının ateşe verilmesiyle birlikte ABD olaylara tepki göstermiştir. Nihayet Irak Başbakanı Adil Abdülmehdi devreye girmiş ve protestolar 1 Ocak 2020 tarihinde sona ermiştir.²⁶

ABD-İran ilişkilerinde gerginliğin fitilini ateşleyen olay 3 Ocak 2020'de gerçekleşmiştir. İran'a Bağlı Devrim Muhafızları Ordusu'nun Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani, Irak'ın başkenti Bağdat'ta havaalanından çıkarken ABD tarafından düzenlenen insansız hava aracı saldırı ile hayatını kaybetmiştir. Yine İran için etkili

²³ Albarasneh ve Khatib, a.g.e., s.11.

²⁴ Serhat Afacan, "ABD Devrim Muhafızlarını Neden Terör Listesine Aldı?", *İRAM*, 19 Nisan 2019, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2020, <https://iramcenter.org/abd-devrim-muhafizlarini-neden-teror-listesine-aldi/>

²⁵ "Pentagon'dan Iraklı Şii Milis Gruba Savunma Amaçlı Hava Saldırısı Açıklaması", *Sputnik Türkçe*, 29.12.2019, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2020, <https://tr.sputniknews.com/abd/201912291040933662-pentagondan-irakli-sii-milis-gruba-savunma-amacli-hava-saldirisi-aciklamasi/>

²⁶ Ferhat Pirinççi, "Süleymani Sonrası Ortadoğu", *SETA Analiz*, Ocak 2020, Sayı 305, s.9.

isimlerden biri olan Haşdi Şabi'nin komutan yardımcısı Ebu Mehdi Mühendis de hayatını kaybedenler arasındadır. Trump'ın bu kararı vermesinin arkasındaki sebeplerden birisi, 31 Aralık 2019'da Amerikan Büyükelçiliği'nin halk tarafından basılması ile ABD-İran ilişkilerinde bir travma olan 1979 Tahran Büyükelçiliği'nin basılması ve rehineler krizi olduğu düşünülmektedir.²⁷ Bu çerçeveden bakıldığında inşacı teorinin kimliklerin siyasal kültürle bağlantılı olduğu ve dış politika eylemlerini etkilediği savı Amerikan dış politika tercihlerinde kendisini göstermiştir.

Washington-Tahran arasında yaşanan kriz sonrası İran yönetimi nükleer anlaşmadaki tüm taahhütleri askıya alacaklarını bildiren açıklamalar yapmıştır. Bu süreç sonrasında İran uranyum zenginleştirme, araştırma, depolama gibi taahhütlere uymayacağını dile getirmiştir. Ayrıca santrifüj sayısında sınırlamaya gidilmeyeceği ve nükleer anlaşmanın gerekli görülen maddelerine artık uyulmayacağı açıklamaları yapılmıştır. İran yönetimi Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile çalışmaya devam edeceğini ve yaptırımların kalkması halinde İran'ın anlaşmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.²⁸

İran tarafından beklenen cevap 8 Ocak 2020'de gelmiştir. İran'dan fırlatılan balistik füzeler Irak'ın Erbil ve Anbar vilayetlerindeki Amerikan askerlerinin bulunduğu bölgeye isabet etmiştir. ABD tarafından yapılan açıklamada saldırıda herhangi bir can kaybı olmadığı açıklanmıştır. İran, söz konusu hamlenin Kasım Süleymani'nin intikamı üzerine yapılmış olduğunu belirtmiştir.²⁹ İran'ın ABD üslerine füze saldırısı sonrası İran'a yönelik yeni yaptırım kararlarını ABD Hazine Bakanı Steven Mnuchin ve ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo düzenledikleri ortak bir basın toplantısıyla açıklamışlardır. Buna göre ABD, yeni yaptırımların 8 üst düzey İranlı yöneticiye yönelik olduğunu ayrıca çelik ve diğer sektörlerdeki şirketleri hedef aldığını belirten açıklamalar gelmiştir.³⁰

Araştırmanın Amaç ve Soruları

Bu tezin temel amacı küresel ölçekte süper güç olan ABD ile bölgesel düzlemde Ortadoğu'da önemli bir aktör olan İran'ın dış politika yapımında inşacı yaklaşımın

²⁷ "Who Was Qasem Soleimani, the Iranian Commander Killed by a US Airstrike?", *CNN*, 3 Ocak 2020, <https://edition.cnn.com/2020/01/03/asia/soleimani-profile-intl-hnk/index.html>

²⁸ Pirinççi, a.g.e., s. 11.

²⁹ "İran, ABD'nin Irak'taki Üssünü Füzelerle Vurduğunu Açıkladı", *TRT Haber*, 8 Ocak 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-abdnin-iraktaki-ussunu-fuzelerle-vurdugunu-duyurdu-452509.html>

³⁰ "ABD'den İran'a Yeni Yaptırım Kararı", *Sözcü*, 10 Ocak 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-abdden-irana-yeni-yaptirim-karari-5561269/>

uygulanabilirliğini analiz etmektir. Mezkûr yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplinine katkılarını ortaya koymak amaçlanan bir diğer hedeflerdendir. Tezin temel çıkış noktasını ABD dış politikasında İran'ın konumu oluşturmaktadır. Cevaplanması amaçlanan diğer sorular ise;

1. Uluslararası İlişkiler disiplini temelinde Konstrüktivizm nedir?
2. Dış politika yapım sürecinde konstrüktivizmin temel argümanları nelerdir? Bu bağlamda inşacı yaklaşımın dış politika analizine bakışı, kimlik dış politika ilişkisi ve uluslararası sistem- anarşi sorunsalı nasıl okunmalıdır?
3. 2000li yıllarda ABD dış politikasını oluşturan konstrüktivist unsurların kimlik bağlamında dış politika eylemlerini etkileme süreci nasıl analiz edilmelidir? Özellikle ABD dış politika sürecini etkileyen 11 Eylül olayları inşacı perspektiften nasıl okunmalıdır?
4. Devrim sonrası süreçte İran ulusal kimliğinin inşası ve 2000li yıllarda İran dış politikasına etkisi nasıldır?
5. George W. Bush dönemi ABD'nin İran'a yönelik dış politikasında uygulanan inşacı unsurlar nelerdir?
6. Barack Obama'nın İran'a yönelik ılımlı politikası ve özellikle P5+1 ülkeleri ile yapılan nükleer müzakere inşacı perspektiften nasıl analiz edilmektedir?
7. Donald Trump'ın Obama'nın mirası KOEP'ten çekilmesi ve devam eden süreçte Washington-Tahran arasında gerginleşen ilişkiler nereye evrilmektedir?

Araştırmanın Önemi

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran dış politikası, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ana akım teoriler çerçevesinde analiz edilmiştir. İnşacı kuram ise sosyal yapılara verdiği önem sayesinde ana akım teorilerin ABD-İran ilişkilerine dair açıklamakta eksik kaldığı noktaları gidermektedir. Özellikle 2000 sonrası dönemde kimlik, ideoloji, söylem gibi düşünsel faktörlerin iki ülke arasındaki mücadelede ön plana çıktığı görülmekte ve bu durum realizm gibi ana akım teorilerin sunduğu bakış açısının yanına inşacı bakış açısının eklenmesini zaruri kılmaktadır. Kimlik, çıkar gibi realist teori geleneği tarafından verili olarak değerlendirilen olguların konstrüktivist yaklaşımla çalışmanın merkezine yerleştirilmesi ABD-İran ilişkilerinde meydana gelen olayların daha anlaşılır biçimde okunabilmesine imkân tanıyacaktır.

Konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde sosyal yapılara önem atfetmiş ve disipline yeni bir bakış açısı getirerek devletlerin dış politika tercihlerini anlamak adına önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Buradan hareketle, ABD tarihi kültürel ve siyasi, pek çok ortak noktası olan İngiltere'nin elindeki nükleer silahlarla ABD'ye karşı bir tehdit oluşturması düşünülmezken, İran'ın ABD ile büyük farklılıklar taşıyan kimlik ve değerler sistemi onu daha önemli bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla uluslararası meseleleri, ittifak ya da uzlaşmazlıklar anlayabilmek için silah miktarları, askeri güç oranları gibi salt maddi veriler yeterli olmamakta içine kimlik, değerler sistemi ya da ideoloji gibi soyut unsurlara dayalı karşılaştırmalar da girmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde ABD-İran ilişkileri 1979'da gerçekleşen İslam Devrimiyle birlikte kırılma dönemine girmiştir. 4 Kasım 1979'da ABD Büyükelçilik baskını ile ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve bu tarih itibarıyla kolektif hafızanın tazelendiği karşılıklı güvensizliğin hâkim olduğu bir döneme girilmiştir. İslam Devrimi sonrası süreçte İran, Amerikan yönetimini rejimi baltalamaya çalışmakla, sömürgecilik faaliyetleriyle ve Siyonist ülkelere hizmet etmekle suçlamıştır. İran ulusal kimliğinin yerleşmesinde Batı ve Amerikan karşıtlığı İran dış politika eylemlerine yön veren en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. ABD ise İslam Devrimiyle birlikte İran'ı bölgedeki devletlere rejim ihraç etmeye çalışmakla, terör eylemlerini desteklemekle, insan haklarının ihlal edilmesi gibi konularla suçlamıştır. Dolayısıyla Washington-Tahran arasında “düşman” sıfatı ile beslenen karşılıklı güvensizlik dış politika eylemlerini etkilemiştir.³¹

Yukarıda kısaca tarihsel süreci anlatılan ABD-İran ilişkileri 2000 sonrası dönemde George W. Bush yönetimiyle birlikte karmaşık bir denklem haline gelmiştir. İslam kimliği çerçevesinde bölgesel hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalışan İran'ın Amerikan karşıtlığı üzerinde inşa ettiği dış politika eylemleri ABD'nin bu durumu tehdit olarak algılamasına neden olmuştur. Söz konusu tehdit algılamaları, ideolojik ve söylemsel unsurlarla perçinlenerek düşünsel faktörleri merkeze alan inşacı kuram ile daha kolay açıklanabilmektedir.

³¹ Bayram Sinkaya, “Obama Dönemi ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı” *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2009, s.45.

Araştırmanın Zaman Aralığı ve Metodolojisi

Tarihsel dönüşümler ve kırılmalar ülkelerin sosyal ve siyasi yapılarının belirleyici unsurlarıdır. Buradan hareketle bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu çerçevede 11 Eylül saldırıları ABD-İran ilişkilerinde önemli bir kırılmayı teşkil eden bir olaydır. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un İran'ı "Şer Eksen"i ülkeleri içerisine dahil etmesiyle ikili ilişkilerde yaşanan gerginliğin inşacı perspektiften okunması önemlidir. Dolayısıyla tez George W. Bush'un başkanlığı dönemini analiz ederek başlamış Barack Obama ve Donald Trump dönemi ile analize devam edilmiştir. Bu çalışma ABD'nin İran politikasının inşacı lens ile analizi üzerine bina edilmiştir.

Bu tez çalışması niteliksel verilerin incelenmesi ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda kuramsal çerçeveyi oluşturan inşacılık kuramı ile ilgili kitaplar ve makaleler incelenmiştir. İnşacılık kuramının önde gelen temsilcileri olan Nicholas Onuf, Alexander Wendt, Friedrich Kratochwil'in kitap ve makaleleri ikincil kaynaklar olarak incelenmiştir. Çalışmanın yönteminde, ikincil kaynaklardan oluşan genelde ABD dış politikası özelde İran politikası üzerine yazılmış kitap, makaleler ve tezlerden yararlanılmıştır.

İlk olarak; bu çalışmanın analitik çerçevesi bağlamında inşacı teorinin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve dış politika yapımına katkıları ele alınacaktır. İkinci olarak ise 2000li yıllarda ABD ve İran dış politikasında belirlenen inşacı unsurlar analiz edilecektir. Üçüncü olarak, ABD başkanlarından George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump dönemlerinde ABD-İran ilişkileri inşacı unsurlar göz önünde alınarak anlatılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde verilen analitik arka plan ve buna bağlı olarak anlatılan inşacı unsurlar ikinci ve üçüncü başlıkta teorik çerçevenin 2000 sonrası dönemde dış politika yapımında analizi değerlendirilecektir.

Tezin Yapısı

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan İnşacılık kuramı ele alınmış olup "Konstrüktivizm nedir ne değildir?" Başlığı altında kuramın Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki önemi ortaya koyulmuş, temel varsayımlar ve önermeleri ele alınarak teorik çerçeve oluşturulmuştur. Burada amaç, inşacı yaklaşımın oluşum sürecini ve temel varsayımlarını anlamaya çalışmaktır. "Dış Politika Yapım Sürecinde Konstrüktivizm" başlığı altında kimlik, güç ve çıkar, uluslararası sistem

konularının inşacılık perspektifinden, uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki konumu ve dış politika yapım sürecine etkisi anlatılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde öncelikle ABD'nin 2000 sonrası dönemde dış politika yapımında Amerikan ulusal kimliğinin dış politika eylemlerini şekillendirdiği ve dönüştürdüğü saptanmıştır. Amerikan kimliğinin oluşum süreci ve dış politikaya etkisi bir diğer alt başlıkta analiz edilmiştir. Amerikan dış politikası yapım sürecinde çok önemli bir yerde olan 11 Eylül olayları inşacı unsurlar temelinde analiz edilmiştir. Bu bölümdeki bir diğer başlık olan “2000li yıllar İran Dış Politikasında Konstrüktivizmin Alt Yapısı” altında İran dış politikasına etki eden inşacı unsurlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ulusal kimliğin Batı karşıtlığı üzerinden inşa edilmesi İran dış politikasında yaşanan değişim inşacı perspektiften anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise ABD başkanlarından George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump'ın İran'a yönelik dış politika analizi inşacı unsurlar temelinde analiz edilmiştir. Üç ana bölüme ayrılan bu başlıkta ABD başkanlarının İran'a yönelik dış politika uygulamaları ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu çerçevede Bush'un “Şer Eksen” çıkışı ile birlikte gerginleşen Washington-Tahran ilişkileri 2002 yılında İran'da ortaya çıkan gizli nükleer faaliyetler ile nükleer kriz meselesine dönüşmüştür. Bu tarih itibariyle İran'a BMGK tarafından ekonomik ve diplomatik yaptırım kararları uygulanmaya başlamıştır.

Başkan Bush döneminde yaşanan ilişkiler Barack Obama'nın ABD başkanı seçilmesiyle birlikte diplomasi kanalının açılacağına işaret etmiştir. Obama İran ile nükleer müzakereler konusunda masaya oturmayı seçenekleri arasına eklemiş ve bu doğrultuda dış politika eylemleri uygulamaya devam etmiştir. Yine de söz konusu dönem içerisinde İran'a yönelik yaptırım kararları devam ederek Tahran yönetimi sıkıştırılmaya çalışılmıştır. 1979 İslam Devrimi ile birlikte “düşmanlık” üzerine inşa edilen iki ülke ilişkileri Temmuz 2015'te yapılan nükleer müzakereler ile diplomasi seçeneğinin işlediğini gözler önüne sermiştir.

2016 yılında ABD Başkanı olarak seçilen Donald Trump, İran ile yapılan nükleer müzakere anlaşmasından çekileceğini belirten açıklamalar yapmış ve 8 Mayıs 2018 tarihinde anlaşmayı feshetmiştir. Bu tarih itibariyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerginliğin tırmandığı olaylara sahne olmuştur. Bu bölümde söz konusu olaylar inşacı kuram üzerinden analiz edilmiştir.

I. BÖLÜM

KONSTRÜKTİVİZM VE DIŞ POLİTİKA: TEORİK VE ANALİTİK ARKA PLAN

1.1 Konstrüktivizm Nedir Ne Değildir?

Uluslararası ilişkiler disiplini, egemen devletler arasında meydana gelen olay ve olguları teoriler vasıtasıyla analiz etmektedir. Dünya siyasetinin karmaşık yapısı gereği olayları anlamlandırma gayreti, uluslararası ilişkiler disiplinini teoriler açısından çeşitliliği fazla olan bir alan haline getirmiştir. Her teori ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel koşullarından bağımsız olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca bir teori diğer teoriye karşı üstün veya doğrudur diyebileceğimiz bir durum söz konusu değildir.³² Bu çerçevede genel olarak uluslararası ilişkiler teorileri üç dönem üzerinden ele alınmış ve teorik bir ayrışma söz konusu olmuştur. Büyük Tartışmalar Yaklaşımı³³ olarak adlandırılan bu dönemler içerisinde konstrüktivizm genellikle Üçüncü Tartışma etrafında yerini almıştır. Konstrüktivizmin literatürdeki yerini anlamak adına öncelikle birinci ve ikinci tartışma dönemleri ve ortaya atılan temel argümanlar ayrıntıya yer verilmeksizin açıklanacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde üç büyük tartışmanın yaşandığı varsayımından yola çıkan mezkûr yaklaşıma göre; birinci büyük tartışma iki dünya savaşı arası (1919-1939) dönemde ortaya çıkmıştır. İdealizm ile realizm arasında yaşanan bu tartışma uluslararası barışın nasıl sağlanacağını açıklamak üzerine şekillenmiştir. İnsan doğasına yönelik temel varsayımlardan yola çıkılan söz konusu tartışma, realizmin insan doğasını ‘kötü’ gören ve uluslararası siyaseti çıkar ve güç mücadelesi olarak ele alan yaklaşımının idealizme üstün geldiği varsayılmaktadır.³⁴ İkinci büyük tartışma ise realizm ile davranışsalcılar arasında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede birinci tartışmadan üstün çıkan realizme eleştiri olarak ortaya çıkmıştır.³⁵ İkinci tartışmanın temel konusu uluslararası ilişkilerin nasıl bir temele indirgeneceği üzerinde gerçekleşmiştir. Bu tartışma neticesinde doğa bilimlerindeki bilimsel metotların sosyal bilimlere de uygulanabileceğini öngören pozitivizm Uluslararası İlişkiler disiplinin hâkim akımı haline gelmiştir.

³² Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s.72.

³³ Tim Dunne, Michael Cox ve Ken Booth, *The Eighty Years' Crisis: International Relations 1919-1999*, Cambridge University Press, 1998, s. 1.

³⁴ Kaya, a.g.m, s.87

³⁵ Bilgehan Emeklier, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Post Pozitivist Kuramlar", *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011, s.140.

Üçüncü büyük tartışmanın tarafları ise 1980’li yıllarda pozitivistler ve post pozitivistlerdir. Bu tartışma ana akım kuramlarla beslenen uluslararası ilişkilerin geçerliliğini sorgulamış ve alternatif bakış açılarının geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşe göre post-pozitivist bir epistemolojinin disiplini anlamlandırmak hususunda pozitivizme göre üstün olacağı iddia edilmektedir.³⁶ Söz konusu eleştiriler 1980’li yıllarda artmış ve bununla birlikte sosyal bilimler alanında bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Tartışmalar yöntemin sorgulanması üzerinden değil yöntem içerisinde yer alan farklı epistemolojik tercihler üzerinden cereyan etmiştir. Pozitivist yapıya bağlı olan disiplinin ana akım kuramları, hem pozitivist epistemoloji hem de rasyonelliği eleştiri konusu haline getiren post-pozitivist yaklaşımlar ile disiplinindeki kuramsal farklılık gün yüzüne çıkmıştır.³⁷

1990’lı yıllarda pozitivistler ile post-pozitivistler arasında ortak bir uzlaşma çerçevesi oluşturulması konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Rasyonel tercihten yana tavır alan aşırı rasyonalistler ile aşırı uluslararası ilişkiler karşıtı dekonstrüktivistler arasında yaşanan ayrışmaya rağmen yeni kuramsalcılar ve inşacılar gibi rasyonalist ve reflektivist görüşlerin yakınlaştırılmasını hedefleyen birtakım kuramlar uluslararası ilişkiler sahnesine çıkmıştır.³⁸ Bu yaşananlar çerçevesinde, tarafları pozitivistler ve post-pozitivistler olan “üçüncü büyük tartışma” inşacı kuramın ile bağdaştırılmaktadır. 1990’lı yıllarda uluslararası ilişkiler disiplinine giren inşacı kuram uluslararası ilişkileri analiz etme konusunda yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur. Bu bağlamda inşacı kuram günümüze kadar gelen tartışmalarda da önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu çerçevede, inşacılık üçüncü büyük tartışma içerisindeki bir “üçüncü yol” olarak disipline katkı sunmaya başlamıştır. İnşacı teori, doğa ile toplumun bir olduğunu varsayarken toplumların kendilerine özgü ontolojik bir yapıda olduklarını da savunmuştur.³⁹

Rasyonel ve refleksivist teoriler arasında kendisini “üçüncü bir yol” olarak tanımlayan inşacı kuram, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde nispeten daha yeni sayılan bir yaklaşımdır. Buna rağmen İnşacı kuram, Soğuk Savaş sonrası süreçte ana akım teoriler olan

³⁶ Kaya, a.g.m, s.87.

³⁷ Davut Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 214.

³⁸ Emine Alpay, *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği: Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.13.

³⁹ Kaya, a.g.m, s. 92

realizm ve liberalizm gibi kuramların güncel küresel değişimleri açıklayamaması üzerine etkinliğini artırmıştır. Soğuk Savaş'ın ve bunun getirdiği ideolojik kamplaşmanın sonsuza dek süreceği varsayılırken Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Uluslararası İlişkilerin ana akım kuramlarının bu durumu öngörememiş olması İnşacı kuram için alan oluşturmıştır. Bu çerçevede inşacı kuram ana akım teorileri eleştirme imkânı bulmuş ve böyle bir ortamda Uluslararası İlişkiler disiplini içerisine girmiştir. Guzzini'ye göre, Soğuk Savaşın bitişiyle birlikte uluslararası ilişkiler disiplininin sabit ve değişmez olmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Nicholas Onuf inşacılık kavramını uluslararası ilişkiler disiplinine ilk olarak dahil eden kişidir. Onuf'un "İnşa Ettiğimiz Dünya" (World Of Our Making) adlı çalışması ile disipline giren inşacılık kavramı Alexander Wendt'in Anarşi Devletlerin ona Yüklediği Anlamdır" (Anarchy is What States Make of It)⁴¹ makalesi ile etkisini artırmıştır. Onuf, bireylerin toplumu toplumun da bireyleri yapılandırıldığını ileri sürmüştür. Bu durum karşılıklı süreç içerisinde inşa edilmektedir. Kurallar ise insanları ve toplumu birbirine bağlayan yapılardır. Bu sosyal kurallar, karşılıklı olarak inşa edilen sürecin sürekli bir biçimde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Bu şekilde insan, doğa ve çevresiyle etkileşim içerisinde olmaktadır. Bu etkileşim süreci, bazı kurallara bağlı kalarak sosyal bir yapı içerisinde, edenler vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁴² Dolayısıyla, bireyler sosyal ilişkileriyle birlikte kendi kimliklerini yapılandırırken, birbirlerine yaptıkları ve söyledikleriyle de dünyayı yapılandırmaktadırlar. Bu durum ilgili sürecin karşılıklı olduğunun kanıtıdır. Tüm bu sürecin sonucu olarak davranış kuralları oluşmaktadır.

Nicholas Onuf'a göre, inşacı yaklaşımın düşünsel kökenleri Anthony Giddens'in "yapılandırma kuramı" ile bağlantılıdır.⁴³ Yapılandırma kuramı, bireysel ve yapısal bakış açısı sunan yaklaşımların birleşimini oluşturmaktadır. Söz konusu kuram, beşerî yapının tek başına yapısal ve bireysel faktörlere indirgenemeyeceğini, birey ve yapının toplumsal olaylarda karar vericiliğinin eşit ve karşılıklı düzeyde kavramlaştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda sosyal değişimler sürekli yapılanma biçiminde ifade edilebilecek süreçler olarak

⁴⁰ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 155.

⁴¹ Alexander E. Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Sayı 46, 1992, s. 391-425.

⁴² Emine Alpay, a.g.e., s.16.

⁴³ Nicholas G. Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Colombia University Press, New York, 1989, s. 36-43.

algılanmaktadır.⁴⁴ Yapılandırma kuramı birey ve toplum arasındaki ilişkiyi önemsemekte ve bu durumu yapının ikiliği kavramı ile açıklamaktadır. Yapının ikiliği kavramı aktör ve yapının birbirlerine karşılıklı bağımlılığını ifade etmektedir.⁴⁵

1990'lı yıllarda inşacı kuram sistemik, aktör merkezli ve bütüncül olmak üzere üç farklı türde tanımlanmıştır. Sistemik konstrüktivizm, devletler arasındaki etkileşimi önemsemiş ve sistem odaklı bir tutum sergilediğinden neo-realizmi temele almaktadır. Bu yaklaşımda devletlerin iç siyasi alanında yaşanan her şey göz ardı edilmektedir. Devletlerin uluslararası alanda birbirleriyle geliştirdikleri ilişkiler ise kavramsallaştırılmak kaydıyla gerçekleşmektedir. Wendt'in eserleri sistemik konstrüktivizme örnek olarak gösterilmektedir. Wendt'e göre devletin kimliği çıkarları ile ve dolayısıyla eylemleri ile bağlantılıdır. Fakat Wendt, devletin sosyal ve kurumsal kimliği arasında fark gözetmektedir. Buna göre sosyal kimlik, uluslararası toplum tarafından devlete statü, kişilik ve rol biçilmektedir. Kurumsal kimlik ise devlete güncel şeklini veren maddi, ideolojik ve kültürel faktörler ile örtüşmektedir.⁴⁶

Aktör merkezli yaklaşım, sistemik konstrüktivizmden farklı olarak uluslararası yapıya odaklanmamakta ve iç siyasi alandaki hukuki ve sosyal yapılar ile devletlerin kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkiyi merkeze almaktadır. Mezkûr yaklaşım, devletlerin kimlik, çıkar ve eylemleri arasındaki farklılığı açıklamakta sistemik konstrüktivizme göre daha başarılıdır. Ancak bu yapıdaki konstrüktivizm, devletlerarası benzerlikler ile kimlik ve çıkarları arasındaki ortak noktaları açıklamakta yetersiz kalmıştır.⁴⁷

Bütüncül konstrüktivizm, sistemik ve aktör merkezli yaklaşımın vurguladığı her iki alanı birleşiminden oluşmaktadır. Devletin kimlik ve çıkarlarını biçimlendiren bütün faktörleri kapsayabilmek için sosyal ve kurumsal kimlikleri tek bir siyasi düzlemin parçası olarak gören ve tek bir analitik düzlemde toplamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Buradan hareketle bütüncül konstrüktivizm yaklaşımı ülkeler arasında karşılıklı inşa edici eylemlere odaklanmaktadır. Böylece hem uluslararası politikadaki dönüşüm analiz edilirken hem de

⁴⁴ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley, 1984, s. 162

⁴⁵ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, University of California Press, Berkeley, 1979, s. 69

⁴⁶ Christian Reus-Smith, "Konstrüktivizm", Çev: Muhammed Ağcan, Ali Aslan, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, Andrew Linklater ve diğerleri (Ed.), İstanbul: Küre Yayınları, 3. Baskı, s.298.

⁴⁷ Reus-Smith, a.g.e., s.298-299.

sistemdeki güncel değişim analiz edilmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre fikirler, normlar ve kültür karşılıklı etkileşim çerçevesinde değişime açıktır.⁴⁸

İnşacı kuram düşünsel köklerini sosyal teori ve bilim felsefesinden aldığı için yalnız uluslararası ilişkilere özgü bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir. İnşacı teori, pragmatist ve idealist felsefenin bilginin sosyal inşa süreci olduğunu savunan tezini merkeze almış ve bu çerçevede sosyal gerçekliğin ortaya çıkmasında yapı, aktör ve bilginin önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla bireylerin ve toplumların inşa ettiği öznelararası boyuta, yapı-yapan ilişkisine ve toplumsal düşüncenin rolüne odaklanan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle inşacı kuram, toplumsal yapıların maddi unsurlardan ziyade bilgi ve düşüncenin bir ürünü olduğunu, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının değişime ve dönüşüme açık olduğunu savunan bir yaklaşımdır.⁴⁹

Konstrüktivizm kendi içinde farklı türlere ayrılrsa da yapı ve yapan konusundaki görüşleri nedeniyle ortak paydada buluşmuştur. Ayrıca konstrüktivizmi ana akım teorilerden ayıran önemli bir husus olay ve olguları yapı-yapan ilişkisi çerçevesinde ontolojik varsayımlar üzerinden analiz etmesidir. Bireyci yaklaşımlar yapıya önem atfetmiş bütüncül yaklaşımlar ise yapını merkeze almıştır. Söz konusu ayrım inşacı kuramda ortadan kalkmakla birlikte yapı ve yapana eşit önem verilmektedir. Böylece sosyal dünya ve maddi gerçeklerin varlığı ortaya koyularak disiplinler arası bir orta yol inşa edilmiştir.⁵⁰

Alexander Wendt, yapı ve yapanın karşılıklı olarak birbirini inşa etmesinin sosyal bir süreç olduğunu ve bu sürecin sürekli kendini yenilediğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla bu süreç değişime ve dönüşüme sebep olmaktadır. Bu durumda değişim, yapanların davranışlarındaki dönüşüm üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Wendt, yapı ve yapanın ontolojik anlamda birbirine bağlı olduğunu ve her ikisinin de bir diğerrinin sonucu olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Wendt, inşacılık kuramını üç temel üzerinden açıklamıştır. Buna göre devletler uluslararası siyasi yapının temel analiz birimleridir. Bir diğeri, devletler sistemi

⁴⁸ Reus-Smith, a.g.e., s.299-300.

⁴⁹ Kübra Deren Ekici, "Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, Kocaeli Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16.

⁵⁰ Fulya Ereker, "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapı-Yapan Sorunu", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 36, Kış 2013, s.57-58

⁵¹ Alexander E. Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", s. 30

içerisinde temel yapılar maddi değil özneler arasındır. Son olarak, devlet kimlikleri ve çıkarları verili ve sabit değildir ve genel anlamda sosyal yapılar tarafından inşa edilir.⁵²

1.2 Dış Politika Yapım Sürecinde Konstrüktivizm

1.2.1 İnşacı Yaklaşımda Dış Politika Analizi

Dış politika devletlerin uluslararası politikada temsilcilikleri aracılığıyla, diğer ülkelere karşı izledikleri tutum ve davranış yapılarıdır. Dış politikanın konusu ve odağı 20. yüzyılda ana aktörün devlet olduğu varsayımı ile devleti merkeze alan bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Devletlerin uluslararası sistemdeki davranışları uluslararası ilişkilerin bir alt dalı olan dış politika analizinin konusudur.⁵³ Dış politika analizinde ise küreselleşmenin etkisi, teknoloji ve bununla birlikte iletişim ağlarının gelişmesi, devletler arası karşılıklı bağımlılığın artması ve devletlerin kendi kendine yeterliliklerinin son bulması sonucu değişime uğramaları, devlet dışı aktörlerin önemini artırmıştır. Bu çerçevede dış politika analizi, başta devletler olmak üzere her türlü iktidarın uluslararası siyaset ile ilişkisini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilmektedir.⁵⁴

İnşacı kuramın uluslararası ilişkilere ve devletlerin uluslararası sistemde diğer aktörlere karşı geliştirdikleri davranış kalıpları olarak değerlendirilebilecek dış politikaya bakışı sosyal ontolojinin yaklaşımları ile bağlantılıdır. Dış politikayı şekillendiren yaklaşımlardan biri olan konstrüktivizm, barındırdığı sosyal faktörler olan normlar, kültür, kimlik gibi konular ile 1990'lar itibariyle uluslararası ilişkilerde önem kazanmaya başlamıştır. Genel olarak, inşacı yaklaşımın dış politika analizi konusunda bakış açısı incelendiğinde, ana akım kuramlarından farklılaştığı görülmektedir. Bu noktada, farklılaşmanın en belirgin biçimde görüldüğü konu analiz düzeyleridir. Ana akım teorilerden farklı olarak analiz düzeyi olarak özneler arası analiz düzeyine vurgu yapan inşacılık yaklaşımı, norm, kültür ve kimlik gibi sosyolojik kavramları da bu analiz düzeyinde birimler olarak kullanmaktadır.⁵⁵

⁵² Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State," *The American Political Science Review*, Cilt 88, Sayı 2, Haziran 1994, s. 385

⁵³ M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Atilla Eralp (Ed.), 8.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.73-74.

⁵⁴ Özcan Gencer "Dış Politika Analizi", Evren Balta (der). *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.323-350.

⁵⁵ Sami Kiraz, "Sosyal İnşacı Teori Açısından Türkiye İran İlişkilerinde Çatışma ve İş birliği Alanları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.25

İnşacılığı soyut bir alandan uluslararası ilişkilerde hatırı sayılır derecede referans alınan bir yaklaşım haline getiren Alexander Wendt, yukarıda bahsedilen sosyal ontolojinin varsayımlarını kendilerine başlangıç noktası almışlardır. Buradan hareketle de disiplinin ana akım teorilerine karşı pek çok çeşitli alanda ve uluslararası ilişkilerin temel konuları (anarşi, yapı, kimlik, çıkar) üzerinde sosyal insanın ne derece belirleyici bir etken olduğunu belirterek alternatif bir akım yaratmışlardır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu konuların ayrı başlıklar halinde incelenmesi, inşacılığın temel varsayımlarının ve dış politika analizine yönelik kullandığı unsurların sistematik bir hâle getirilmesi adına daha uygun olacaktır.⁵⁶

1.2.2. Kimlik ve Çıkar Etkileşimi: İnşacı Yaklaşım

Kimlik, geleneksel uluslararası ilişkiler kuramları tarafından temel analiz nesnesi olarak kullanılmamıştır. Özellikle disiplinin kurucu kuramları olan realizm ve liberalizm, aktörlerin davranış temellerini dışlamakla birlikte güç, savaş, egemenlik, çatışma gibi kavramları ön plana çıkartmışlardır. Kimlik sorunsalını önemsenmeyen konumdan çıkarmak ve yapı sökülüne uğratmak eleştirel ve post modern kuramlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁷

İnşacı kuramı uluslararası ilişkiler disiplininin diğer yaklaşımlarından ayıran tarafı aktörlerin kimlik ve çıkarları arasında bir köprü görevi görmesidir.⁵⁸ Ana akım kuramlara göre devletler tek taraflı ve sabit bir kimlik anlayışına sahiptir. İnşacı kurama göre ise devletler, farklı kimliklere ve bununla birlikte farklı dış politika eylemlerine sahiptirler. Devletler, sahip oldukları tarihsel, kültürel ve içinde bulundukları sosyal yapı içerisinde farklı kimliklere sahip olmaktadır. Kimlik ve dış politika ilişkisinde inşacı yaklaşımın temel tezi, kimliğe bağlı olarak eylemlerin “değişim ve süreklilik” üzerine kurulu olmasıdır.⁵⁹

Bir devleti belirli bir kimliğe göre değerlendirmek eylemler açısından sonuçlar oluşturmaktadır. Güçlü devlet zayıf devlet kimliği veya Avrupa Birliği üyesi, üyesi olmayan

⁵⁶ Kiraz, a.g.e., s.26

⁵⁷ Hakan Övünç Ongur, “Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, Bahar 2010, s. 138.

⁵⁸ Friedrich Kratochwil, “On the Notion Interest in International Relations”, *International Organisation*, Cilt 36, Sayı 1, Aralık 1982, s. 2.

⁵⁹ Maja Zehfuss, “Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison”, Stefano Guzzini and Anna Leander (Ed.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt*, London, New York: Routledge, 2006, s.93- 117

devlet kimlikleri birbirinden farklı algılamaları da beraberinde getirmektedir.⁶⁰ İnşacı kuram, kimlikle dış politika arasında doğrudan bir bağ kurmamıştır. Bu çerçevede kimliklerin temel özellikleri kabul edilmektedir fakat çalışmalar çıkarlara göre sonuçlanmıştır. Devletler sahip oldukları kimlikler çerçevesinde eylemler yapar ve buradan hareketle kimlikler çıkarları oluşturmakta, çıkarlar da eylemlerin temel özelliklerini teşkil etmektedir. Kimlikler çıkarlardan bağımsız olmamakla birlikte, çıkarlar da kimlikler olmadan belirli bir yönelime sahip olmamaktadırlar.⁶¹ Dolayısıyla devletlerin dış politika eylemlerini anlamak için çıkarları, bunun için de kimliğini anlamak gerekmektedir.⁶²

İnşacı kuram, karşılıklı etkileşim içerisinde kimlik ve çıkarların nasıl inşa edildiğini ve bu süreçte hangi oluşumları içerdiğini anlamaya çalışmaktadır. Alexander Wendt kimliğe yaklaşımını etkileşim bağlamında ifade etmektedir. Alexander Wendt, “Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi” isimli eserinde devletlerin kimlikler ve çıkarlar ile ilişkilendirilecek yapıda oluşumlar olduklarını ileri sürmektedir.⁶³ Bu sebeple devletlerin dış politikada aldıkları kararları açıklamak için sadece çıkarlara bakmak yeterli olmamakta ve bu durumda ulusal kimlikleri göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.⁶⁴ İnşacı kuramda devletlerin ulusal kimlik ve çıkarları karşılıklı etkileşim çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda kimliklerin verili ve sabit olmadığını ancak etkileşim çerçevesinde dönüşebilen yapılar olduğunu söylemek mümkündür.

İnşacı kurama göre uluslararası yapı ve bu yapıdan oluşan anarşik ortam sabit ve değişmez değildir. Bu verilerin aksine sistem ve yapının sosyal bir kurgu olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁵ Sosyal bir kurgudan ibaret olan bu yapıda devletler öncelikli olarak ulusal kimliklerini oluştururken oluşan bu kimlik dış politika eylemlerini ve ulusal çıkarlarını şekillendirmektedir. Kimlikler oluşum süreci geçirdikten sonra durağanlaşmak yerine devletlerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda değişime ve dönüşüme uğramaktadırlar. Bu çerçevede uluslararası siyasi yapı ve devletlerin dış politika kararları her daim değişme potansiyeline sahiptir. Devletler arasında karşılıklı oluşan ikili ilişkiler de iletişim vasıtasıyla

⁶⁰ Ekerer, a.g.e., s.67.

⁶¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999, s. 231.

⁶² Ebru Çoban Öztürk, “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, 2014, s.88.

⁶³ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s.122.

⁶⁴ Yossi Shain, Aharon Barth, “Diasporas and International Relations Theory”, *International Organization*, Cilt 57, Sayı 3, Yaz 2003, s. 455.

⁶⁵ Alexander Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review*, Cilt 88, 1994, s.384-96.

değişkenlik gösterme eğilimine sahiptir. Dolayısıyla devletlerin sabit ve durağan bir dış politika eylemi söz konusu değildir.⁶⁶

Devletler, diğer devletlerle etkileşim içinde bulunmadan uluslararası yapı ve bu yapı içerisinde yer alan kendi devletlerinin konumunun farkındalığı gibi konulara hakimdirler. Devletler de bireyler gibi kimlik edinme ihtiyacına sahip olmaktadır. Kimlikler devletlerin kim olduğunu, ne istediğini ortaya koymakla birlikte diğer devletleri tanımaya imkân tanır ve onu dost-düşman olarak belirlemeye sebep olmaktadır. Her devlet kendi dış politikası eylemini kimlik ve ulusal kimliğine uygun olacak şekilde harekete geçirmektedir. Wendt, etkileşim öncesinde devletlere uluslararası sistemde öncülük eden dışsal kimlikleri” bileşik kimlikler” olarak tanımlamıştır. Devletlerin kimliği etkileşim çerçevesinde değişmekle birlikte Wendt’e göre yegane etken etkileşim değildir. Bu bağlamda devletlerin çıkarlarını ve bununla birlikte dış siyasi eylemlerini netleştiren kimliği içsel süreçlerden de etkilenmektedir.⁶⁷

Her devlet, kimlik oluşturma çabası içerisinde kendi kimliğini yaratmaktadır. Kimlik yaratma eylemi sonucunda devletler hem siyasal bir varlık olarak kendilerini tanımlamakta hem de ulusal kimlik bilincine sahip olmaktadır.⁶⁸ Kimlikler oluşum sürecinde sembol, mit, kültür, inanç gibi kolektif hafızayı inşa eden unsurlardan çok fazla etkilenmektedirler.⁶⁹ Kimlik oluşum sürecini tamamladıktan sonra devletler oluşan kimliklerini içsel ve dışsal alanda var etmeye çalışırlar. Ayrıca bu içsel ve dışsal alanın etkileri kimlikleri değişime ve dönüşüme hazırlamaktadır.⁷⁰

Karşılıklı etkileşim içinde bulunan devletler bu süreç içerisinde ben ve öteki kimliklerini inşa etmektedirler. İnşa edilen bu kimlikler sabit ve durağan kalmayıp kendilerini sürekli olarak yenilemektedirler. Devletlerin ulusal çıkarları bu süreç ile birlikte yeniden tanımlanmakta ve dış politika eylemleri bu çerçevede değişime uğramaktadır. İnşacı kuram, güvenlik, güç gibi maddi unsurlardan ziyade fikirler, kolektif hafıza, kültür gibi maddi olmayan unsurlar üzerine odaklanmıştır.⁷¹ Kimlikler devletlerin çıkarlarının oluşturucu unsurlarıdır. Çıkarlarımızı tanımladıktan sonra dış politikada eylem söz konusu

⁶⁶ Öztürk Çoban, a.g.m., s.88-89.

⁶⁷ Bill McSweeney, *Security, Identity and Interest: Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s.272.

⁶⁸ William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 55.

⁶⁹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, 1. Baskı, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994, s. 53.

⁷⁰ Ekerer, a.g.e., s.65.

⁷¹ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Theory”, *International Security*, Cilt 23, Sayı 1, 1998, s. 175.

olabilmektedir. Çıkarların sabit ve verili bir yapıda olduğunu ileri süren realizmin aksine ulusal çıkarlarımız karşılıklı etkileşim sürecinden meydana gelmektedir.⁷²

Wendt'e göre dört tür kimlik tanımlaması yapılmaktadır. Buna göre rol, tip, kurumsal ve kolektif kimlik devletlerin çıkarları için kendilerini tanımladıkları kimliklerdir. Bu çerçevede çıkarlar olmaksızın kimliklerin eyleme dönüşme gücü yoktur. Devletlerin eylemleri mezkûr dört tür kimlikten doğan birçok güdü tarafından güdülenen aktörlerdir. Kurumsal, tip, rol ve kolektif bu kimliklerin çoğu tarihsel ve kültürel olarak dönüşüme açık olduğundan devlet çıkarlarının içeriği hakkında soyut olarak fazla bir şey söyleyebilmek mümkün değildir.⁷³

İnşacı kuramda dış politika, ulus tarafından benimsenen kültür, değerler ve ortak anlayış, yani ortak bir ulusal kimliğe dayanmaktadır. Devletler ortak değerler ve anlayışın hâkim olduğu ulusal kimliğe dayanarak, uluslararası ortamda ulusal çıkarlarını, dost-düşman tanımlamasını veya ulusal hedeflerini gerçekleştirebilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ise ulusal kimlik, toplumlararası ilişkiler neticesinde yeniden üretilebilmekte ve değişime uğrayabilmektedir. Ulusal kimlik ancak bu şekilde biçimlenmektedir. Bununla birlikte ulusal çıkar da ulusal kimlik gibi tarihsel süreç içerisinde meydana gelmektedir.⁷⁴ Buradan hareketle ulusal kimliği, belirli ulusal deneyimler sonucu, iç ve dış etkenlerin bileşimi olarak tanımlamak mümkündür. Devletler bu ulusal deneyimleri yorumlayarak iç ve dış politika eylemlerini hayata geçirmektedirler.⁷⁵

İnşacı kuram, Realist teorinin savunduğu dış politikanın iç politikadan bağımsız ve özerk bir alan olduğu tezini reddetmektedir. Dolayısıyla devletin kimliği hem ulusal hem de uluslararası alanda eylemleri yönlendirici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Oluşan kimlik, değişime ve dönüşüme uğramakla birlikte bütünsel bir kimlik olarak iç ve dış politika eylemlerini oluşturabilmektedir. Devlet kimliği ulusal alanda toplumsal sisteme karşılık gelebildiği gibi uluslararası alanda da devletler sistemine yönelik eylemleri yönlendirmektedir. Dolayısıyla devletler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde faaliyet içerisindeyken kimlik birliği içerisinde eylemde bulunmaları mümkün olmaktadır.⁷⁶

Devletlerin ulusal kimliği siyasi kültürü ile bağlantılı biçimde ilerlemektedir. Bu çerçevede siyasi kültür, ortak fikirler ve değerler düzleminde ülke siyasetini ve eylemlerini

⁷² Hakkı Büyükbaş, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yılları Arasında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.250.

⁷³ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, a.g.e., s 279-304

⁷⁴ Büyükbaş, a.g.m., s.251.

⁷⁵ Valerie M. Hudson, "Foreign Policy Analysis: Actor- Specific Theory and the Ground of International Relations", *Foreign Policy Analysis*, Cilt 1, Sayı 1, Mart 2005, s.3.

⁷⁶ Powel A. Kowert, "National Identity: Inside and Out", *Journal Security Studies*, Cilt 8, Sayı 2, 1998, s.1.

etkileme potansiyeline sahip olmaktadır. Politika yapımclar ise siyasi kùltürden doğan değlerleri ve fikirleri kendi pencerelerinden algılayarak değlendirmekte ve eyleme dönüştürmektedirler. Dolayısıyla siyaset yapımclar bu yönleri ile siyasi kùltürün taşıyıcısı konumuna gelmektedirler. Bahsedilmiş olan fikirler ve değler, dış politika eylemlerini üretmeye yarayan araçlar olarak ulusal kimliğin bir parçası haline gelmektedirler.⁷⁷

1.2.3. Uluslararası Sistemin Yapısı ve Anarşi Sorunsalı

Alexander Wendt'in inşacı kuram çerçevesinde genelde ana akım yaklaşımlara özeldir ise neorealizme en keskin karşı çıktığı nokta uluslararası sistemin yapısının nasıl tanımlandığı ile ilişkilidir. Buradan hareketle, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde uluslararası sistemin yapısı güç dengesi, tek kutupluluk veya çok kutupluluk gibi kavramlar üzerinden tanımlanmıştır. Wendt, neorealizmin "yapı" kavramı üzerine eleştiriler getirmesi ve uluslararası sistemin mezkûr kavramlar üzerinden tanımlanmasını reddetmiştir. Buna göre devletler düzleminde inşa edici tek unsurun sosyal kavramlarla ifade edilmesi gereken "yapı" kavramı üzerine bina edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁷⁸

Bu çerçevede uluslararası sistemin yapısı, sosyal olarak inşa edilen bir olgudur. Bu durumda aktörler yani edenler sistem içerisindeki tercihlerini yaparken bir diğer aktörün varlığını da hesaba katmaktadır. Wendt bu sürecin, her bir aktörün kimliğini oluşturma sürecinde "ben" ve "öteki" tanımlamalarından kaynaklanan "paylaşılan bilgiler"den oluşan bir yapıda olduğunu ileri sürmektedir. Ben ve öteki tanımından kaynaklanan paylaşılan bilgiler ise siyasi kùltürü oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal inşa sürecinin bir sonucu olan uluslararası sistemin yapısı Wendt'e göre kùltür kavramı ile bağlantılıdır.⁷⁹ Ereker'e göre bu durum, devletlerin içinde bulundukları siyasal kùltürün ben ve öteki tanımları ile yansıtılan sosyal bir yapı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle uluslararası sistemin barışçı veya çatışmacı bir yapıda olması anarşinin değil siyasi kùltürün bir sonucu olmaktadır.⁸⁰

İnşacı kuram, hâkim teorilerin rasyonalist ve materyalist bazı ana argümanlarını reddetmektedir. Neorealist teori çerçevesinde kendine alan bulan anarşi kavramını bu bağlamda değlendirmek mümkündür. Neorealistler anarşi kavramını uluslararası sistemin

⁷⁷ Büyükbay, a.g.m., s.252.

⁷⁸ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999, s.249

⁷⁹ Wendt, "Social Theory of International Politics", s.249.

⁸⁰ Fulya Ereker, "Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.169.

mutlak gerçeği olarak ele alır ve temel niteliklerinin sistemde asla değişmez olduğu yargısını ileri sürmektedirler. Waltz'a göre anarşi hiçbir devletin güvende olmadığı bir atmosfer olarak tanımlanmış ve bu durumun uluslararası sistemin yapısı nedeniyle süreklilik arz edeceğini belirtmiştir. Wendt ise anarşi kavramının geçici olduğunu ve dolayısıyla bu kavramın aslında bizim düşüncelerimizden kaynaklanarak şekillendiğini ve devletlerin eylemleri sonucunda meydana geldiğini iddia etmektedir.⁸¹

Bu çerçevede anarşinin oluşması, devletlerin ona ilişkin yaptıklarıyla meydana gelmektedir. Wendt, anarşik sistemin sosyal etkilere açık olduğundan yola çıkarak devletlerarasındaki etkileşimin kimlik ve çıkar tanımlarını etkilediğini belirtmiştir. Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi devletler, sahip oldukları toplum kimliğinden etkilenecek dış politika yapım sürecini oluşturmaktadır. Burada devletler anarşik olarak tanımlanan sistemi anarşik olmaktan çıkartıp iş birliğine doğru itebilirler. Sonuçta birey ve yapı karşılıklı olarak birbirini etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu pencereden bakıldığında inşacı yaklaşım devletleri sadece kendi çıkarları peşinde koşan ve kendi kendilerine var olmaya zorlayan anarşik yapı argümanını kabul etmemektedirler.⁸²

Yukarıdaki başlıklar çerçevesinde kuramsal ve kavramsal çerçevesi verilen inşacı yaklaşım, diğer bölümde ABD ve İran dış politikası üzerinde kimlik unsuru üzerinden analiz edilecektir.

⁸¹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2, 1992, s.392.

⁸² Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", s.424.

II. BÖLÜM

2000Lİ YILLAR AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE İRAN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSAL KİMLİĞİN ETKİSİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde “kimlik” çerçevesinde yapılan dış politika analizleri oldukça yaygınlaşmıştır. Disiplin içerisinde hâkim teori olan Realizmin dış politika analizlerini tıkadığı gerekçesiyle dış politika eylemleri İnşacı kuram temelinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda kimlik merkezli dış politika analizleri uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kabul gören bir yaklaşım olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde devlet kimliklerinin çıkarları ve böylece dış politika eylemlerini etkilediği varsayımından hareketle Amerikan ulusal kimliği ve İran ulusal kimliğinin oluşum süreci ve bu süreçlerin dış politika eylemlerini nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Kimlik, bir milletin ortak dili, kültürü, gelenekleri ve düşünüş şekli olarak tanımlanmaktadır. Ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarınca göz ardı edilen ve Alexander Wendt’in yapı taşlarını oluşturduğu kimlik kavramı inşacı teoride kendisine alan bulmuştur. İnşacı kuram, ulusal kimliklerin iletişim ve etkileşim çerçevesinde söylemler aracılığıyla inşa edildiğini ileri sürmektedir. Devletlerin ulusal kimlik inşası ve bu çerçevede dönüşümü iç-dış unsurların söylem yoluyla edindiği pratikler ekseninde etkileşime girmesiyle oluşmaktadır. Söz konusu söylemlerin sonucu olarak devletlere, siyaset yapıcılara ve politikalara çeşitli anlamlar yüklenmektedir.⁸³ Bu çerçevede inşacı kuramın kimlik ve çıkar arasındaki ilişkiyi önceleyen tezi söylemler ve bunun çıktısı olan pratikler sonucunda öznelarası anlamlar ile ABD ve İran dış politikasında rastlamak mümkündür.

Amerikan kimliği oluşum sürecinde Amerikalıların kendilerini diğer uluslardan üstün gören Amerikan istinailiği algısı, devletin kuruluş sürecinden günümüze kadar gelen süreçte dış politika eylemlerini yönlendiren bir unsurdur. Söz konusu unsur Amerikan kimliğinin şekillenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz 11 Eylül olayları Amerikan tarihi için dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda Amerikan kimliği ile özdeşleşen istinailik algısı 11 Eylül sonrası süreçte Başkan George W. Bush yönetiminde, dış politika eylemlerinin analizinde önemli bir unsurdur. Dolayısıyla 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında Başkan Bush’un dış politika eylemlerini analiz etmek adına öncelikle Amerikan ulusal kimliğinin oluşum süreci anlatılacaktır.

⁸³ Çoban Öztürk, a.g.m., s.89.

İran İslam Cumhuriyeti, 1979’da yaşanan İslam Devrimi ile birlikte ulusal kimliğini Batı karşıtlığı, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtlığı, devrim ihracı gibi temel ideolojik motivasyonlar üzerine inşa etmiştir. Ayrıca demografik yapı, etnik çeşitlilik, Şii din inancı gibi faktörler İran kimliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Esas itibariyle devrim sonrası süreçte “öteki” tanımlamasını Batı karşıtlığı temelinde yapan İran, bu süreç sonrasında dış politika eylemlerini bu çerçevede gerçekleştirmiştir. Dış politika eylemlerini analiz etme sürecinde devletlerin kimlik ve çıkar motivasyonlarının bağlantılı olduğunu savunan inşacı kuram İran dış politika eylemlerini anlamak adına önemlidir. Dolayısıyla Ortadoğu’da realist bir aktör olan İran’ın dış politika eylemlerini anlamak adına ulusal kimliğin oluşum süreci ve kimliğe etki eden faktörleri incelemek gerekmektedir.

2.1 Amerikan Ulusal Kimliği ve Amerikan İstisnailiği Algısı

Kimlikler bir uygarlığın oluşmasında en önemli faktörlerden birisidir. Uygarlıkların gelişim süreci ise tarih, siyaset, ekonomi gibi faktörlerin birikimi sonucu gerçekleşmektedir. Bu çerçevede diğer uluslar gibi Amerikan ulusunun doğuşu ve gelişimi söz konusu faktörler ekseninde gerçekleşen zorlu bir süreci kapsamaktadır. Dünyanın birçok yerinden Amerika’ya göç eden uluslar belirli çerçevede bir uygarlık olmanın ana fonksiyonları içerisinde Amerikan kimliğini oluşturmuşlardır. Amerikan kimliği genel olarak iki temel unsur üzerine bina edilmiştir. Bunlar; insan hakları ve demokrasi teşvikidir. Buradan hareketle Amerikan dış politika tarihi incelendiğinde mezkûr faktörlerin siyaset yapımında öncü bir rol aldığı görülmektedir. İnşacı kuram, birinci bölümde anlatıldığı üzere, kimliklerin değişim ve dönüşüme açık olduğu savını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Amerikan dış politika eylemleri kimlik ve çıkar ekseninde şekillenerek inşacı kuramın tezini doğrulamaktadır.⁸⁴ Tarihsel süreç içerisinde Amerikan kimliği değişime ve dönüşüme açık bir çizgidedir ve dış politika eylemleri de bu değişim çerçevesinde inşa edilmektedir.

Amerikan ulusal kimliği ve toplumsal kimliğin iç içe geçmesini sağlayan faktör, Amerikan halkının seçilmiş ve üstün olduğunu kabul eden Amerikan istisnailiği algısıdır. Kuruluşundan günümüze kadar Amerikan toplumu arasında benimsenen söz konusu inanç, ABD’nin dış politika eylemlerini şekillendiren önemli bir unsurdur.⁸⁵ Amerikan yönetiminin

⁸⁴ Helin Sarı Ethem, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.78.

⁸⁵ Samuel Huntington, *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çev. Aytül Özer, 1. Baskı, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı 2004, s.39.

ekonomik ve askeri gücünün artmasıyla birlikte kendisini diğer uluslardan ve toplumlardan farklı görmesi istisnailik inancına dayanmaktadır. Milli kimliğin oluşum sürecinde belirli değer yargılarını da içeren bir inanç oluşması Amerikan kimliğini bir arada tutan ve sosyal, ekonomik faktörleri içeren bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur.⁸⁶

Amerikan dış politika eylemlerini anlamak ve bu bağlamda ulusal kimliğin analiz edilmesi istisnailik inancını özümsemekten geçmektedir. Amerika kıtasına Avrupa'dan yapılan ilk göçlerle birlikte oluşan ve günümüze kadar taşınan bu inanç milli kimliğin tanımlanması ile anlam ifade etmektedir. Amerikan istisnailiği inancı ulusal kimliği oluşturmasıyla birlikte Amerika'nın taşıyıcı değerlerini de barındırmaktadır. Buradan hareketle ABD'nin diğer uluslardan üstün olduğu ve kimliği çerçevesinde barındırdığı değerleri ABD'yi istisnai kılmaktadır.⁸⁷

Amerika kıtası, 1492 yılında Christoph Colomb tarafından keşfedilmiş ve bu tarihten yüz yirmi yıl sonra kıtaya ilk yerleşimler başlamıştır. Yeni kıtaya ilk gelenler yani Fransızlar, İngilizler ve İspanyollar gerek ekonomik sebepler gerek dini baskılar sebebiyle göç etmişlerdir.⁸⁸ Amerika kıtasına ilk göçün öncüleri Anglikan kilisesinin dini baskıları sebebiyle göç eden püritenlerdir. Kilisenin dini baskılarından kurtulmak için kaçan püritenler, özgürlük fikrini benimseyerek bu çerçevede bir ortam oluşturmuşlardır. Bu çerçevede püritenlerin özgürlükçü Amerikan kimliğinin oluşmasında esas faktör olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Amerika kıtasına devam eden göçler, İngiltere'ye bağlı koloniler tarafından gerçekleşmiştir. İngiltere'de meydana gelen yedi yıl savaşları ve bunun getirdiği ekonomik kriz neticesinde İngiliz kolonilerine yüklenen vergiler artırılmıştır. Söz konusu ağır vergiler ve ekonomik kriz sebebiyle 13 koloni İngiliz idaresi ile ticari faaliyetleri sonlandıracaklarını belirtmişlerdir.⁸⁹ Söz konusu koloniler Amerika'nın bağımsızlık mücadelesinde de önemli bir role sahiptirler. Bu çerçevede yeni kıtaya çeşitli sebeplerle göç eden İngiliz kolonileri ve Avrupa'dan gelen göçmenler için, Avrupa sistemi öteki konumundadır. Böylece yeni kıta Amerika umudun temsilcisi olarak atfedilmiştir.⁹⁰

⁸⁶ "Amerikan İstisnailiği", *Uluslararası Politika Akademisi*, 20.10.2015,

<http://politikaakademisi.org/2015/10/20/amerikan-istisnailigi/>

⁸⁷ Gökhan OĞUZ, "Amerikan Dış Politikasında Donald Trump Dönemi ve Amerikan İstisnailiği Anlatısının Sonu", *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi*, İstanbul, Aralık 2019, s. 542

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1915-1995*, 25. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, s.68.

⁸⁹ Fernand Braudel, *Uygurılıkların Grameri*, Çev.: M. Ali Kılıçbay, 5.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınevi, 2001, s.500-501.

⁹⁰ Gökhan Öçalan, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 24.

Amerikan kimliğinin oluşmasında etkili faktörlerden birisi de 4 Temmuz 1774 Bağımsız Bildirgesi'dir. Söz konusu bildirge, Amerikan bağımsızlığına giden süreçte demokrasi ve özgürlük kavramlarının temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede siyasi haklar, evrensel değerler, kişisel hak ve hürriyetler gibi konuların ele alındığı belge, bulunduğu çağın çok ötesini teşkil eden demokrasi tarihine örnek olabilecek niteliktedir. Temel hak ve hürriyetlerin korunduğu, demokrasi ve özgürlük kavramlarının hayata geçirildiği bu belge adeta Amerikan kimliğinin yazılı bildirgesi özelliğini taşımaktadır.⁹¹

Amerikan'ın yeni kıta üzerindeki kuruluş felsefesi ve bununla bağlantılı olarak oluşturulan özgürlükçü Amerikan kimliği, dini ve ekonomik baskılardan kaçan kimselerin bina ettiği özgür ve demokratik bir toplum oluşturma fikrine dayanmaktadır. Demokrasi ve kişisel hürriyetlere saygı Amerikan kimliğinin yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, kuruluş yılları ve devam eden süreçte bağımsızlık mücadelesinde kilisenin dini baskılarından kaçan Protestanlar için din faktörü birleştirici bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla seçilmiş halk olduklarına inanan bir toplumda din unsuru Amerikan kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁹²

Çalışmanın teorik alt yapısının anlatıldığı ilk bölümde inşacı kurama göre kimlik çıkarlar bağlamında etkileşim içerisinde olan ve değişip dönüşebilen bir unsurdur. Bu çerçevede Amerikan kimliği dönemsel koşullar ekseninde temel motivasyonları sabit kalarak dönüşüm geçirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı mücadelede birçok Amerikan kimliğinin önemli yapıtaşlarından biri olan demokratik değerler ikinci plana atılmış ve komünizmin yayılmasını engellemek için askeri müdahalelerde bulunulmuştur. Buradan hareketle ideolojik, tarihsel, kültürel ve dini etkenler Amerikan kimliğinin şekillenmesinde etkili olduğu gibi dış politika tercihlerini de belirlemektedir.⁹³

2.1.2 Amerikan Dış Politikasında “Öteki” Nasıl İnşa Edilir?

Egemen devletlerin tehdit algıları, içerisinde yer aldıkları çevresel faktörler çerçevesinde karşılıklı etkileşim sürecinin parçası olan sosyal sürecin bir parçasıyla oluşmaktadır. Bu bağlamda her devlet kendi koşulları içerisinde tehdit algılaması içerisinde girmektedir. Söz konusu tehdit algılamaları sosyal, siyasi ve kültürel etkenler ekseninde

⁹¹ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Cem yayını, 1996, s.157-158

⁹² Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, Çev. Halil İnalcık, 10.Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, s. 49.

⁹³ Sarı Ertem, a.g.e., s. 82.

belirlendiği gibi tarihsel kırılmalar da tehdit algılamalarını etkilemektedir. Buradan hareketle devletlerin tehdit algılamasında etkili olan söylemler, ulusal kimlikten bağımsız değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla Amerikan ulusal kimliği ile güvenlik algılaması karşılıklı etkileşim süreci içerisinde var olmaktadır.

Söz konusu tehdit algılarının önlenmesi ise Amerikan kimliğinin değerler sistemi çerçevesinde gerçekleşmektedir.⁹⁴ Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde Amerikan yönetimi diğer toplumlara karşı askeri müdahalelerini öteki olarak tanımladığı unsura karşı bir zorunluluk olarak atfetmiş ve tehdit tanımlamalarını bu doğrultuda yapmıştır.⁹⁵ ABD'nin bu noktada gerçekleştirmek istediği hedefi, öteki olarak tanımladığı” geri kalmış” toplumları kendi kimliği çerçevesinde değiştirmek ve belirlediği ideal dünyada güven içerisinde yaşamaktır.

Tarihsel süreç içerisinde Amerikan toplumu bağımsızlık sürecinde İngiltere'yi öteki olarak belirlemiş ve bu çerçevede kendi ulusal kimliğini oluşturmuştur. Askeri ve siyasi gücünün artmasıyla birlikte 19. Yüzyılda yayılcı bir dış politika çizgisi izleyen Amerikan yönetimi 20. Yüzyılda SSCB ve komünizm tehdidini öteki olarak belirlemiş ve bu doğrultuda dış politika eylemleri gerçekleştirmiştir. İnşacı kurama göre devlet kimliklerinin sabit ve değişmez olmadığı tezinden yola çıkarak Amerikan yönetiminin kuruluş felsefesi çerçevesinde bir dış politika çizgisi izlemediğini görmekteyiz. Bilhassa Soğuk Savaş döneminin getirdiği iki kutuplu dünya düzeninde ABD, SSCB'nin komünizm tehdidi çerçevesinde kendi değerlerini toplumlar üzerine inşa etmeye çalışmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Amerikan ulusal çıkarları ötekisini kaybetmiştir. Bu süreç sonrasında 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör eylemleri ile birlikte ABD yeni ötekisini uluslararası terörizm kavramı üzerinden inşa etmiş ve dış politika eylemlerini söz konusu kavram çerçevesinde gerçekleştirmiştir.⁹⁶

2.1.3 11 Eylül Saldırılarının Amerikan Kimliği Özelinde Değerlendirilmesi

George W. Bush, Amerika Birleşik Devletleri'nde 7 Kasım 2000'de yapılan seçimleri kazanarak başkanlık görevini devralmıştır. 11 Eylül 2001 günü Dünya Ticaret Örgütü ve

⁹⁴ Oğuz, a.g.e, s. 115.

⁹⁵ Sarı Ertem, a.g.e. s. 125.

⁹⁶ Sarı Ertem, a.g.e., s. 126.

Pentagon'a yapılan terör saldırıları şüphesiz ABD için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Başkan Bush, seçim kampanyası döneminde ve sonrasında daha içe dönük bir siyaset izleyeceğinin sinyallerini veriyse de terör eylemleriyle birlikte Amerikan yönetiminin tehdit algılamaları değişmiş ve bu çerçevede yeni bir dış politika vizyonu belirlenmiştir.⁹⁷ Yaşanan terör eylemlerinin ardından Bush yönetimi yaptığı konuşmalarda, diğer halklardan” üstün” konumda olan ABD'nin hedef gösterilmesinin yeterli bir sebep olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır.

11 Eylül günü yaşanan terör saldırıları Amerikan tarihi için büyük bir kırılmayı ifade etmektedir. Terör eylemlerini gerçekleştiren El-Kaide, söz konusu saldırıların sembolik yönüne vurgu yapan açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede Pentagon'a gerçekleştirilen saldırı Amerikan yönetiminin askeri gücüne vurgu yaparken İkiz Kulelere yapılan saldırı ise Amerikan değerler sisteminin önemli sembollerini nitelemektedir. Küreselleşen dünyayı niteleyen İkiz Kulelere saldırı verilmek istenen mesajın en önemli sembollerinden birisidir.⁹⁸

Tarihsel süreç içerisinde ulusal kimliğini özgürlük ve değerler üzerine inşa etmiş olan ABD için söz konusu yerlere yapılan terör eylemleri, aslında Amerikan değerleri imajına da yapılmış bir saldırı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla saldırılarla birlikte Soğuk Savaş'tan galip çıkan ve süper güç olan ABD'nin vatandaşlarını koruyamadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Saldırıları sonrası Amerikan vatandaşları için terör eylemlerinin gerçekleşmesi önemli ölçüde bir güvenlik açığına işaret etmektedir.⁹⁹ Buradan hareketle 11 Eylül terör saldırıları ile ABD'nin dünyadaki tek süper güç ve parlayan bir yıldız olmadığının göstergesi durumundadır.¹⁰⁰

Başkan Bush, 11 Eylül terör saldırıları sebebiyle yaptığı açıklamalarda Amerikan ulusal değerlerine yönelik atıfta bulunmuştur. Kongrede yaptığı bir konuşmasında; “Amerika, halkımızın çalışkanlığı, yaratıcılığı ve girişimciliğinden dolayı başarılıdır. 11 Eylül saldırıları ile teröristler Amerikan refahının sembolüne saldırmış, ancak onun kaynağına

⁹⁷ Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, 2.Baskı, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2018, s. 217.

⁹⁸ John Gray, *El Kaide Modern Olmanın Anlamı*, Zehra Savan (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, s.1-2

⁹⁹ Sırrı Mete Erna, *Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasının 11 Eylül 2001 Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.86

¹⁰⁰ Gökhan Telatar, *11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 76.

dokunamamıştır” şeklinde ifadeler kullanmıştır.¹⁰¹ Saldırıları sonrası Amerikan yönetimi terörü desteklediği gerekçesiyle Afganistan’a askeri müdahalede bulunmuştur. George W. Bush, uluslararası terörizme karşı savaş ilan etmiş ve ABD dış politikası değişime uğramıştır.¹⁰²

11 Eylül terör saldırıları ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri öteki tanımlamasını uluslararası terörizm üzerinden inşa etmiş ve “Ortadoğulu Müslüman” halklar söz konusu tanımlamanın özünü teşkil etmiştir. Esasen saldırıları gerçekleştiren terör örgütünün El-Kaide olması ile birlikte “İslami Terörizm” kavramı ABD’nin ötekisini ifade etmek için kullanılmıştır. Başkan Bush, saldırılar sonrası yaptığı bir konuşmada “Haçlı Savaşı” terimini kullanmıştır.¹⁰³ Bush, daha sonra yaptığı açıklamalarla söz konusu ifadesinin yanlış olduğunu belirten açıklamalar yapsa da kullandığı ifade Müslümanlara yönelik bir durumu temsil etmektedir. Dolayısıyla Amerikan kimliğinin yapı taşı olan” öteki” üzerinden kendini tanımlama durumu Bush’un açıklamalarıyla birlikte kendisini göstermiştir.

2.2 İran Dış Politikasında Konstrüktivizmin Alt Yapısı

2.2.1 İran Ulusal Kimliğinin Kurucu Unsurları

Devletlerin ulusal kimlikleri ortak dil, din, tarih, mezhep, coğrafya ve kültür gibi unsurlar çerçevesinde inşa edilmektedir. Söz konusu unsurların sahip olduğu algı içerisinde bireyler veya toplumlar kendi aidiyet duygularını “öteki” tanımlaması yaparak oluşturmaktadırlar. Tarihi, jeopolitik konumu ve kültürel mirası ile Ortadoğu’da etkili bir bölgesel aktör olan İran İslam Cumhuriyeti, ulusal kimliğinin oluşum aşamasında din, mezhep, demografik oran ve siyasal sistem gibi unsurlardan etkilenmiştir.¹⁰⁴

Ortadoğu bölgesi, çoğunluğunu Sünni ve Arap kökenli Müslümanlardan oluşmakla birlikte İran mezhepsel olarak Şii ve Fars nüfusu barındıran bir ülke konumundadır. Söz konusu farklılık İran’ı bölge ülkelerinden farklılaştırdığı gibi bölgesel manevra alanını da

¹⁰¹ İkiz Kulelerin Vurulmasından Sonra George W. Bush’un Yaptığı Tarihi Konuşma, *Haber Vakti*, <https://www.habervakti.com/tarih/ikiz-kulelerin-vurulmasindan-sonra-george-w-bush-un-yaptigi-h93873.html>, 29 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2020

¹⁰² Ünal Gündoğan, *Amerikan Yüzyılı: Amerika Birleşik Devletleri’nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001*, 1.Baskı, Ankara: Adres Yayınları, s.235.

¹⁰³ Bush Talks About Crusade on Sep 16 2001, <https://www.youtube.com/watch?v=6zoUYbir-ek> , Erişim Tarihi: 6 Mart 2020

¹⁰⁴ Kadir Aytaç Çelik, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış” *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt 1, Sayı 1, Yaz 2016, s. 258.

değiştirmiştir. Köklü bir medeniyete sahip olan İran, İslamiyet'ten önceki dönemlerde Sasaniler, Ahamenişler ve Pers İmparatorluğu gibi devletler kurmuşlardır. Eski medeniyete sahip olmanın getirdiği devlet yapısı ve idari kurum tecrübeleri İran'ı bölgedeki diğer ülkelerden ayıran bir diğer faktördür. İran'ın tarihsel sürecine baktığımızda en temel özelliğinin din ve devletin birliği üzerine şekillendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla din ve devlet birliği, kökleri geçmişe dayanan ve günümüzde de etkili olan bir devlet geleneğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁵

Konstrüktivist teori, ilk bölümde anlatıldığı üzere, kimliklerin önemine vurgu yapmış ve devletlerin dış politika tercihlerinin kimliğe bağlı çıkar etkileşimi içerisinde olduğunu savunmuştur. Buradan hareketle İran ulusal kimliğinin oluşum aşamasında etkili olan unsurlardan birisi de demografik yapı ve etnik çeşitliliktir. Etnik çeşitlilik bakımından zengin bir topluma sahip olan İran'da çoğunluğu Farisiler oluşturmaktadır. Farisilerden sonra en fazla çoğunluğu Azeri Türkleri oluşturmakta ve bu oluşum nüfusun %22'sine tekabül etmektedir. Diğer etnik gruplar; Kürt, Arap, Türkmen, Kaşgay, Beluc, Ermeni, Yahudi, Süryani, Zerdüş, Hindu ve Sihlerden oluşmaktadır.¹⁰⁶ Tarihsel süreç içerisinde İran siyasi tarihi Azeri gruplar çerçevesinde oluşmuştur. Fakat Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte İran'da Farisi gruplar etkili olmuş ve bu tarih itibarıyla İran'ı Farslılaştırma siyaseti takip edilmiştir. Farisilerden sonra İran'daki ikinci büyük etnik topluluk olan Azeriler, ülke içerisinde siyasi, dini ve ekonomik yapıda yer almaları dolayısıyla iç politikada etnik ayrışmanın getireceği sorunlar büyük ölçekte kendisini göstermemiştir.¹⁰⁷

Efegil'e göre İran'da etnik ayrışmanın fazla olması yönetici elitlerin dış politika eylemlerinde şüpheli bir tavır takınmalarına sebep olmaktadır. Bu çerçevede İran devlet yönetimi konusunda da etnik çeşitliliğin fazla olmasını göz önünde bulundurarak siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğü gibi konularda daha hassas politikalar ortaya koymuştur.¹⁰⁸ İran içerisinde ulusal kimlik yapısına etki edebilecek unsur Arap etnik unsuru olarak görülmüştür. Ortadoğu'da bölgedeki diğer Arap uluslarla etnik aidiyet içerisinde olan Araplar, tarihsel süreç içerisinde İran'ın ulusal kimliğini ve bütünlüğünü zedeleyecek bir faktör olarak nitelendirilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ulusal kimliğin etnik ayrışmadan ziyade

¹⁰⁵ Vahdettin Bingöl, "Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması" 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2013 s.112

¹⁰⁶ İran, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459>, 07.09.2017, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2020

¹⁰⁷ Ömer Faruk Görçin, "1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri", 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2008, s.89-91.

¹⁰⁸ Ertan EFEGİL, "İran Dış Politikasına Etki Eden Faktörler ", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, s. 56.

din faktörü üzerine inşa edilmesi söz konusu ayrışmayı doğurabilecek sorunları ortadan kaldırmıştır. Devrim sonrası süreçte siyasi, ekonomik ve sosyal sürece dahil olan alt kimlikler, İran ulusal kimliğinin bölünmez bir parçası haline gelmişlerdir.¹⁰⁹

İran ulusal kimliğini etkileyen ve dönüştüren bir başka faktör Şii dini inancıdır. İran'da etnik yapıya kıyasla dini anlayış çok daha homojen bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu çerçevede İran'da %98 Müslüman topluluktan oluşmakta ve %2'lik dilime Hristiyan, Yahudi ve Bahailer tekabül etmektedir. Müslüman nüfus %90 oranında Şii din anlayışını benimserken %10 Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. İran'da Şii dini inancını 16. Yüzyılda Safevi Hanedanlığı devletin resmi dini olarak benimsemiştir.¹¹⁰ Buradan hareketle İran'da Şii din inancı, bölgedeki diğer Sünni devletlere karşı ideolojik bir alt yapı oluşturmuştur.¹¹¹

1979 İslam Devrimiyle birlikte İran'da dini yapı iç ve dış politika eylemlerinin gerçekleşmesinde en önemli faktör konumuna gelmiştir. Devrim sonrası süreçte Şii ulema karar alma mekanizmasının en temel aktörü haline gelmiştir. İran'da etnik çeşitliliğin fazla olması dolayısıyla İran ulusal kimliğinin bütünlüğü konusunda bir kaygı yaşanmamasının nedeni ulusal kimliğin din yani Şiilik mekanizması üzerinden inşa edilmesidir. Buradan hareketle İran'ın ulusal kimliğini Şii din anlayışı ile oluşturması ile bölgedeki Sünni ülkeleri öteki olarak tanımlaması ile açıklanmaktadır. İran'ın ulusal kimliği ile bağdaştırılan Şii mezhepsel tanımlaması dış politika eylemleri üzerinde etkili bir unsurdur.¹¹² Dolayısıyla 1979 İslam Devrimiyle birlikte dış politikada yayılcı bir din anlayışı benimseyen İran, bölge ülkeleri nezdinde oldukça sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir. Özellikle nükleer faaliyetleri ile gündeme gelen İran yönetimi bölgede Suudi Arabistan gibi ülkelerle taban tabana farklı politikalar izlemiştir.¹¹³

İran ulusal kimliğinin oluşmasında etkili olan unsurlardan birisi de ülkenin siyasal sistemi ve siyasal kültürüdür. 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında ülkenin rejimi değişmiş ve İslam Cumhuriyeti adını almıştır. Bununla birlikte yasama, yürütme ve yargı kurumları Dini Lider olan rehberin denetimi altına girmiştir.¹¹⁴ Devrim öncesi dönemde monarşinin hâkim olduğu İran'da İslam Devrimi ile birlikte Danışma Meclisi, Bakanlar

¹⁰⁹ Çelik, a.g.m., s. 260.

¹¹⁰ Rıdvan KALAYCI, *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin/Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları, s. 155.

¹¹¹ Hamid Algar, "İslam Devrimi'nin Kökleri", M. Çetin Demirhan (Çev.), 1. Baskı, Ankara: İşaret Yayınları, 1988, s.17.

¹¹² Çelik, a.g.m, s. 261.

¹¹³ Efegil, a.g.m s.57-58.

¹¹⁴ Kalaycı, a.g.e., s. 153.

Kurulu, Başbakan, Vesayet Meclisi, Uzmanlar Konseyi ve halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'ndan oluşan kurumlara sahip olmuştur.¹¹⁵ Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak Velayet-i Fakih ilkesi çerçevesinde parlamento ve Cumhurbaşkanı seçimleri Cumhuriyet rejiminin getirdiği özgürlük ortamını barındırmamakla beraber Dini Lider'in etkisinde kalmaktadır.¹¹⁶

2.2.2 İran Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler

2.2.2.1 Anti Emperyalizm ve Batı Karşıtlığı

1979 İran İslam Devrimi şüphesiz İran siyasi tarihi için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu çerçevede İran toplumunda gelişen Batı karşıtlığı ideolojisinin sadece devrim sonrası saiklerle açıklanması yeterli olmamaktadır. Batı karşıtlığı Ortadoğu bölgesindeki ülkelere yöneltilebilecek bir unsur olmamakla birlikte İran'ın Batı karşıtı politikalar izlemesi tarihsel, siyasal ve kültürel unsurlar çerçevesinde açıklanmaktadır.¹¹⁷ Tarihsel süreç içerisinde İran'da Batılılaşma kavramı bazı dönemlerde ulaşılması gereken bir gaye olarak kabul edilse de bazı dönemler de ulusal kimlik tanımlamasında ötekisini ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle Şah dönemlerinde Batılılaşma ülküsü askeri ve teknik olarak Batıyı örnek alma hedefi üzerine kurulmuştur. Bu yönde güçlü bir askeri ordu oluşturmak ve kültürel olarak Batı modernleşmesinin benimsetilmeye çalışılması Şah dönemine ait ulaşılacak istenen hedeflerdir.¹¹⁸

1979'da yaşanan İslam Devrimi ile birlikte İran ulusal kimliğini Batı karşıtlığı üzerinden tanımlamıştır. Devrim sonrası süreçte İran için Batı ve Emperyalizm öteki konumunda atfedilmiş ve böylece kendi ulusal kimliğinin merkezini güçlendirmiştir. İnşacı teori devletlerin kimlikleri ile çıkar bağlantıları birbirlerini etkileyen bir süreci ifade etmektedir. Bu çerçevede İran İslam Devrimi ve beraberinde getirdiği yeni kimlik ile dış politika eylemlerinde değişikliğe gidilmiştir.¹¹⁹ Söz konusu süreç ile beraber İran yönetimi dünya üzerinde sömürülen toplumların savunucusu olarak kendisini tanımlamış ve bu

¹¹⁵ Çelik, a.g.m, s. 261.

¹¹⁶ Kalaycı, a.g.e, s. 153-154.

¹¹⁷ Oğuzhan Göksel, "Defying the System: The Origins of Anti-Westernism in the Non-Western World and the Case of Iran", *Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 24.

¹¹⁸ Kalaycı, a.g.e, s. 156.

¹¹⁹ Görçün, a.g.e., s. 82

doğrultuda eylemler üretmiştir. Bu durum İran kimliğinin dışa vurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁰

İran devrim sonrası süreçte Batı karşıtlığı politikalarını eyleme dökmek için Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştır. Ayrıca İran'ın taraf olduğu Uluslararası Petrol Konsorsiyumu Anlaşmasından da çekildiğini açıklamıştır. İran yönetimi devrim felsefesini hayata geçirmek için İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve anti-emperyalist olarak nitelediği Küba, Nikaragua gibi ülkelerle yeni ilişkiler tesis etmiştir. İran yönetiminin dış politika eylemlerini devrim söylemleri ile uyumlu hale getirmek için İran ulusal kimliğini anti-emperyalist çerçevede tanımaktadır.¹²¹

2.2.2.2 Velayet-i Fakih Anlayışının Dış Politikaya Etkileri

İran İslam Cumhuriyeti'nin önemli unsurlarından birisi olan Velayet-i Fakih düşüncesi dış politikayı etkileyen önemli bir faktördür.¹²² Velayet-i Fakih anlayışının ortaya çıkışı Şii İslam düşüncesi ile bağlantılı bir yapıdır. Buradan hareketle Şii İslam anlayışı üzerine inşa edilmiş bir dış politika çizgisi izleyen İran, söz konusu anlayışın teorik kökenini Velayet-i Fakih doktrininin almaktadır. Velayet-i Fakih teorisinin radikal çizgisi tabiatıyla İran dış politikasının da radikal olması sonucu beraberinde getirmiştir.¹²³

Velayet kelimesi kökeni itibariyle Arapça ve Farsça 'da yönetme yetkisi anlamına gelmektedir. Velayet-i Fakih teorisi ise Şii İslam anlayışında yer alan kayıp imam yerine siyasi otoritenin fakih tarafından yönetilmesi gerektiğini savunan bir doktrindir.¹²⁴ Şia mezhebindeki İmamet anlayışı Velayet-i Fakih 'in temelini teşkil etmektedir. Şii İslam anlayışına göre vahiy ve yönetim peygamberlerin görevi olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vefatı ile sona eren Risalet ile İmamet makamı ümmeti yönlendirme görevi üstlenmektedir. Şii itikadında İmamet makamındaki kişi vahiy hariç diğer bütün özellikleri ile Peygamberlerin özellikleri eşit seviyede tutulmuş ve İmama üstün niteliklerde görev yüklenmiştir. Tıpkı Peygamberler gibi İmamet makamındaki kişi de hata ve günah yapısından

¹²⁰ Ünal Gündoğan, "Geçmişten Günümüze İran Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, 2011, s. 96.

¹²¹ Çelik, a.g.m., s. 264.

¹²² Abdullah YEĞİN, "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu", *SETA Yayınları*, 1. Baskı, 2013, s. 52

¹²³ Görçün, a.g.e, s. 82-83

¹²⁴ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, Cilt 2, Sayı 6, Güz 2013, s. 229

uzak bir tutum sergilemektedir. Ümmet ise İmama karşı sorumlulukları Peygamber'e karşı sorumlulukları derecesinde eşittir.¹²⁵

Şii İslam anlayışına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam ümmetinin yönetimi Allah tarafından tayin edilen Hz. Ali ve sonrasında gelecek olan on iki imamın sorumluluğundadır. Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere Şii itikadına göre on iki imamın sonuncusu gaybete çekilmiş ve tekrar geri geleceğine inanılmaktadır. Velayet-i Fakih doktrini bu noktada kendisine alan bulmaktadır. Doktrini ortaya çıkaran ve oluşturan İslam Devrimi lideri Ayetullah Humeyni, söz konusu doktrinin hüküm verme ve devlet yönetiminde Hz. Peygamber'in yetkisi nasılsa Fakih 'in de aynı yetkiler çerçevesinde uygulamaya koyulacağını belirtmiştir.¹²⁶ Buradan hareketle söz konusu anlayış ümmetin Fakih 'in etkisi altında olmasını zorunlu kılmaktadır. İran, cumhuriyet yönetimi çerçevesinde yönetilse de en üst merci Fakih'e devredilmiştir. Dolayısıyla İran'da halk sadece Fakih'i seçen kurula oy verebilmekte Fakih'i doğrudan seçme yetkisine sahip değildir.¹²⁷ Dolayısıyla Velayet-i Fakih teorisine göre yürütülen devlet uygulaması demokrasiden uzak bir anlayış içerisinde. Dolayısıyla bu durum dış politika tercihlerinde radikal kararlar almayı beraberinde getirmektedir.

2.2.2.3 Şii Jeopolitiği ve Devrim İhracı Söylemi

Şiilik, Sünnilik ile beraber İslam dininin iki temel mezhebinden biri olarak kabul edilmektedir. Şia kelimesi Arapça'da "taraf, yardımcı, bölük, fırka" anlamlarına gelmektedir. Dini yönüyle Şiilik, Zeydilik, İsmailiyye ve İsnâ'âşeriyye olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.¹²⁸ Caferiler, Hz. Muhammet'in soyundan olmak üzere Hz. Ali ile başlayan on iki İmam'a inanmaktadırlar. Ancak on ikinci imam olan Muhammet Bin Hasan'ın kayıp olduğunu ve kıyamete yakın bir süreçte ortaya çıkacağını savunan görüşü kabul görmektedirler. Genel olarak Şii inancın temel tezi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra

¹²⁵ Ağar, a.g.e, s. 52-53

¹²⁶ Hakan Cavlak ve Ümmiye Özbilek, "Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, Güz 2018, s.134

¹²⁷ Zafer Topdemir, *İran Siyasal Sisteminin Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 75-76

¹²⁸ Hasan Onat, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar*, Cilt 3, Sayı 3, Temmuz 1989, s.122-138.

halifeliğin Ali Bin Talib ve Ehli Beyt'ten gelen kimselere uygun olduğu düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir.¹²⁹

İran'ın Şii İslam anlayışı ile tanışması 16. Yüzyılda Safevilerin politikaları sonucu Şii mezhep anlayışını devletin resmi dini olarak tanımlaması ile gerçekleşmiştir. Şah döneminde İran devlet yönetiminde Şiiliğin etkileri görülmemektedir. Bu dönemde özellikle Arap halkalara karşı etnik ayrışmacı yaklaşımlar sergilenmiş ve İslam göz ardı edilmiştir. Ayrıca ulema sınıfının hakları elinden alınmış ve modernleşme çerçevesinde Batı kültürünü merkeze alan politikalar izlenmiştir. Şiilik 1979 İslam Devrimi ile birlikte devletin resmî ideolojisi olan ve siyasi, kültürel unsurlara şekil veren bir unsur haline gelmiştir.¹³⁰ Şia öğretisi din ve devlet işleri arasında karşılıklı olarak inşa edilen bir etkileşimi ortaya koymaktadır. Bu sebeple İran, Şiiliği milli bir inanç olarak algılamıştır.

İran'da 1979'da Humeyni tarafından gerçekleştirilen İslam Devrimi ile birlikte Ortadoğu bölgesinde siyasi dengeler değişmiştir. Devrim sonrası süreçte bölge devletleri ve Ortadoğu devletleri üzerinde politikaları olan ABD yeni bir politika çizgisi benimsemişlerdir. İran İslam Cumhuriyeti, devrim sonrası süreçte Şii İslam anlayışını dış politika eylemlerinin en önemli aracı haline getirerek rejim ihracı politikası izlemiştir. İran'ın izlediği rejim ihracı siyasetinin temel hedefi bölgede yaşayan Şii nüfus oluşturmaktadır. Ortadoğu'da Şiiliği dış politika eylemlerinin aracı haline getiren bir devletin 1979'da ortaya çıkmasıyla birlikte Şii jeopolitiği kavramı da kendisine alan bulmuştur.¹³¹

İran İslam Devrimi öncüsü Ayetullah Humeyni, devrimin yalnızca Şii halkları ve Müslüman ülkeleri barındırmadığı bununla birlikte ezilmiş tüm toplumlar için çare olduğunu belirten açıklamalar yapmıştır. Humeyni Ortadoğu'daki diğer Şii toplumlara devrim ideolojisini yaymak adına Lübnan, Afganistan, Orta Asya'ya toplumları üzerinden dış politika eylemlerini gerçekleştirmiştir. Özellikle Körfez ülkeleri bağlamında Bahreyn, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te bulunan Şii unsurlar temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu nedenledir ki söz konusu Körfez ülkeleri ile İran arasında devrim sonrası süreçte ideolojik farklılık sebebiyle kırılmalar yaşanmıştır.¹³² İran, Şii jeopolitiği üzerinden devrim ihracı anlayışını

¹²⁹ Hasan Onat, "Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, Sayı 1, Nisan 1991, s. 90.

¹³⁰ Kalaycı, a.g.e., s.155

¹³¹ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Ortadoğu*, Cilt. 1, Sayı 1, 2006, s. 40.

¹³² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014, s. 535.

bölgede bulunan Şii gruplar ve devrimci niteliği olan İslami gruplar ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

İran dış politikası devrim sonrası süreçte Şii İslam anlayışını merkeze alan eylemler ekseninde ilerlemiştir. Bu çerçevede 1980-88 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı süreci, Hizbullah gibi Şii gruplarla ilişkilerini geliştirmesi ve yakın tarihte Arap Baharı sürecinde Şiiliği merkeze alan bir dış politika anlayışı benimsemesi devrim ideolojisinin iç ve dış siyaseti etkilediğinin somut göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Tahran yönetiminin dış politika parametrelerinin Şiilik perspektifinden eyleme dökülmesi iç dinamiklerin ve devrim ideolojisinin dış politika ile bağdaşması anlamına gelmektedir.¹³³ Esasen devrimden sonra yaşanan gelişmelere bakıldığında İran ulusal kimliğinin Şiilik ekseninde dış politika eylemleri gerçekleştirmesi, inşacı kuramın kimliklerin dış politika tercihlerini ve çıkarlarını etkilediği tezi ile bağdaşmaktadır. İran devrim sonrası süreçte ulusal kimliğini Şiiliği temel alarak şekillendirmiş ve bu doğrultuda dış politika tercihleri Şii merkezli bir anlayışa bürünmüştür. 1979 İslam Devrimi ile şekillenen İran'ın ulusal kimliğinin devrim ideolojisi ile örtüşmesi bölge ülkeleri nezdinde İran kimliğinin dışa vurumu olarak anlamlandırılmaktadır.

¹³³ Çelik, a.g.e., s.266.

III. BÖLÜM

ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİ KONSTRÜKTİVİST PENCEREDEN ANLAMAK: GEORGE W. BUSH'TAN DONALD TRUMP'A

3.1 George W. Bush Dönemi ABD-İran İlişkilerinin Evrimi

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2000 yılında yapılan seçimlerle birlikte Cumhuriyetçi aday George W. Bush seçimleri kazanmış ve görevi devralmıştır.¹³⁴ Başkan Bush'un görevi devralmasından kısa bir süre sonra ABD'de yaşanan 11 Eylül terör saldırıları Washington'un güvenlik ve dış politika anlayışını değiştirmiştir. Bush yönetimi yaşanan saldırılar sonrasında teröre karşı savaş ilan ettiğini belirten açıklamalar yapmış ve bu çerçevede Bush doktrini adı altında önleyici müdahaleyi temel alan eylemler gerçekleştirmiştir. Yaşanan terör eylemlerinin ardından ABD 7 Ekim 2001'de saldırıları üstlenen El Kaide terör örgütünü barındırdığı gerekçesiyle Afganistan'ı işgal etmiştir.¹³⁵ Tabiatıyla İran'a komşu olan Afganistan'ın işgali bölge ülkelerini etkilediği gibi İran'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Söz konusu işgal ile birlikte İran'ın tehdit algıladığı Sünni merkezli bir rejim yıkılmış fakat Amerikan yönetiminin Afganistan'a yerleşmesi İran'ı endişeye sevk etmiştir.¹³⁶

Başkan Bush, kitle imha silahlarını barındırdıkları ve terörizme destek verdikleri gerekçesiyle 2002 yılında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Eksen" ülkeleri diye nitelendirmesi Washington-Tahran ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. 1979 İslam Devrimi ile birlikte ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendiren İran yönetimi, Başkan Bush'un söz konusu açıklamalarıyla tehdit algılaması içerisine girmiştir. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile birlikte Amerikan yönetiminin İran'ı çevreleme politikası devreye girmiştir.

Başkan Bush dönemi ABD-İran ilişkileri nükleer müzakereler çerçevesinde olumlu bir seyirde ilerlememiştir. Özellikle 2002 yılında Arak ve Natanz'da ortaya çıkan nükleer santral faaliyetleri ile birlikte iki ülke ilişkilerinde nükleer faaliyetler en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. George W. Bush döneminde İran'ı bölgede tehdit faktörü haline getiren unsur İran'ın nükleer faaliyetleridir. Ayrıca Ortadoğu'da ABD müttefiklerinin İran ile nükleer

¹³⁴ ABD'de 1980'den Bugüne Başkanlık Seçimleri, *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37797240>, 7.11.2016, Erişim Tarihi: 3 Mart 2020.

¹³⁵ ABD'nin 17 yıllık Afganistan savaşı: Afganlar ABD'nin Savaşı Kasten Bitirmediğini Düşünüyor, *Euronews Türkçe*, <https://tr.euronews.com/2018/11/26/abd-nin-17-yillik-afganistan-savas-afganlar-abd-nin-savas-kasten-bitirmedigini-dusunuyor>, 26.11.2018, Erişim Tarihi: 3 Mart 2020

¹³⁶ Evren İşbilen, *Nükleer Satranç*, 1. Baskı, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009, s.133.

faaliyetler açısından sorunlar yaşaması Başkan Bush'un Tahran yönetimine karşı katı bir tutum takınmasının bir diğer sebebidir. Bu çerçevede Amerikan ulusal kimliğinin bir yansıma olarak Bush yönetimi İran'ın otoriter rejimden arındırılması ve demokratik normlar ekseninde bir ülke haline gelmesini talep etmektedir. Dolayısıyla Bush döneminde nükleer müzakerelerin olumlu sonuç vermemesi neticesinde İran'a karşı bir dizi ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanmıştır.

3.1.1 George W. Bush'un Ön alıcı-Önleyici Savaş Doktrini

Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıya dönüştüğü Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri, dış politikasını çevreleme ve caydırma siyaseti üzerinden yürütmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılışı sonrası dönemde süper güç olarak ortaya çıkan ABD, George W. Bush dönemine kadar söz konusu politikalarına devam etmiştir. Hiç şüphesiz 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yapılan saldırılar Amerikan tarihi ve tüm dünya için dönüm noktası teşkil edebilecek olaylara sahne olmuştur. 11 Eylül öncesi dönemde Amerika Birleşik Devletleri dış politika kimliğini “çevreleme ve caydırıcılık” politikası üzerine kurarken, 11 Eylül sonrası dönemde değişen güvenlik algılamalarıyla birlikte bu politika tamamıyla değişime uğramıştır. Bu süreç sonrası ABD dış politikası ulusal güvenlik mekanizmasını “Bush Doktrini” olarak tanımlanan önleme ve önleme stratejileri üzerine kurmuştur.

11 Eylül 2001'de yaşanan saldırılarla birlikte ABD Başkanı George W. Bush, gerçekleşen saldırıların ABD'ye yönelik bir savaş niteliği taşıdığını belirten açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede terör eylemlerine karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrını ise “Amerikan Haçlı Seferi” tanımlaması yaparak ifade etmiştir.¹³⁷ Başkan Bush'un New York'ta yaptığı bir konuşma ise Amerikan kimliğinin diğer uluslardan üstün gören ve müdahalecilik hakkını kendisinde gören tutumunun dışa vurumu olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda George W. Bush, Amerika'ya karşı düzenlenen terör eylemlerine karşı koymanın bir sorumluluk olduğunu, yeryüzündeki kötülere karşı savaşılmaması gerektiği ve bu çerçevede

¹³⁷ Bush'tan Haçlı Seferi Yakıştırması, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/> 17.09.2001, Erişim Tarihi: 4 Mart 2020

gerçekleştirilen eylemin açıkça bir savaş niteliği taşıdığını söz konusu savaşın da Amerika'nın belirlediği bir tarihte biteceğini açıklayan ifadeler kullanmıştır.¹³⁸

27 Eylül 2001'de Başkan Bush Kongre'de yaptığı bir konuşmasında şu mesajları tüm dünyaya iletmiştir;

*“Emrimizdeki tüm kaynakları, her türden istihbarat aracını, hukuki yaptırımını, her türden mali etkiyi ve gerekli her türlü silahı kullanarak küresel terör şebekesini mahkûm edeceğiz. Teröristlerin mali kaynaklarını kurutacağız, birini diğerine düşürecekiz, onları bir yerden başka herhangi bir yere kaçacakları ve sığınacakları bir yer kalmayana kadar takip edeceğiz. Teröristlere yardım eden veya onları barındıran devletleri takip edeceğiz. Dünyanın neresinde olursa olsun devletlerin bir karar vermesi gerekir: bizimle misiniz yoksa teröristlerle mi? Bugünden itibaren teröristleri barındırmaya ve desteklemeye devam eden bir devlet, ABD tarafından düşman bir rejim olarak dikkate alınacaktır. Ulusumuzun şunu bilmesi gerekir ki saldırılardan muaf tutulamayız. Fakat teröristlere karşı Amerikalıları korumak için gerekli savunma önlemlerini alacağız.”*¹³⁹

Başkan George W. Bush'un 1 Haziran 2002 tarihli West Point'te yaptığı konuşmasında oluşturulacak güvenlik stratejisini şu cümlelerle ifade etmiştir;

*“ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca izlenen caydırıcılık ve çevreleme doktrinleri, bazı durumlarda hala uygulanabilir olmalarına karşın yeni tehditler karşısında yetersiz kalmıştır. Teröre karşı savaş savunmada kalarak kazanılmayacaktır. Savaşı düşmana götürmeliyiz, planlarını bozmalıyız ve daha ortaya çıkmadan en vahim tehditlerin önlerini kesmeliyiz. İçine girdiğimiz çağda, emniyete giden tek yol eylemin yoludur. Ve bu ulus harekete geçecektir.”*¹⁴⁰

Eylül 2002'de yayınlanan Ulusal Güvelik Stratejisi ile Bush Doktrininin temeli oluşturulmuştur. Bu çerçevede Amerikan yönetimi, ülkesine karşı tehdit algıladığı bir koşulda herhangi bir saldırı eylemi gerçekleştirmeksizin harekete geçebilmenin adımlarını somutlaştırmıştır. Dolayısıyla önleyici savaş ve önceden vurma doktrinin özünü teşkil etmektedir. Burada hedeflenen tehdit algılanan rakip ülkeye karşı saldırı fırsatını ortadan

¹³⁸ George W. Bush, “President's Remark's To U.S.”, White House, <https://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2020

¹³⁹ Kenneth W. Stein, “The Bush Doctrin: Selective Engagement in the Middle East”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 6, Sayı 2, Haziran 2002, s.43.

¹⁴⁰ George W. Bush, “Graduation Speech at West Point”, *Voice of Democracy*, <https://voicesofdemocracy.umd.edu/george-w-bush-graduation-speech-at-west-point-1-june-2002/> Haziran 1, 2002, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020.

kaldırmaktır. Bu durum önleyici savaşı tanımlamaktadır. Önceden vurma stratejisi ile ABD, terörü besleyen, kitle imha silahları bulunduran ülkelerin rejimlerini değiştirme yoluna giderek belirlenen tehditlerin kökenine inerek tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.¹⁴¹

3.1.2 George W. Bush'un Şer Ekseni Söylemi

29 Ocak 2002 tarihinde George W. Bush ulusa sesleniş konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore ülkelerine yönelik olarak “şer eksenini” ifadesini kullanmıştır. Bu çerçevede Başkan Bush, bu ülkelerin ABD ve müttefiklerine karşı tehdit oluşturduğunu, bu ülkelere karşı önlem alınması gerektiğini ayrıca söz konusu ülkelerin kitle imha silahları geliştirdikleri ve teröre destek verdikleri gerekçesiyle suçlamalarda bulunarak mezkûr ifadeyi kullanmıştır. Başkan Bush, “böyle devletler kötülere karşı kolaylık sağlıyor. Bu rejimler büyüyen bir tehlike ve onlara karşı önlem alınmalı” diyerek sözlerine devam etmiştir. Dolayısıyla Bush yönetimi uluslararası koalisyonla birlikte çalışarak kitle imha silahlarına yönelik tehditleri ortadan kaldıracabileceklerini belirtmiştir.¹⁴² Bush yönetimine göre bu üç devlet, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a yapılan saldırıları sessiz kalarak desteklemişlerdir. Hatta Saddam Hüseyin gibi bazı liderler bu saldırıyı kınamak yerine onaylayıcı konuşmalar yapmışlardır.¹⁴³

Başkan Bush'un sözleriyle birlikte teröre karşı savaşın odağı haline gelen İran yönetiminin bu tarih itibarıyla Büyük Şeytan olarak nitelendirdiği ABD'ye karşı öfkesi artmıştır. Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Bush'un şer eksenini söylemini “İran ulusuna hakaret ve savaş kışkırtıcısı” olarak ifade etmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani ise yaptığı açıklamada Washington'un İran'a yönelik bir askeri harekate girişmesi durumunda kanlı bir bataklığa saplanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Rafsancani, “bu bataklığa girerseniz çıkmanız bir daha çıkmazsınız” diyerek ABD'ye gözdağı vermiştir.¹⁴⁴

Başkan Bush'un Şer Ekseni açıklaması üzerinden İran, Irak ve Kuzey Kore ülkeleri ile olan ilişkileri de gerginleşmiştir. Özellikle söz konusu ülkelere yönelik nükleer çalışmalarla ilgili konular ABD'nin gündem maddesi haline gelmiştir. ABD Başkan Yardımcısı Dick

¹⁴¹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*, 1. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2017, s.128-129.

¹⁴² Bush Birlik Konuşmasında Uyardı, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bush-birlik-konusmasinda-uyardi-38345194> 30.01.2002, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020.

¹⁴³ NTV, ABD'de Şer Ekseni Hazırlığı, 05.02.2002, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/134221.asp#BODY>

¹⁴⁴ Tahran'dan Amerika'ya Karşı Gövde Gösterisi, *Sabah*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/02/11/d02.html>, 11.02.2002, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020.

Chaney, İran ve Irak'ın uluslararası terörizmin destekçileri olduğunu, Kuzey Kore ile birlikte nükleer silah üretmeye teşebbüs ettiklerini belirten açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Cheney, İran, Irak ve Kuzey Kore'nin Şer Eksenini ilan edilmesine karşı çıkan ülkelerin bunun yerine bu rejimlerin terörist gruplara desteklerini ve kitle imha silahı çalışmalarının eleştirilmesi gerektiğini de eklemiştir.¹⁴⁵

11 Eylül saldırıları sonrası Bush yönetimi özellikle yeni muhafazakarların etkisiyle Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını küresel terör başlığı altında güncellemiştir. Bu çerçevede şer eksenini ülkeleri içerisine dahil edilen Tahran yönetimi ile ilişkiler yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda bölgedeki ABD müttefikleriyle uyuşmayan politikalar izleyen İran bir yandan yalnızlaştırılmaya çalışılmış diğer yandan kuvvet kullanımı politikası ile tehdit edilmiştir. Başkan Bush'un Amerikan idealleri ve hedefleri doğrultusunda genelde Ortadoğu'da özelde ise İran üzerinde demokrasi, liberal ekonomi ve özgürlük gibi misyonları hayata geçirme prensibine sahip olduğu görülmektedir.

3.1.3 İran Nükleer Faaliyetleri Karşısında ABD-İran İlişkileri

Atom çekirdeğinin bölünmesi sonucu meydana gelen ısı enerjisinin teknoloji kanalıyla oluşturulmasına nükleer enerji denilmektedir. Nükleer enerjinin kullanım alanları uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde, nükleer reaktörlerde yakıt olarak işleme tabi tutulmaktadır.¹⁴⁶ Ekonomik ve stratejik özelliğe sahip olan nükleer enerji kullanım sebebine göre değişiklik göstermekle birlikte nükleer silah üretiminde de kullanılmaktadır. Bu enerjiye sahip olan ülkeler, diğer ülkelere siyasi ve ekonomik açıdan farklı koşullarda değerlendirilmektedir.¹⁴⁷ Politik çerçevede caydırıcılık özelliği barındıran nükleer enerjiye sahip olan ülkeler kendilerine karşı doğabilecek tehditlere meydan okuma niteliğine sahiptirler.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Cheney: Irak ve İran teröristleri destekliyor, *Hürriyet*, hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/chene-iran-ve-iran-teroristleri-destekliyor_ID403664/, 20.02.2002, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020.

¹⁴⁶ Uğur İnol, "Türkiye'nin Enerji Sorunu ve Nükleer Enerji", https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/625abb8e458a797_ek.pdf?dergi=JEOLJ%25C4%2525B, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020

¹⁴⁷ Atilla Sandıklı, "İran'ın Jeopolitiği, ABD ve Türkiye", <http://www.tuicakademi.org/iranin-jeopolitigi-abd-ve-turkiye/>

¹⁴⁸ Zafer Akbaş ve Adem Baş, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", *History Studies*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 2013, s. 23.

Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında gerçekleşen rekabet sonucu ilk nükleer reaktörler ortaya çıkmıştır. Dünyanın nükleer enerji ile tanışması ise II. Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın Nagazaki ve Hiroşima'ya atılan atom bombaları ile gündeme gelmiştir.¹⁴⁹ Nükleer silaha sahip olan ülkeler ABD'nin ardından İngiltere ve SSCB'dir. ABD Başkanı Dwight Eisenhower, 8 Aralık 1953'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir açıklama yapmış ve "Barış için atom" projesi kapsamında Amerikan yönetimi müttefik ülkelere nükleer araştırma reaktörleri vermiştir. Bu çerçevede 1955 yılında Tahran Üniversitesi'nde küçük çaplı bir nükleer araştırma reaktörü kurulmuştur.¹⁵⁰

Nükleer enerjinin sadece enerji üretimi amaçlı kullanılmadığının saptanması üzerine, nükleer reaktör çalışmalarının denetim altına alınması amacıyla 1957 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu hayata geçirilmiştir. Mezkûr kurumun kuruluş amacı, nükleer enerji kullanımının barışçıl hedefler doğrultusunda gerçekleşmesini denetlemektir. Ülkelerin nükleer enerji konusunda başka önlemleri de devreye sokmasıyla birlikte 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması yürürlüğe girmiştir.¹⁵¹

Söz konusu anlaşmaya bağlı olan ülkeler, altı ay içerisinde mevcut nükleer tesisleriyle ilgili kapsamlı bilgileri UAEA'na bildirerek denetlemelerin yapılacağı usul ve esasları belirten dokümanları imzalamaları gerekmektedir.¹⁵² NPT anlaşmasıyla birlikte 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer silah üretiminde olan ülkeler nükleer devlet olarak tanımlanmıştır. Bu anlaşma Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimleriyle birlikte barışçıl nükleer faaliyetler yürütülmesi gerektiğini ve anlaşmayla yükümlü devletlerin zaman içerisinde silahsızlanmaya gideceğini bildiren açıklamalar içermektedir.¹⁵³

İran yönetiminin nükleer enerji ile tanışması Soğuk Savaş dönemine tekabül etmektedir. Bu bağlamda Sovyet yayılmasının önlenmesi amacıyla ABD tarafından İran'a nükleer çalışmalar için gerekli alt yapı oluşturulmuştur. Ayrıca İran'ın nükleer enerji

¹⁴⁹ Kadir Temurçin ve Alpaslan Alişaoğlu, "Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2003, s. 26.

¹⁵⁰ Mustafa Kibaroglu, "İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler", https://www.academia.edu/3221985/%C4%B0RANDAK%C4%B0_GEL%C4%B0%C5%9EMELER%C4%B0N_T%C3%99CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_G%C3%99VENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NE_ETK%C4%B0LER%C4%B0_VE_ALINAB%4%BOLECEK_TEDB%C4%B0RLER, s.1

¹⁵¹ Mustafa Kibaroglu, "Enerji mi? Silah mı? Nükleer'in İki Yüzü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 58, Ekim 2013, s. 12.

¹⁵² Mustafa Kibaroglu, "Kuzey Kore'nin Nükleer Silah Programı: Sebepler ve Sonuçlar", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, s. 160.

¹⁵³ Akbaş ve Baş, a.g.e., s. 24.

faaliyetlerini Almanya ve Fransa gibi ülkeler de desteklemiştir. Ancak 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte İran'ın Doğu Bloku ülkelerine yönelerek ABD'yi Büyük Şeytan olarak nitelendirmesi ile Amerikan yönetimi artık bu konuya güvenliğini tehdit eden bir faktör olarak bakmıştır.¹⁵⁴

ABD-İran ilişkilerinde 1979 Devrimi ile birlikte yaşanan gerginlik 14 Ağustos 2002'de İran Ulusal Direniş Cephesi'nden Ali Rıza Caferzade, İran'da gizli nükleer faaliyetlerin gerçekleştiğini belirten açıklamalar yapmasıyla artmıştır. Bunlar Natanz'da üretilen uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta bulunan ağır su tesisleridir. Bunun üzerine Amerikan yönetiminden İran'a karşı çok sert açıklamalar gelmiştir. Bu çerçevede ABD, İran'ın Natanz'da UAEA'na bildirilmemiş nükleer tesis inşa etmesini nükleer silah üretim faaliyeti olarak nitelendirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler bu süreç itibarıyla sert bir döneme girmiştir.¹⁵⁵

2002 tarihi itibarıyla ortaya çıkan söz konusu nükleer faaliyetler sonucu ABD İran'dan uranyum zenginleştirme çalışmalarının sona erdirilmesi talebinde bulunmuştur. Başkan Bush, İran'ın NPT'ye olan bağlılığını yok saydığı gerekçesiyle İran nükleer faaliyetleri konusunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ileterek yaptırım uygulanmasını istemiştir. UAEA yaptığı denetimler sonucunda Natanz'daki uranyum ithalatı gibi konularda denetmenlere eksik bilgiler verilmiştir. Bunun üzerine Tahran yönetimi, nükleer silah üretme gibi bir faaliyet içerisinde olmadıklarını ifade ederek suçlamaları reddetmiştir.¹⁵⁶

UAEA İran yönetimine Natanz ve Arak'ta ortaya çıkan nükleer enerji santralleri ile ilgili 31 Ekim 2003 tarihinde Ek Protokol'ü imzalama talebinde bulunmuştur. Bu çerçevede Tahran, 18 Aralık 2003 tarihinde nükleer tesislere yönelik ani denetimler yapılmasını ve askeri tesislerin denetlenmesini öngören NPT Ek Protokol'ü imzalamıştır.¹⁵⁷ İran'ın nükleer çalışmalarını beyanı sonrası UAEA Başkanı Muhammed el Baradei ve beraberindeki denetmenler nükleer tesislere birçok kez araştırma ziyaretinde bulunmuşlardır. Daha sonra yayınladıkları raporlar çerçevesinde İran'ın Aralık 2003 tarihine kadar olan süreçte belirli eksiklikleri göz önüne alınarak anlaşmaya taraf olan yükümlülüklerini uygulamaya başladığı

¹⁵⁴ Yeliz Yazan, "İran Nükleer Programı, Muhtemel Senaryolar ve Türkiye'nin Denge Politikası Çabaları", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, 1-2 Ekim 2012

¹⁵⁵ Talha Köse, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları", *SETA Yayınları*, 1. Baskı, 2008, s.13.

¹⁵⁶ Mustafa Kibaroglu, "İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak", *Akademik Ortadoğu*, Cilt1, Sayı 1, Ağustos 2006, s. 3-4

¹⁵⁷ İran NPT Ek Protokol'ü imzalayacak, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/iran-npt-ek-protokolunu-imzalayacak-5137829>, 26.11.2003, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020.

belirtilmiştir. ABD-İran arasındaki ilişkilerin gerginleştiği söz konusu dönemde AB Üçlüsü (Fransa, İngiltere ve Almanya) krizin çözülmesi için düzenli olarak İran'da toplanmışlardır.¹⁵⁸

AB Troykası ve İran'ın diplomatik çabaları çerçevesinde 15 Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Tahran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmuş ve müzakere masasına oturma kararı almıştır. Buna karşılık AB Üçlüsü ise İran'ın ticari faaliyetlerini geliştirmesi konusunda önünü açacak ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması için imkân sağlayacaktır. Bush yönetimi söz konusu anlaşmaya karşı çıkmış ve AB'nin İran'ın nükleer silah üretmesi için zaman tanıması olarak değerlendirmiştir. Bu gelişmeler neticesinde AB Üçlüsü 5 Ağustos 2005'te İran'a yönelik "Uzun Dönem Çerçeve Anlaşması" sunmuştur. Bu anlaşma çerçevesinde şayet İran NPT'ye olan bağlılığını devamlı olarak sürdürürse hafif su nükleer santralin kurulması için yardım edileceği belirtilmiş fakat Tahran bu anlaşmayı kabul etmemiştir.¹⁵⁹ İran'ın bu anlaşmayı reddetmesi, AB'nin kendilerine yönelik gerekli güvenceyi vermemesi ve tarihsel süreç içerisinde perçinlenmiş olan ABD-İran gerginliğinin güvensizliğe dönüşmesi ile açıklanmaktadır.

3.1.4 Caydırıcı Unsur: Batı'nın İran'a Yönelik Yaptırım Kararları

İran'da 2005 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimleri ile birlikte ABD-İran ilişkileri kritik bir döneme girmiştir. İran'da Muhafazakâr kanadı temsil eden Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte selefi Hatemi döneminde kısmen de olsa iyimser olan ilişkiler, bu tarih itibarıyla gerginliğin tırmandığı olaylara sahne olmuştur.¹⁶⁰ İran, Ahmedinejad ile birlikte nükleer faaliyetlere devam edeceğini ve UAEA'nın ani denetimlerini ortadan kaldırdığını belirten açıklamalar yapmıştır. Bunun üzerine Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2006 Şubat ayında İran'ın NPT'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bildiride bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin Tahran yönetiminden uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırması taleplerine karşılık İran geri adım atmamıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, 1.Baskı Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.57-61

¹⁵⁹ Güner Özkan, "ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", *Finans Politik Ekonomik Yorumlar*, Cilt 44, Sayı 509, 2007, s.

¹⁶⁰ Suzanne Maloney, "U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward", *The Fletcher Forum of World Affairs*, Cilt 32, Sayı 2, 2008, s. 26-28

¹⁶¹ Özkan, a.g.m, s. 28.

Gelişmeler olumsuz bir durumda seyrederken 29 Mart 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İran'a yönelik yaptırım kararı almakla birlikte nükleer faaliyetlerin durdurulması için otuz gün süre vermiştir. ABD, Fransa ve İngiltere'nin onayı ile karar onaylanmış fakat Çin ve Rusya'nın karara karşı muhalefeti sürmüştür. Yaptırım kararları sonrası Tahran yönetimi nükleer çalışmalarını daha fazla artırmıştır. 1 Haziran 2006 tarihiyle birlikte nükleer müzakere konusu BM Güvenlik Konseyi üyeleri (Fransa, İngiltere, Rusya, Çin, ABD) ve Almanya arasında P5+1 görüşmelerine başlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi, 31 Temmuz 2006 tarihinde 1696 sayılı yaptırım kararını onaylamış ve bir ay içerisinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin sonlandırılması gerektiğini açıklamıştır.¹⁶²

Tahran yönetiminin kararın kabul edilemez olduğunu bildirmesi ve 15 Kasım 2006 tarihinde UAEA Başkanı Muhammed el Baradei'nin İran nükleer çalışmaları raporunu yayınlaması üzerine Aralık 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi İran'a yönelik yaptırım kararı almayı onaylayan 1737 sayılı tasarıyı kabul etmiştir. Bu karar ile İran'a yönelik balistik füzelerin ve nükleer malzemelerin satışı yasaklanmış olup uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin, ağır su reaktörlerinin faaliyetlerinin durdurulması kararı alınmıştır.¹⁶³

İran'a yönelik söz konusu yaptırımlar çerçevesinde tamamlanan ve yapıcı bir aşama kaydedilemeyen 2006 yılı problemleri bir sonraki yıla taşınarak devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2006 yaptırım kararı sonrası İran'ın nükleer politikası kapsamında daha dirençli bir politika geliştirmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Muhammed el Baradei, Tahran yönetiminin 1737 sayılı kararın gerekliliğinden doğan hükümleri yerine getirmediğini bildiren bir rapor yayınlamış ve İran'ın UAEA ile şeffaf bir işbirliğine yanaşmadığını belirtmiştir. Ayrıca el Baradei; "İran'daki pilot zenginleştirme tesisindeki faaliyetler ve sınırlı destekli zenginleştirme tesisinin inşası da sürdürülmektedir. İran, sahip olduğu santrifüj dizimlerini de sınırlı ölçekli tesise yerleştirmiştir. Tahran yönetimi, ağır su bağlantılı projelerine de devam etmektedir. Ülkedeki ağır su araştırma reaktörünün inşaatı da sürmektedir" ifadelerine de yer vermiştir.¹⁶⁴

Alınan ilk yaptırım kararları çerçevesinde İran yönetimi kendisine verilen süre çerçevesinde alınan kararlara uymayınca 24 Mart 2007 tarihinde bir önceki yaptırım kararlarından daha sert ekonomik ve diplomatik yaptırım kararları devreye girmiştir. BM

¹⁶² Murat Yeşiltaş, "İran 2006", Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde, 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2007.

¹⁶³ Nükleer Anlaşmada Kalırsak İran'a silah ambargosu gelecek yıl kalkacak, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nukleer-anlasmada-kalirsak-irana-silah-ambargosu-gelecek-yil-kalkacak/1641634>, 11 Kasım 2019, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2020.

¹⁶⁴ İran Raporu Olumsuz: Yaptırımlar Artabilir, *DW Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/iran-raporu-olumsuz-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar-artabilir/a-2519716>, 22.02.2007, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2020.

Güvenlik Konseyi'nde 1737 sayılı yaptırım kararı oybirliği ile kabul edilmiştir. Söz konusu yaptırım kararıyla birlikte balistik füze programlarına dahil olan kuruluşlar, nükleer programa dahil olan kişi ve kuruluşlar, balistik füze programına dahil olan kişilere yönelik yaptırım kararlarına ilaveten İran'a yönelik silah alım satımı yasaklanmıştır. Ayrıca İran'daki bazı finans kuruluşları ve bankacılık faaliyetleri kapsamında ekonomik yaptırımlar devreye girmiştir.¹⁶⁵

Batı ile İran ilişkilerinin seyri olumsuz bir durumda devam ederken Tahran yönetimi Temmuz 2007 itibarıyla UAEA ile birlikte çalışmak istediğini belirten açıklamalar yapmış ve bu doğrultuda İran geçmiş ve mevcut nükleer programla ilgili eksik kalan noktaları denetimlere açmıştır. İran tarafından gelen söz konusu çağrı ile birlikte Rusya ve Çin duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve müzakerelerin başlaması için Batı'ya baskı yapmıştır. İran'ın nükleer programdan kaynaklanan sorunları UAEA ile çözüme girişimini Başkan Bush'un, "üçüncü dünya savaşının çıkmasını istemiyorsak, İran'ın nükleer silaha sahip olmasını engellemeliyiz"¹⁶⁶ sözleri İran'a duyduğu güvensizliği bir kez daha dile getirmiştir.

ABD-İran ilişkilerinde tırmanan gerginlik, Kasım 2007 tarihinde ABD Ulusal İstihbarat Raporu'nun yayınlanması ile birlikte sakinliğini korumuştur. Bu rapor doğrultusunda İran'ın 2003 tarihi itibarıyla nükleer silah programını durdurduğu ve bir daha başlatılmadığı ifade edilmiştir. Söz konusu raporun açıklanmasıyla birlikte İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, "Bu rapor, İran ulusunun nükleer programı konusunda tüm uluslararası güçler karşısında zaferini ilan etmektedir" açıklamasını yapmıştır. Başkan Bush, Tahran yönetimine karşı nükleer program karşısında kaygılı olduğunu belirterek İran'ın nükleer programla ilgili yapması gerekenler olduğunu ve ABD'nin bunu bir sorun olarak nitelendirdiğini ileri sürmüştür. UAEA Başkanı Muhammed el Baradei ise söz konusu raporun İran'ı temize çıkardığını ifade ederek diplomasi kanallarının açık tutulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶⁷

İran ile yapılan nükleer müzakereler konusunda muhafazakâr kanadın etkisi ve bölgesel politikaları nedeniyle Bush yönetim, diplomasi seçeneğini ikinci planda tutan bir tavır sergilemiştir. Özellikle İran'ın Şer Eksenî ülkelerine dahil edilmesi ve 2002 tarihinde

¹⁶⁵ Serdar Erduramaz, "BM Güvenlik Konseyi (BMGK) 09 Haziran 2009 Tarihinde İran'a Yaptırım Uygulanması Kararı İçin Toplanacaktır", <http://turksam.org/bm-guvenlik-konseyi-bmgk-09-haziran-2009-tarihinde-iran-a-yaptirim-uygulanmasi-karari-icin-toplanacaktır>, 09 Haziran 2010, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020.

¹⁶⁶ Bush'tan dünya savaşı uyarısı, *DW Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/bushtan-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-2829877>, 18.10.2007, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020.

¹⁶⁷ Ahmedinejad: Rapor bir zafer, *BBC Türkçe*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071205_ahmedinejad_update.shtml, 05.12.2007, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020.

İran’da ortaya çıkan gizli nükleer faaliyetler çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkiler gerginliğin üst düzeye çıktığı gelişmelere sahne olmuştur. Bunu takip eden süreç içerisinde İran’a yönelik diplomatik ve ekonomik ciddi yaptırım kararları alınmıştır. İran’ı bölgesel ve ulusal faaliyetlerden izole etmeyi öngören Bush yönetimi ile Tahran arasındaki iyimser gelişmeler dair umutlar bir sonraki ABD başkanının seçilmesine kalmıştır.

3.2 Barack Obama Dönemi: Değişimin Başlangıcı (mı)?

4 Kasım 2008’de Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti adayı olan Barack Obama, oyların %52’sini alarak ABD’nin 44. Başkanı olarak göreve başlamıştır. Seçim kampanyaları sürecinde selefi George W. Bush’un politikalarını sıkça eleştiren Obama, özellikle değişim sloganı ile yürüttüğü başkanlık seçimlerini kazanmıştır. Barack Obama’nın seçim kampanyası döneminde ABD Afganistan ve Irak ile savaş halindeydi. Başkan seçildikten İran ve nükleer kriz meselesi Obama’nın üzerinde durduğu konular arasında gelmektedir.¹⁶⁸

Obama 2009 yılında George W. Bush’tan başkanlığı devralmış ve değişim sloganı ile geldiği görevde öncelik olarak, uluslararası toplumda ABD’nin “sarsılan” imajını düzeltmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Öncelikle Ankara daha sonra Kahire’de yaptığı konuşmalar ile Obama Ortadoğu ülkeleriyle George W. Bush’tan farklı politikalar izleyeceğinin sinyallerini vermiştir.¹⁶⁹ Bu çerçevede yumuşak gücün temel alındığı politikalar geliştirmek üzere adımlar atmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Obama doktrini ekseninde ABD-İran ilişkileri analiz edilecektir.

George W. Bush başkan olduğu süre içerisinde uluslararası alanda ABD’nin prestijini sarsacak gelişmelere imza atmıştır. Bush’un silahlanmaya yönelik ve kutuplaştırmayı besleyen yönetim şekli ve bu doğrultuda geliştirdiği politikalar, ABD’nin tehdit edici bir ülke özelliği haline gelmesine sebep olmuştur. Özellikle Ortadoğu özelinde uluslararası hukuku ihlal eden hamleleri ve “terör destekçisi” ülkeler üzerinde kurduğu siyasi baskılar Amerika’nın Ortadoğu halklarındaki imajını sarsıcı politikaları beraberinde getirmiştir.¹⁷⁰ Bush yönetimi, Irak ve Afganistan savaşları ile birlikte gelişen ekonomik kriz, Ortadoğu ülkelerinde Müslümanların hedef alınmasıyla birlikte ortaya çıkan Amerikan karşıtlığı ve

¹⁶⁸ Necmiye Tutar, “Barack Obama Dönemi Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Doğu Politikası”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.57

¹⁶⁹ “Ankara’da başladı Kahire’de bitirecek”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ankara-da-basladi-kahtire-de-bitirecek-1101062>, 31.05.2009, Erişim Tarihi:

¹⁷⁰ Hasan Basri Yalçın, “Obama Stratejisi ve Ortadoğu”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 9, Sayı 2, 2015, s. 56.

2008 yılında yaşanan Mortgage krizi ulusal ve uluslararası camiada itibarını zedelemiştir. Amerikan halkı değişim sloganından etkilenen Barack Obama'yı ülkenin içine düştüğü durumu göz önünde bulundurarak seçmiştir. Başkan Obama, öncelik olarak ABD'nin bu şekilde sarsılan imajını düzeltmek için mücadele etmiştir.¹⁷¹

Başkan Obama görevi devraldıktan sonra Amerika'nın sert güç siyasetini yumuşak güç düzleminde ilerlemesini sağlamış ve başkan olduğu süre içerisinde söz konusu politikaya bağlılığını korumuştur.¹⁷² Obama yönetimi saldırgan ve kaba gücü esas alan devlet politikasını terk edip yerine yumuşak gücü önceleyen siyasi manevralar tercih etmiştir. Özellikle İslam dünyası ile ilişkilerini geliştirmek istediğini her fırsatta dile getirmiş uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla Obama'nın kullandığı yumuşak güç politikası ABD'nin uluslararası alandaki imajını yenilemeye yöneliktir.¹⁷³

Barack Obama'nın göreve geldikten sonra Ankara ve ardından Kahire'de yaptığı konuşmalar Ortadoğu politikası özelinde ılımlı bir dış politika çizgisi izleyeceğinin işaretlerini vermektedir. Amerikan yönetiminin İslam ülkeleri ile savaş ve çatışma ekseninden çıkarak barış yanlısı adımlar atacağı Obama'nın konuşmalarını oluşturan en önemli noktayı teşkil etmektedir. Obama bilhassa Kahire'de yaptığı konuşmada İran ile ABD arasında yaşanan nükleer krizin en kısa sürede çözüme kavuşması için çalışmalar yapacağını belirtmiştir. Ayrıca Obama, ABD'nin 1979 İslam Devrimi'nden beri İran'a karşı takınılan olumsuz tavrıdan rahatsızlığını dile getirmiştir. Yıllardır kronikleşen sorunların çözümünün çok kolay olmayacağını fakat İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlı olması durumunda müzakereye açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴

Barack Obama, seçim kampanyası süresinde İran nükleer faaliyetlerine yönelik çalışmalar yapılacağı ve İran'ın nükleer faaliyetlerini sonlandırması durumunda ABD-İran ilişkilerinin olumlu yönde seyredeceği açıklamalarını yapmıştır. Ancak İran yönetiminin ABD'nin uzlaşmacı tavrına el uzatmaması ve mevcut uranyumu zenginleştirmeye devam etmesi durumunda İran'a yönelik diplomatik ve ekonomik baskıların devam edeceğini belirtmiştir. Obama'nın başkan seçilmesi Tahran'da memnuniyetle karşılanmış ve müzakere vaatleri içeren bir başkan ile iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşeceği umutları yeşermiştir. Bu çerçevede İran yönetimi 1979 İslam Devrimi sonrası ilk kez bir ABD başkanını seçilmesi

¹⁷¹ Steven W. Hook ve John Spainder, *Amerikan Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşından Günümüze*, Çev. Özge Zihnioğlu, 2.Basım, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016, s.329.

¹⁷² Joseph. S. Nye Jr, *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Çev: Güral Koca, 1.Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, s.11.

¹⁷³ Gideon Rachman, "Obama and the Limits of Soft Power", *Financial Times*,

<https://www.ft.com/content/e608b556-4ee0-11de-8c10-00144feabdc0>, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

¹⁷⁴ "ABD Başkanı Barack Obama'nın Kahire Konuşması", *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1077/abd_baskani_obamanin_kahire_konusmasi

dolayısıyla kutlayan açıklamalar yapmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad “Sayın Obama, halkın teveccühünü kazanmanızdan dolayı tebriklerimi sunuyorum” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁵

ABD yönetimi, İran ile müzakere kanallarının açılması için belirli ön koşullar ileri sürmediğini açıklamıştır. Zira George W. Bush dönemi İran ile müzakere masasına oturmak için uranyum zenginleştirilmesinin ortadan kaldırılması şartı öne sürülmüştür. Obama, Bush yönetiminden farklı bir siyasi çizgide ilerleyeceğinin mesajını vermiş ve nükleer sorununun çözümü için İran’a baskı yapılmayacağını belirtmiştir. ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden ise nükleer silahlarla ilgili mücadeleye devam edeceklerini fakat İran ile ilişkilerde süregelen problemlerin müzakere yoluyla çözülmeye çalışılacağını belirten açıklamalar yapmıştır.¹⁷⁶

ABD Başkanı Obama İran ile ilişkilerin geliştirilmesi adına Mart 2009’da İran’a çağrıda bulunmuş, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği ve bu yönde uzun yıllar devam eden sorunların çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Obama iki ülke arasında şeffaflığa ve saygıya dayanan bir siyasi çizgi oluşması gerektiğini açıklamıştır. Obama’nın İran’a yönelik çağrısı Tahran yönetiminde kuşkuyla karşılanmış ve bu çerçevede Rehber Hamaney ABD’nin İran’a yönelik ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını ve herhangi bir yaptırımın ortadan kalkmadığını dile getirmiştir. Hamaney, ABD yönetiminin İran’a yönelik tavrının değişmesi durumunda İran’ın da müzakereler için adım atacağını eklemiştir.¹⁷⁷

ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Tahran ile yaşanan nükleer müzakerelerin olumlu bir yapıda gerçekleşmediği takdirde İran’ın tekrar siyasi ve ekonomik yaptırımlarla çevreleneceğini belirtmiştir. Clinton’a göre ABD nükleer müzakere sorunlarının çözümü konusunda İran yönetiminden daha istekli davranmaktadır. Clinton’ın açıklamaları sonrası İran, nükleer faaliyetleri barışçıl amaçlarla yürüttüklerini ve bu sebeple her türlü müzakere açık olduklarını ifade etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ “Ahmedinejad’dan Obama’ya Kutlama Mesajı”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ahmedinejaddan-obamaya-kutlama-mesaji-1012845>, 06.11.2018, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020.

¹⁷⁶ Julian Borger, “The New Obama Administration is willing to talk to Iran without preconditions”, *Global Research*, <https://www.globalresearch.ca/the-new-obama-administration-is-willing-to-talk-to-iran-without-preconditions/11967>, 22.01.2009, Erişim Tarihi: 29 Nisan 2020.

¹⁷⁷ İran’dan ABD’ye Temkinli Yanıt, *BBC Türkçe*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/03/090321_iran_usa.shtml, 21.03.2009,

¹⁷⁸ Clinton Warns of Iran Sactions, *BBC*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8012921.stm>, 22.04.2009, Erişim Tarihi: 29 Nisan 2020.

3.2.1 Ahmedinejad'ın İkinci Dönemi ABD-İran İlişkileri

İran'da 12 Haziran 2009 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rakibi Musavi'ye karşı üstünlük elde ederek İran'ın onuncu cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Dini lider Hamaney'in Ahmedinejad'a destek vermesi seçilmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Seçim sonrası Musavi, sonuçlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve seçimin tekrarlanması için Anayasa Koruyucular Şurası'na başvuruda bulunmuştur.¹⁷⁹ Yaşanan bu gelişmeler İran'da infiale sebep olmuş ve sokaklar çeşitli protesto gösterilerine sahne olmuştur. Seçim sonuçlarına itiraz eden halk ile hükümet arasında gerginlik artmış ve protestolarda can kayıpları yaşanmıştır. Rehber Hamaney'in seçimlere dış güçlerin müdahale ettiğini belirtmesi ile protestolar daha da artmıştır.¹⁸⁰

2009 seçimleri sonrası İran'da yaşanan protesto ve gösteriler nedeniyle ABD Başkanı Obama, Ahmedinejad'a yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Bu çerçevede ABD, İran'da sivil halkın gösteriler nedeniyle öldürülmesinden duyduğu rahatsızlığı belirterek Tahran'ı kınamıştır. Ayrıca Obama, söz konusu söylemler neticesinde İran İslam Cumhuriyeti'nin iç işleri karışmadığını ve yaşanan bu gelişmelerin ABD destekli olmadığını açıklamıştır.¹⁸¹ Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise Obama'nın sözlerine karşılık Batı'yı suçlamaya devam etmiştir. Obama'yı bir önceki Başkan Bush'a benzeten Ahmedinejad, İran halkı nezdinde açıklamalar yapılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.¹⁸²

İran'da seçim sonuçlarıyla yaşanan gerginlik dönemi iç politikada Ahmedinejad'ın hamlelerini kısıtlamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad dış politika da daha fazla gerginlik yaşanmaması adına ve Batılı ülkelerin baskılarının iç politikayı etkileyeceği ihtimali ile P5+1 ülkeleri ile müzakere masasına oturma kararı almıştır. Söz konusu karar ABD yönetiminde olumlu karşılanmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini azaltmak istememesi ve Çin ve Rusya'nın İran'a karşı yaptırımları onaylamaması üzerine Obama yönetimi sorunların

¹⁷⁹ USAK Raporu, "2009 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler", Haziran 2009, s.4-5

¹⁸⁰ İran'da Seçim Gerilimi, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iranda-secim-gerilimi-1108822>, 20.06.2009, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020

¹⁸¹ "Obama Condemns 'Unjust' Violence", *BBC*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8115232.stm, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020

¹⁸² "İran'da Muhalif Lidere Tehdit", *DW Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/iranda-muhalif-lidere-tehdit/a-4432633>, 25.06.2009, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020

diplomatik yollardan çözülmesi noktasında somut adımlar atılacağı yönündeki memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁸³

3.2.2 2009 Cenevre Görüşmeleri Sonrası ABD-İran İlişkileri

ABD-İran ilişkilerine dair nükleer kriz Ekim 2009'da P5+1 ülkeleri ve İran temsilcilerinin Cenevre'de toplanmasıyla masaya yatırılmıştır. Cenevre'de iki ana gündem maddesi belirlenmiştir. Bu çerçevede İran'ın tıp alanında aktif olan Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü'ne ihtiyacı olan yakıt sağlanmıştır.¹⁸⁴ İran yönetimi, ABD ve P5+1 ülkeleriyle uranyumun zenginleştirilmesi faaliyetleri üzerine konsensüs sağlamıştır. Buna göre İran, zenginleştirilmiş uranyumu ülke dışına çıkarma karşılığında tıbbi amaçlı üretim için yakıt almayı kabul etmiştir. Yapılan bu anlaşma Batılı ülkeler ve ABD nezdinde olumlu bir hava yaratmış ve diplomatik başarı olarak kabul edilmiştir. Önem arz eden bir konu da İran'ın Kum şehrinde bulunan nükleer santrali UAEA denetmenlerine açmayı kabul etmesidir. Buradan hareketle İran'da biriktirilen uranyum Fransa ve Rusya tarafından alınarak İran'a yakıt olarak geri verilecektir.¹⁸⁵

Ekim 2009'da UAEA görevlileri İran'ın Kum şehrinde bulunan nükleer santrali denetlemişlerdir. Bu çerçevede yapılan incelemelerde söz konusu santralin önemli bir faaliyette bulunmadığı dile getirilmiştir. Yine de bu santralin inşa süreci, kuruluş amacı gibi konularda UAEA'na bildirim yapılmaması ve İran'ın faaliyetlerini gizlice yürütmesi uyarı yapılmasına neden olmuştur.¹⁸⁶

İran ile nükleer müzakere görüşmeleri Ekim 2009'da devam etmiştir. Bu bağlamda ABD, Rusya, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı yetkilileri arasında Viyana'da görüşmeler gerçekleşmiştir. Buna göre İran Natanz'da bulunan nükleer santralinde bulunan 1200 kg uranyumu zenginleştirilmesi sebebiyle %20 oranında Rusya'ya vermeyi kabul etmiştir. Burada zenginleştirilen uranyum Fransa'ya gönderilecek ve yakıt haline getirilip

¹⁸³ Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik Ortadoğu*, Cilt. 7, Sayı 1, 2012, s.64.

¹⁸⁴ Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, s.69.

¹⁸⁵ Steven Erlanger ve Mark Landler, "Iran Agrees to Send Enriched Uranium to Russia", <https://www.nytimes.com/2009/10/02/world/middleeast/02nuke.html>.

¹⁸⁶ Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s.75.

İran'a teslim edilecektir. UAEA Başkanı Muhammed el Baradei, Viyana'da gerçekleştirilen görüşmelerin umut verici ve ikili ilişkileri geliştirici özellikte olduğunu vurgulamıştır. İran'a ihtiyacı olan nükleer yakıt verilerek tıbbi sebeplerle kullanılabilmesine onay verilmiştir. Ösz konusu anlaşma İran'ın nükleer faaliyetleri silah üretme maksatlı yapmasının önüne geçmektedir. İran yönetimi Viyana görüşmelerinin olumlu geçtiğini belirtse de gerekli açıklamayı yapmamıştır.¹⁸⁷

ABD-İran arasındaki gelişmeler Viyana anlaşması ile olumlu bir düzlemde ilerlerken 29 Ekim 2009'da Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, nükleer müzakereler için UAEA yetkilileriyle çalışmak istediklerini belirten açıklamalar yapmıştır. İran'ın nükleer silah üretmeyeceği sözünü vererek nükleer faaliyetleri durdurmak istemediklerini de açıkça dile getirmiştir. İran'a karşı uygulanan diplomatik ve ekonomik yaptırımları hatırlatarak geline son süreçte Batılı ülkelerin İran nükleer çalışmalarını ciddiye aldıklarını ifade etmiştir.¹⁸⁸ Ahmedinejad'ın nükleer çalışmalarla ilgili Batılı ülkelerle müzakere masasına oturması İran iç politikasında tartışmalara sebep olmuştur. Bazı milletvekilleri ve İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Batı'ya güvenilmemesi gerektiğini ve İran'ın uranyum deposunun herhangi bir Batılı ülkeye verilmesinin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini açıklamışlardır. Söz konusu tartışmalar nedeniyle Ahmedinejad eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁸⁹

İran dini lideri Hamaney, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ı uranyum zenginleştirme anlaşması konusunda uyarması ile müzakereler sancılı bir döneme girmiştir. Bu çerçevede İran yönetimi, uranyumun başka bir ülkeye gönderilmesi konusunda daha taraflardan daha fazla güvence istemiş ve bu şekilde süreci uzatmak istemiştir. Uranyum takası konusunda bir başka ülkede değil İran'da yapılmasını uygun gördüklerini belirten açıklamalar yapmıştır. Bunun üzerine Muhammed el Baradei, uranyumun Batı ülkelerinden birisi yerine Türkiye'ye gönderilmesi önerisinde bulunmasıyla İran ve Türk yetkililer İstanbul'da bir görüşme gerçekleştirerek Türkiye'nin söz konusu süreçte rol alması sağlanmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", s. 69.

¹⁸⁸ Sinkaya, a.g.e., s.76.

¹⁸⁹ Sinkaya, a.g.e., s.76.

¹⁹⁰ "Türkiye-İran Arasında Gizli Nükleer Pazarlık", *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-iran-arasında-gizli-nukleer-pazarlik-12902623>, 16.11.2009, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020

Uranyum takası müzakereleri devam ederken İran yönetimi 21 Eylül 2009'da UAEA'ya İran'ın Kum şehrine yaklaşık 35 km kuzeyinde yer alan Fordo'da uranyum zenginleştirme tesisi kurulduğunu açıklamasıyla birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Yönetim Ajansı İran'ı kınayan yasa tasarısını hayata geçirmiştir. Türkiye bu karar tasarısında çekimser oy kullanmış, Çin ve Rusya yaptırımları öngören tasarımı onaylamıştır. Söz konusu yaptırım kararıyla birlikte İran yönetimi, UAEA'ya olan güveninin azaldığını açıklamış ve bu doğrultuda iş birliği yönüne gidilemeyeceğini belirtmiştir. Obama yönetimi İran'ın nükleer çalışmalarından duyduğu endişeyi belirterek İran'ı sorunların çözümü için çaba harcamaya davet etmiştir.¹⁹¹

İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi üzerine Washington-Tahran ilişkileri müzakereden gerilme dönemine girmiştir. ABD yönetimi 3 Ocak 2010 tarihinde İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili raporlar neticesinde Birleşmiş Milletler'in İran'a diplomatik yaptırımlar içeren karar alması gerektiğini belirtmiştir. Başkan Obama, İran ile müzakere masasına oturma koşulu olarak İran'ın nükleer faaliyetlerinden geri adım atması gerektiğini açıklamıştır. İran nükleer faaliyetlerini durdurmak adına bir dizi yeni yaptırım kararları alınarak İran baskı altına alınmaya başlamıştır.¹⁹² İran yönetimi ise ABD'nin yeni yaptırım kararına karşılık, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini barışçıl amaçlarla yaptığını savunmuştur. Nükleer silah üretimi için gerekli kapasitenin %90 oranında olması gerektiğini İran'ın ise %3,5 olan uranyum zenginleştirme oranını %20'ye çıkarmak istediğini belirtmiştir. İran'dan gelen cevap üzerine Obama yönetimi Türkiye'yi sıkıştırmış ve Ankara'nın da İran'a yönelik yaptırım kararları alması gerektiğini açıklamıştır. Türkiye ise İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını barışçıl amaçlar ile yaptığını ileri sürmüştür.¹⁹³

ABD-İran ilişkilerinde nükleer çalışmalar konusunda uzlaşa sağlanamamış ve tansiyon yükselmiştir. Gerilen iki ülke ilişkilerini azaltmak adına Obama İran'a Nevruz mesajı yollamıştır. Başkan Obama mesajında İran'ın nükleer faaliyetlerinden vazgeçmesi durumunda yaptırımların azalacağını ve tekrar müzakere edilmesi için görüşmelerin başlayacağını ifade

¹⁹¹ "İran'ın Nükleer Programı", Aljazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi>, 03.04.2012, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020

¹⁹² Secret Talks Helped Forge Iran Nuclear Deal", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/secret-usa-iran-talks-nuclear-deal>, 2013, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020.

¹⁹³ "ABD İran Konusunda Türkiye'yi sıkıştırıyor", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-iran-konusunda-turkiye-yi-sikistiriyor-1203327>, 24 Şubat 2010, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020.

etmiştir.¹⁹⁴ İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesiyle birlikte Obama yönetimi, BM'yi İran'a yönelik yeni yaptırım kararı alması yönünde çağrı yapmıştır.¹⁹⁵

3.2.3 2010 Türkiye, Brezilya ve İran Nükleer Müzakere Görüşmeleri

İran nükleer müzakere sorununa Türkiye'nin de dahil olmasıyla 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, İran ve Brezilya arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve bu doğrultuda Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır.¹⁹⁶ Bu anlaşmaya göre, İran'ın 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'de depolamayı kabul etmiştir. Düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum Türkiye'de depolanmasına rağmen İran'ın malı olmaya devam edecek ve İran gerektiğinde uranyumu geri alabilecektir. Bu çerçevede görüşmeyi gerçekleştiren ülkeler NPT'ye bağlılıklarını bildirmiştir.¹⁹⁷

Türkiye, İran ve Brezilya arasında gerçekleşen anlaşma, nükleer müzakereleri tam anlamıyla çözecek bir yapıya sahip değildir. Bu bağlamda anlaşmanın eksik kalan unsurları; İran'ın uranyum zenginleştirme çabalarına yönelik herhangi bir zaman kısıtlaması bulunmamaktadır. Ayrıca plütonyum maddesinin üretilmemesi noktasında anlaşma şartlarında herhangi bir ibare söz konusu değildir. Son olarak, muhatap ülke İran'ın anlaşmadan çekilmesi durumunda yaptırım uygulanacak bir uygulama getirilmemiştir. Tüm bu etkenler Tahran Deklarasyonu'nun eksik kaldığı yönlerdir.

Nükleer sorunun çözümü için yapılan Tahran Deklarasyonu ABD Başkanı Obama tarafından "kötü bir anlaşma" olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁸ ABD, söz konusu anlaşmanın İran'ın nükleer faaliyetlerinde herhangi bir kısıtlamaya götürmeyeceğini vurgulamış ve bu sebeplerle İran'a yönelik yeni bir yaptırım çalışmasını hayata geçirmek istemiştir. Her ne

¹⁹⁴" Obama Renews Iran Dialogue offer in Nowruz Greeting", BBC, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8577618.stm>, 20.03.2010, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2020.

¹⁹⁵ "İran altı yıl içinde atom bombası yapabilir", BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/04/100415_iran_nuclear.shtml, 15 Nisan 2010, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2020

¹⁹⁶Segâh Tekin, "Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi", *Akademik Bakış*, Cilt 17, Sayı 23, Kış 2018, s.58

¹⁹⁷ İran, Türkiye ve Brezilya Ortak Deklarasyonu, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-turkiye-ve-brezilya-ortak-deklarasyonu-14749833>, 17.05.2010, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020

¹⁹⁸"Bad Nuclear Deal With Brazil and Turkey Hands Iran a Diplomatic Coup", *Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/17/AR2010051703455.html>, 18 Mayıs 2010, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2020

kadar ABD yönetimi yaptırımları onaylasa da İran ile müzakere çalışmalarının süreceğini ifade etmiştir. BM Güvenlik Konseyi beş daimî üyesi ve Almanya İran'a diplomatik ve ekonomik yaptırımları onaylamıştır.¹⁹⁹

ABD-İran arasında yaşanan gerginlik Tahran'a yönelik yeni yaptırım kararları çerçevesinde olumsuz düzlemde devam etmiştir. Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin %20 oranında arttığını belirterek 7 Haziran 2010 tarihinde yaptırım kararları almıştır. Yaptırım tasarısı, 15 üyeli Güvenlik Konseyi'nde Türkiye ve Brezilya'nın hayır oyu kullanmasına karşılık 12 evet oyuyla kabul edilmiştir. Lübnan ise çekimser oy kullanmıştır. İran'a yönelik yaptırımlar ekonomik ve askeri alanda yapılmıştır. Söz konusu yaptırım kararıyla birlikte Türkiye, İran ve Brezilya arasında yapılan mutabakat geçerliliğini yitirmiştir.²⁰⁰

Başkan Obama İran'ı çevrelemek ve baskı altına almak için siyasi ve ekonomik yaptırımların artırılması gerektiğini savunmuş ve bu çerçevede 1 Temmuz 2010 tarihinde İran'a yönelik yaptırım kararları onaylanmıştır. Obama yönetimi yeni yaptırımlar ekseninde İranlı yaptırım uygulanan şirketler ile işbirliği içerisinde olan ülkelere de yaptırım uygulanacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda İran ile ekonomik ilişkileri olan Türkiye, yaptırımların titizliği konusunda ABD yetkilileri tarafından uyarılmıştır. Şayet Ankara'nın bu yaptırımları çiğnemesi halinde kara listeye alınacağı ve yaptırımlara maruz kalacağı belirtilmiştir.²⁰¹ Amerikan yönetiminin yaptırım tasarısını hayata geçirmesinin ardından AB ülkeleri de İran'a yönelik askeri ve ekonomik yaptırım kararı aldıklarını açıklamıştır.

P5+1 ve İran arasında nükleer müzakereleri görüşmek üzere 21-22 Ocak 2011 tarihinde İstanbul'da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden geri adım atmaması üzerine taraflar arasında uzlaşa sağlanamamıştır.²⁰² Avrupa Birliği Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton İran ile görüşmelerde ortak bir

¹⁹⁹ ABD İran'a Yaptırım Tasarısını Sundu", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-irana-yaptirim-tasarisini-sundu-1239940>, 19 Mayıs 2010, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

²⁰⁰ BM'de Türkiye'nin İran Oyu Hayır Oldu, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/bmde-turkiyenin-iran-oyu-hayir-oldu-1248838>, 09.06.2010, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

²⁰¹ ABD'li heyet İran'ın terör finansmanı için bizi uyardı", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/abd-li-heyet-iran-in-teror-finansmani-icin-bizi-uyardi-1279096>, 21.08.2010, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2020

²⁰² T.C. Dışişleri Bakanlığı, "P5+1 ile İran Arasında 21-22 Ocak 2011 Tarihlerinde İstanbul'da Gerçekleştirilen Toplantı Hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_-28_-22-ocak-2011_-p5_1-ile-iran-arasinda-21-22-ocak-2011-tarihlerinde-istanbul_da-gerceklestirilen-toplanti-hk_.tr.mfa, 22 Ocak 2011, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

zemine varamadıklarını ancak Tahran ile diplomatik kanalların açık olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına İran'ın barışçıl faaliyetler çerçevesinde nükleer faaliyetleri ilerlettiğine dair kanıtlar göstermesi ve Batılı ülkeleri bu yönde ikna etmesi gerektiğini eklemiştir. Bu bağlamda İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague de İran'ın uluslararası yaptırımlara maruz kalmaması için nükleer çalışmalarını terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰³

3.2.4 Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu 8 Kasım 2011 Raporu

ABD-İran ilişkilerinde önemli bir gelişme olan UAEA 8 Kasım 2011 raporu, İran'ın Batı ülkeleri ve bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. UAEA, ilgili raporda İran'ın nükleer faaliyetlere devam ettiğini açıklamasıyla birlikte ABD ek yaptırım kararları tasarını sunmuştur. Ortadoğu özelinde İran'ın nükleer faaliyetlerinden oldukça rahatsız olan İsrail, İran'ı nükleer çalışmalara devam etmesi halinde vuracağını belirten açıklamalar yapmıştır. İran yönetimi buna karşılık olarak İsrail'in aktif nükleer tesisi Dimona'ya saldırı düzenlemekle tehdit etmiştir. Başkan Obama ise İran nükleer faaliyetlerinin devam etmesinin bölge ülkelerinin ve nükleer çalışmalar içerisinde olan diğer ülkeler açısından tehdit oluşturabileceği açıklamasını yapmıştır. Buna ek olarak, uluslararası topluma İran'a yönelik yeni yaptırım kararları almaları yönünde çağrıda bulunmuştur.²⁰⁴

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın, İran'ın nükleer çalışmalarının yalnızca barışçıl amaçlarla olmadığı ayrıca nükleer silah üretimi için gerekli koşulların sağlandığını rapor etmesi ABD-İran ilişkilerinde gerginliği tırmandıran dönüm noktalarından birisi olmuştur. UAEA'nın şimdiye kadar yayınladığı en sert raporu olarak tarihe geçen söz konusu rapor üzerine İran yönetimi belgenin aslı olmadığını ifade ederek Batı ülkelerini suçlamaya devam etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Tahran, 21 Kasım 2011'de Viyana'da toplanması öngörülen nükleer müzakereye ilişkin toplantıyı boykot etmiştir.²⁰⁵

²⁰³ "İran'ın Nükleer Programı ile İlgili Müzakereler İstanbul'da Gerçekleştirildi", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, 17-23 Ocak 2011, https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/iranin_nukleer_programi_ile_ilgili_muzakereler_ist_anbulda_gercekleştirildi.pdf

²⁰⁴ "BM: İran Nükleer Silah Denemesi Yapıyor", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111108_iran_nuclear_iaea, 08.11.2011, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2020

²⁰⁵ Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s. 68-69

UAEA'nın ilgili raporu yayınlaması ve bunun üzerine İran'dan gelen tepkiler AB ülkeleri ve ABD'nin İran'a yönelik daha ağır yaptırım kararı almalarına neden olmuştur. Bu doğrultuda ABD, 21 Kasım 2011'de yeni yaptırım kararlarını hayata geçirmiştir. Söz konusu yeni yaptırım kararları İran ekonomisini tecrit etme yönünde olmuştur. Ayrıca İngiltere İran ile olan tüm mali ilişkilerini durduracağını belirten açıklamalar yapmıştır. İngiltere ilk defa bir ülkenin tüm bankacılık sektörü ile ilişkisini kestiğini belirtmiştir.²⁰⁶ Fransa ise İran'ın askeri nükleer programından vazgeçmediği takdirde mevcut mal varlıklarını dondurma kararı alacağını ve İran petrolünün satın alınmayacağını açıklamıştır.²⁰⁷

AB ülkeleri ve ABD'nin Kasım 2011 raporu ile birlikte İran'a yönelik siyasi ve ekonomik yaptırımları artırması Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Latin Amerika ülkelerini ziyaret etmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Ekvador, Venezüella, Nikaragua ve Küba liderlerine ziyaretlerde bulunmuştur. Obama yönetimi Ahmedinejad'ın Latin Amerika ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretten büyük rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Özellikle Ahmedinejad'ın Hugo Chavez ile yaptığı görüşmelerde iki ülke liderleri diplomatik ve ekonomik işbirliği kararları almıştır.²⁰⁸ Ahmedinejad, Latin Amerika'nın son durağı olan Ekvador ziyareti sırasında düzenlemiş olduğu basın toplantısında Batı'nın İran'a yönelik yaptırımlarına direneceği mesajını vermiştir.²⁰⁹

3.2.5 Nükleer Müzakerelerde Yumuşama Dönemi: 24 Kasım 2013 Cenevre Görüşmeleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2012 Başkanlık seçimleri Barack Obama ile cumhuriyetçi aday Mitt Romney arasında gerçekleşmiştir. 6 Kasım 2012'de yapılan seçimlerde Obama rakibini geçerek ABD'nin ikinci kez görev yapan başkanları arasında yerini almıştır.²¹⁰ Bu çerçevede Obama'nın seçimi kazanması ile ABD-İran nükleer

²⁰⁶ "İngiltere İran Bankalarıyla İlişkiyi Kesti", *BBC Türkçe*,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111121_uk_iran, 21.11.2011, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

²⁰⁷ "Fransa ve İngiltere'den İran'a Yeni Yaptırımlar", *Yeni Şafak*,

<https://www.yenisafak.com/dunya/fransa-ve-ingiltereden-irana-yeni-yaptirimlar-352446>, 21.11.2011, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

²⁰⁸ "Ahmedinejad'dan Chavez'e Ziyaret", *Cumhuriyet*, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ahmedinejaddan-chaveze-ziyaret-309258>, 30 Aralık 2011, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020

²⁰⁹ "Ahmedinejad Baskılara Direneceğiz", *CNN Türk*,

<https://www.cnnturk.com/2012/dunya/01/13/ahmedinejad.baskilara.direnecegiz/644659.0/index.html>, 13.01.2012, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020

²¹⁰ "ABD İkinci Kez Obama Dedi", *CNN Türk*,

<https://www.cnnturk.com/2012/dunya/11/07/abd.ikinci.kez.obama.dedi/683510.0/index.html>, 07.11.2012, Erişim Tarihi: 27 Nisan 2020

müzakerelerinin diplomatik yollarla devam edeceği sinyali verilmiştir. ABD Dışışleri Bakanı olan John Kerry de nükleer müzakereler konusunda Obama'nın ilk dönem siyasetini devam ettireceğini belirten açıklamalar yapmıştır. İran ve ABD arasında yumuşama sinyalleri verilirken, başkanlık seçimlerinden bir gün sonra ABD'nin izleme uçaklarının İran'ı gözetim altında tuttuğu ortaya çıkan gelişmeler arasındadır. İran jetlerinin ABD'nin insansız hava aracına saldırması ve Pentagon'un bu bilgiyi doğrulaması iki ülke arasında gerginliği tırmandıran bir hadisedir.²¹¹

ABD yönetimi, İran'a karşı özellikle ekonomik yaptırımları artırmak ve İran'ın nükleer faaliyetlerine giden süreci durdurmak için 2012 Temmuz-Ağustos aylarında yeni yaptırım kararları almıştır. Taşımacılık, enerji sektörünü ve mali kurumlarını içeren yeni yaptırım kararları sonrası İran ekonomisi oldukça zor bir döneme girmiştir. AB ülkeleri ABD'nin baskıları sonrası Temmuz 2012 tarihinden sonra İran'dan petrol alımını durdurmuştur. Dolayısıyla İran'daki petrol gelirlerinin yarı yarıya azalması ekonomi açısından zor bir süreci beraberinde getirmiştir.²¹² Obama yönetimi İran'ın yaptırımlara direnmeye devam etmesi ve nükleer çalışmaları geliştirmesi durumunda daha sıkı yaptırım kararlarının hayata geçirileceğini vurgulamıştır.²¹³

Başkan Obama, İran ile ilişkilerin gerginleştiği ve ekonomik yaptırımların arttığı dönemde Mart 2013'te İran'a Nevruz mesajı yayınlamıştır. Mesajında ayrıca İran'ın nükleer faaliyetlerine barışçıl amaçlarla devam etmesi gerektiğini ve nükleer silah faaliyetlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini belirten açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Obama, başkanlık görevine geldiğinden bu yana İran'a bir fırsat sunduğunu belirtmiş Tahran'ın uluslararası yükümlülükleri yerine getirmesi durumunda ABD ile İran arasında yeni bir ilişkinin doğabileceğini ifade ederek gerginleşen ilişkileri düzeltmek istediğinin sinyallerini vermiştir. Obama sözlerini şöyle sürdürmüştür:

²¹¹"Obama: İkinci Dönemde Dış Politika", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121107_usa2012_obamaworldanalysis.shtml, 07 Kasım 2012, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2020

²¹²"İran: AB Ambargosu Yürürlüğe Girdi", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_iran_eu_sanction, 01 Temmuz 2012, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020

²¹³"ABD'den İran'a Yeni Yaptırımlar", *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120731_us_iran, 01 Ağustos 2012, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020

“On yıllardır süren güvensizliği aşmanın içerdiği zorlukların farkındayım. İran ve ABD arasındaki birçok farklılığı çözüme kavuşturmak, ciddi ve sürekli bir çabayı gerektirecek. Buna, dünyanın, bölgede ve ötesinde barış ve güvenliği tehdit eden İran'ın nükleer programı hakkındaki ciddi ve giderek artan kaygıları dahil. İran'ın liderleri, nükleer programlarının tıbbi araştırma ve elektrik için olduğunu söylüyorlar. Ancak bugüne kadar uluslararası camiyayı, nükleer faaliyetlerinin sadece barışçıl amaçlar taşıdığına dair ikna edemediler. Dünyanın, bu meseleyi ele alma kararlılığında birlik sergilemesi ve İran'ın şu anda çok yalnızlaşmış olmasının nedeni de bu. Liderlerinizin bu meseleyi ele almadaki isteksizliği yüzünden İran halkı yüksek ve gereksiz bir bedel ödemekte.”²¹⁴

İran'da 2013 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ruhani oyların yarısını alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2003-2005 yılları arasında nükleer başmüzakereci olarak görev yapmış olması ABD-İran ilişkilerinin daha ılımlı bir zemine taşınacağı yönündeki düşünceleri artırmıştır.²¹⁵ Ruhani Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İran'ın nükleer faaliyetlerine devam edilmesi gerektiğini, ABD'nin özellikle İran'ın iç işlerine karışmasının ve baskı altına almasının doğru olmadığını belirten açıklamalar yapmıştır. Ruhani'nin Ahmedinejad'a göre dış politikada daha ılımlı adımlar atacağı, AB ülkeleriyle ve özellikle ABD, İsrail ile ilişkilerin normalleşme sürecine gireceği beklenen gelişmeler arasındadır. Bu çerçevede Ruhani, ABD ile nükleer müzakerelerin tekrar başlaması gerektiğini belirten açıklamalar yapmıştır.²¹⁶

ABD-İran ilişkileri arasında yaşanan bu ılımlı havanın ardından İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ABD ile nükleer müzakerelerin tekrar başlaması gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca nükleer silah üretimi yapmayacakları sözünün verilmesi ve İran'a yönelik ağır ekonomik yaptırımların kaldırılması gerektiğini belirten açıklamalar yapmıştır. Ruhani ve Obama arasında nükleer müzakerelere ilişkin telefon görüşmesi gerçekleşmiş ve bu süreçten sonra ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir.²¹⁷

²¹⁴ “Obama’dan İran Halkına Nevruz Mesajı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamadan-iran-halkina-nevruz-mesaji/264000>, 19.03.2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

²¹⁵ İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimini Ruhani Kazandı, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim, 16 Haziran 2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

²¹⁶ Gülriz Şen, “Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri”, *İRAM*, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/analiz-ruhani-doneminde-iran-abd-iliskileri_1.pdf, 11 Nisan 2017, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

²¹⁷ “Obama ve Ruhani Telefonla Görüştü”, *BBC Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, 28 Eylül 2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

İran'ın nükleer faaliyetlerini görüşmek üzere 24 Kasım 2013'te P5+1 ülkeleri ve İran arasında Cenevre'de görüşmeler gerçekleşmiştir.²¹⁸ Cenevre görüşmeleri ile hem İran tarafını hem de P5+1 ülkelerini memnun eden kararlar alınmıştır. Toplantıdan çıkan anlaşmaya göre; belirlenen şartlar öncelikli olarak altı ay süre ile geçerli olacaktır. Altı aylık bu süreç içerisinde İran'a yönelik olarak gerçekleşen ekonomik yaptırımlar askıya alınmıştır. Bu çerçevede İran, %5'in üzerinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracak, %3,5 düzeyinde zenginleştirilmiş uranyum stokunun arttırılmayacaktır. %20'ye yakın zenginleştirilmiş uranyum stokunun seyreltilerek %5 seviyesine indirilecek veya daha fazla zenginleştirilemeyecek bir biçime dönüştürülecektir. Toplantı tarihi itibarıyla daha fazla santrifüj inşa edilmeyecektir. İran nükleer tesisleri ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın tarafından incelemeye açılacaktır. İran'ın petrol gelirlerini kullanarak, İran'ın temel ihtiyaçlarında uygulanmak üzere insani ticareti kolaylaştırmada bir finans kanalının oluşturulacaktır. Yeni yaptırımlardan uzak durulması kararı alınmıştır.²¹⁹

İran ve ABD arasında yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde UAEA 2014 raporu ikili ilişkilerde alınan mesafeyi ortaya koymuştur. Buna göre raporda İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik yapıcı eleştiriler yapılmıştır. İran ile yapılan nükleer çalışmaların daha fazla işbirliği çerçevesinde yürütülmesi gerektiği ve mevcut sorunların giderilebilecek türden olduğu açıklanmıştır. Ancak UAEA'nın Kasım 2014'te yaptığı toplantıda İran'ın elindeki uranyumu zenginleştirmekteki sorunların devam ettiği bilgisi verilmiştir. Çıkan karara göre nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlarla yapıldığının tam olarak güvencesinin sağlanması için karşılıklı diyalogun devam ettirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Tüm bunlara rağmen İran'a duyulan güvensizlik ortamının devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede raporda İran'ın nükleer faaliyetlerinin askeri amaçlarla sürdürülmesinden şüphe duyulduğu da açıklanmıştır. İran'ın askeri tesislerde füze yapımı için nükleer çalışmalar yürütebileceği iddiasını ise İran tarafı gerçek dışı olarak belirtmiştir.²²⁰

²¹⁸ Bayram Sinkaya, "İran-P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 63, Temmuz-Ağustos, s. 24.

²¹⁹ Murat Yusuf Uçan, "2013'te Yeniden Başlayan İran Nükleer Müzakerelerinin İncelenmesi: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s.122

²²⁰ "UAEA'dan İran Raporu", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uaeadan-iran-raporu/103663>, 07 Kasım 2014, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020

3.2.6 Diplomasinin Zaferi: 14 Temmuz 2015 KOEP Anlaşması

ABD-İran ilişkilerinde ılımlı hava seyrederken nükleer müzakerelere ilişkin dönüm noktası olarak nitelendirilecek bir aşamaya gelinmiştir. P5+1 ülkeleri ve İran, 2 Nisan 2015'te bir araya gelmiş ve taraflar arasında yapılan görüşmelere göre İran'ın nükleer programının azaltılması ve İran'a yapılan ağır ekonomik yaptırımların hafifletilmesi üzerine yoğun görüşmeler yapılmıştır. Nihayet 14 Temmuz 2015'te İran ve Batı arasında ortak karara varılmış ve anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre;

- 1) BMGK onayı ile anlaşmanın 90 gün sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.
- 2) BMGK'nın İran'a yönelik yaptırım kararları anlaşma yürürlüğe girdikten sonra kaldırılacaktır.
- 3) Füze ambargosu 8 yıl, silah ambargosu 5 yıl daha devam edecektir.
- 4) İran %3,67'yi aşmayacak uranyumu zenginleştirme oranına sahiptir.
- 5) İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stoku büyük ölçüde seyreltilip deniz aşırı ülkelere gönderilecektir.
- 6) İran'da bulunan Fordo tesisi sadece nükleer araştırma için kullanılacaktır.
- 7) Nükleer çalışmaların yürütüldüğü Natanz'daki faaliyetler UAEA'nın denetimleri doğrultusunda ilerleyecektir.
- 8) P5+1 ülkeleri ve İran yılda 2 kez toplantılar gerçekleştirecek ve nükleer anlaşmanın gereklerini kontrol edecektir.
- 9) Arak'ta mevcut üretilen suyun plütonyum seviyesinde azaltmaya gidilecek ve nükleer silaha uygun olmayacak şekilde yeniden tasarlanacaktır.
- 10) İran 19 bin santrifüjünün sayısını üçte iki oranında azaltıp, 6104'e indirecek ve bununda 5060'ını uranyum zenginleştirilmesi için kullanabilecektir.
- 11) İran, 10 bin kg zenginleştirilmiş uranyumunu azaltarak, 300 kg bulundurabilecek.
- 12) İran anlaşma sürecinde UAEA'nın denetmenlerini kabul etmekle yükümlüdür.

13) Şayet İran sorumluluklarını yerine getirmemezse yaptırımlar tekrar devreye girecektir.²²¹

Nükleer müzakere konusunda diplomasi çabalarının sonuç vermesi üzerine İran ile P5+1 ülkeleri arasında 14 Temmuz 2015'te tarafların görüşmelerden memnun ayrıldığı bir anlaşma yapılmıştır. Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Nükleer Anlaşması Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mezkûr anlaşma ile birlikte İran'a yönelik yaptırımlar adım adım azaltılmış böylece İran ekonomisi rahat bir nefes almıştır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Yukiya Amano, son denetimler çerçevesinde İran'ın yapılan anlaşmanın yükümlülüklerine sadık kaldığını belirten açıklamalar yapmıştır.²²²

3.3 Donald Trump Dönemi Baskı ve Meydan Okumalar

Haziran 2015'te 2016'daki seçimde Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı olduğunu açıklayan Donald Trump, 20 Ocak 2017'de Barack Obama'dan görevi devralarak ABD'nin 45. Başkanı olarak görevine başlamıştır. Trump'ın seçim vaatleri ülke genelinde ve dünya çapında büyük tartışmaları beraberinde getirmiş böylece Amerikan dış politikasında seleflerinden farklı bir siyasi yöntemi takip edeceği beklenmiştir. Donald Trump, tüm seçim kampanyası boyunca Barack Obama'nın yürüttüğü dış politikayı oldukça eleştirmiş ve söz konusu politikalarda değişikliğe gideceğine ilişkin açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede seçimleri kazanırsa özellikle İran ile P5+1 ülkeleri arasında Temmuz 2015'te imzalanan nükleer anlaşmayı yırtacağını belirtmesi Trump dönemi ABD-İran ilişkilerini farklı bir düzleme taşımıştır.²²³

2015 yılında imzalanıp 2016'nın başında yürürlüğe giren nükleer anlaşma sonrası, İran-ABD ilişkileri çatışmacı bir düzlemde çıkmış, müzakere yoluyla diyalog ve uzlaşma eksenine evrilmiştir. Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla birlikte iki ülke arasında yaşanan ılımlı hava tersine dönmüştür. Yukarıda belirtildiği üzere Trump, ABD tarihindeki en sert İran karşıtı başkanlardan biri olacağının belirtilerini seçim kampanyası döneminde açıklamıştır. 2017 yılı ile birlikte ABD-İran ilişkileri tarihindeki kötü dönemlere tekrar dönerek ilerlemiştir. 8 Mayıs 2018'de ABD Başkanı Trump'ın nükleer müzakereden çekileceğini açıklaması ile birlikte ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve İran tekrar yaptırımlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

²²¹ Murat Jane," İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s.298.

²²² Jane, a.g.e., s. 299

²²³ Hakkı Uygur," Trump Dönemi ABD-İran İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-doneminde-abd-iran-iliskileri/687467>, 17 Kasım 2016, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2020

ABD Başkanı Donald Trump ve ekibinin “önce Amerika” sloganı ile dış politika tercihlerini gerçekleştireceklerini belirten açıklamalar yapmışlardır. Dolayısıyla bu durum Amerikan dış politika tercihlerinde demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin ikinci planda kalacağının göstergesidir.²²⁴ Bu çerçevede ikinci bölümde açıklanan Amerikan istisnailiği algısının ve Amerika’nın diğer uluslardan üstün olduğu, diğer uluslara demokrasi teşviki gibi unsurlar Trump döneminde kendisine alan bulamamıştır. Arı’ya göre Trump doktrini, önceliğini mutlak güce erişmek ve Amerikan üstünlüğüne dayalı tek kutuplu bir dünya inşa etmek üzerine kuruludur. Trump’ın temel amacı karşı konulamaz üstün bir gücü elde etmektir. Belirsizlik ve kaos ortamı yerine düzene ulaşmak bunun için de gücü maksimum seviyede kullanmak elzemdir. Barack Obama’nın siyasi düzeninin kaosa meydan verdiğini savunan Trump, gerekli gördüğü durumlarda ve koşullarda düzeni sağlamak için gücü en üst seviyede kullanacaktır. Trump, dış politikanın ideoloji eksenli olmasından ziyade ulusal çıkarlar çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsani değerler, hak ve özgürlükler ulusal çıkarlar ile uyumlu olduğu ölçüde öncelik olmalıdır. Obama döneminde görülen yumuşak güç kavramının Trump döneminde görülmeyeceği ortadadır. Trump’ın dış politikada en temel özelliği tahmin edilemezliği ve belirsizliğidir.²²⁵

3.3.1 Washington-Tahran İlişkilerinde Gerginlik Dönemi

İran ile P5+1 ülkeleri arasında Temmuz 2015’te imzalanan ve Ocak 2016’da yürürlüğe giren nükleer anlaşma ile ABD-İran ilişkileri olumlu bir düzlemde seyretmiştir. Bu tarihten itibaren İran üzerindeki yaptırımlar BMGK tarafından kaldırılmıştır. Ancak yaptırımların kalkması ile rahat bir nefes alan İran için söz konusu olumlu hava ABD’deki 2016 seçimlerinde Donald Trump’ın başkan seçilmesiyle sona ermiştir. Washington-Tahran arasındaki iyimser tablo, seçim dönemi boyunca İran’ı merkez alan olumsuz açıklamalarıyla tartışma yaratan Trump’ın seçimi kazanmasının ardından sona ermiştir. Barack Obama döneminde Tahran ile yapılan nükleer müzakerenin iptali Trump’ın seçim malzemesi haline gelmiş ve söz konusu anlaşma ile ilgili adımlar atacağını her fırsatta dile getirmiştir.²²⁶

Donald Trump, P5+1 ülkeleri ve İran ile yapılan müzakereyi ABD tarihinin “en kötü ve tek taraflı anlaşmalarından biri” olarak tanımlamıştır. Başkan Trump seçim

²²⁴ Kemal İnät, “America First Ne Anlama Geliyor?”, SETA, <https://www.setav.org/america-first-ne-anlama-..geliyor/>, 1 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020

²²⁵ Tayyar Arı, “Geçmişten Günümüze Ortadoğu Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı”, 1. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2017, s.161-163

²²⁶ İsmail Numan Telci, “Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran’dan Ne İstiyor?”, SETA Perspektif, Sayı 208, Ağustos 2018, s.3

kampanyalarında sık sık 14 Temmuz 2015'teki anlaşmayı iptal edeceğini belirtse de göreve geldikten sonra istemeyerek de olsa anlaşmayı iki defa onaylamıştır. Ancak Haziran 2017'de Trump'ın yaptığı açıklamalarda, İran'ın nükleer müzakerelere uymadığını belirtmesi ve bunun bir gün ortaya çıkacağını söylemesi Bush döneminde olduğu gibi İran'a yönelik nükleer faaliyetler konusunda müdahale hakkı araması anlamına gelmektedir. Temmuz 2017'de açıklamalarda bulunan Trump, ABD'nin ilerleyen dönemlerde İran'ın nükleer anlaşmaya uymadığını öne sürebilecek kanıtlar ele geçireceğini ifade etmiştir. Buradan hareketle ABD yönetimi nükleer müzakerenin iptali için adete kanıt arama dönemine girmiştir.²²⁷

Trump dönemi ile gelen olumsuz havaya rağmen İran yönetimi müzakereler sonucu elde edilen anlaşmayı sürdürmek istemiştir. İran yönetimi, ABD'nin nükleer anlaşma ile ilgili bütün meseleleri İran üzerine yıkmaya çalıştığını belirten açıklamalar yapmış olmasına rağmen nükleer anlaşmadan çekilmek istemediklerini ve Tahran'ın söz konusu nükleer anlaşmadan ilk çekilen ülke olmayacağını çok kez dile getirilmiştir. ABD yönetimi İran üzerine nükleer faaliyetlerle ilgili olumsuz kanıtlar peşindeyken ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Nikki Haley, Ağustos 2017'de UAEA yetkilileriyle Viyana'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. Buna göre ABD'nin İran'ın nükleer anlaşma ile olan sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinden endişe duyduğunu ve bu sebeple bütün tesislerin denetime açılması gerektiğini belirten açıklamalar yapmıştır.²²⁸ Bu açıklamalarla ABD, İran'ın askeri tesislerini de denetlemek istediğini ifade etmiş ve İran üzerindeki baskıları çoğaltmak istemiştir.²²⁹

Trump'ın iki kez isteksiz de olsa imzaladığı nükleer müzakere anlaşmayı 13 Ekim 2017'de onaylamayı reddettiğini belirten açıklamaları ile birlikte kongre devreye girmiştir ve Başkan anlaşmanın sorumluluğunu kongreye iletmiştir. ABD'nin iç mevzuatına göre nükleer anlaşmanın her 3 ayda bir ABD Başkanı'nın onayından geçmesi gerekmektedir. Trump'ın anlaşmayı onaylamayacağını bildirmesi üzerine kongrenin anlaşmanın iptali için yeni yaptırımlar getirip getirmeyeceği merak edilmekteydi. ABD Dışişleri Bakanlığı'nda

²²⁷ İsmail Sarı, "İran'la Nükleer Anlaşmanın Geleceği: Riskler ve Tehditler", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-la-nukleer-anlasmanin-gelecegi-riskler-ve-tehditler/924880>, 02 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020

²²⁸ "Nikki Haley: UAEA Denetçileri İran'ın Askeri Merkezlerine Girebilmeli", *ParsToday*, <https://parstoday.com.tr/news/world-i82112-nikki-haley-uaea-denet%C3%A7ileri-%C4%B0ran'%C4%B1n-akseri-merkezlerine-girebilmeli>, 26 Ağustos 2017, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2020

²²⁹ İsmail Sarı, "Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi", Veysel Kurt (Ed.), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, 1.Baskı, İstanbul: Seta Kitapları, 2018, s.59.

açıklamalar yapan Rex Tillerson, İran ile nükleer anlaşmadan çekilmeyeceklerini açıkladı.²³⁰ Bununla birlikte 2017 senesi süresince ABD, İran'lı firma ve kişilere yaptırımlar uygulayarak İran'ı cezalandırma yoluna gitmiştir. Söz konusu ambargo kararlarıyla Trump yönetimi İran ile iyi geçinmeyeceklerinin ve nükleer anlaşmanın geleceğinin tehlikede olduğunun sinyallerini vermiştir.²³¹

ABD'nin İran'a yönelik eleştirel hamleleri nükleer anlaşma ile sınırlı kalmamış ve 27 Ocak 2017'de Trump yönetimi içlerinde İran'ın da bulunduğu yedi Müslüman ülke vatandaşlarının ABD'ye girişini üç ay süreyle yasaklayan kararnameyi imzalamıştır.²³² Söz konusu kısıtlama üzerine tüm dünyadan ve özellikle İran'dan sert tepkiler gelmiştir. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Trump'ın bu kararını eleştirmiştir.²³³ İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ise İran dahil olmak üzere 7 ülkeye getirilen vize yasağına misilleme yapılacağını ve İran'a gelmek isteyen ABD'lilere vize verilmeyeceği yönünde açıklamalar yapmıştır. Tahran yönetiminin bu kararı geriye dönük olmayıp daha önce İran vizesine sahip olan ABD vatandaşlarının İran'a rahat bir şekilde gelebileceğini ifade etmiştir.²³⁴

ABD-İran ilişkilerinde artan gerilim ile birlikte Amerikan yönetimi İran'ı sıkıştırma politikası izlemiştir. Buna çerçevede 29 Ocak 2017'de balistik füze denemesi yapan İran'ın sınırlandırılması için ABD, BM Güvenlik Konseyi'ni acil olarak toplantı yapmaya çağırmıştır.²³⁵ ABD'nin BM Temsilcisi Nikki Halley, İran'ın füze denemesinin kabul edilemeyeceğini ve bu çerçevede önlem almak için bütün dünyayı harekete geçireceğini bildiren açıklamalar yapmıştır.²³⁶ Başkan Trump ise İran'ın söz konusu hamlesi sonrası memnuniyetsizliğini dile getiren açıklamalarda bulunmuştur. Trump, İran'ın ateşle oynadığını

²³⁰ Hakan Çopur, "ABD İran'la Nükleer Anlaşmadan Çekilmeyecek", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iranla-nukleer-anlasmadan-cekilmeyecek/935108>, 13 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020

²³¹ Mustafa Caner, "İran 2017", Kemal İnât, Muhittin Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2017*, 1.Baskı, Sakarya: SAGE Yayıncılık, 2018, s. 69-70.

²³² "Trump 7 Ülkenin Vatandaşlarının ABD'ye Girişini Sınırlayacak İddiası", *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/reuters-trump-7-ulkenin-vatandaslarinin-abdye-girisini-sinirlayacak-40345630>, 25 Kasım 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

²³³ "Ruhani'den Trump'a: Acemi...", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ruhaniden-trumpa-acemi-2388679>, 1 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

²³⁴ "İran Trump Yönetimine ABD Vatandaşlarını Ülkeye Almama Uyarısı Yaptı", *Sputnik Türkçe*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701311027009337-iran-trump-yonetimini-abd-vatandaslarini-ulkeye-almamakla-tehdit-etti/>, 31 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2020

²³⁵ BMGK'ya taşınan İran Füze Denemesi, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmgkya-tasinan-iranin-fuze-denemesi-296610.html>, 31 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

²³⁶ "ABD'den İran'a: Kabul Edilemez, Naif Değiliz, Beklemeyeceğiz", *Sputnik Türkçe*, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201702011027018266-abd-iran-nukleer-bm/>, 01 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

belirterek tehdit içeren mesajlar yayınlamıştır. ABD yönetiminin açıklamalarına karşılık olarak İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif,” İran, güvenliğini halkından sağladığı için tehditlerden etkilenmez. Hiçbir zaman savaş yaratmayacağız ama sadece kendi savunma araçlarımıza güveniriz” ifadelerini kullanmıştır.²³⁷ İki ülke arasındaki gerginlik hız kesmeden tırmanırken 19 Eylül 2017’de Trump’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurul’da yaptığı konuşma ile perçinlenmiştir. Trump konuşmasında, İran’ı terör örgütlerine yardım etmekle suçlayarak İran rejimine sert eleştirilerde bulunmuştur.²³⁸

Trump, 13 Ekim 2017’de yeni İran stratejisini açıklamıştır. Buna göre Temmuz 2015’te gerçekleşen nükleer anlaşmayı onaylamadığını belirten Trump, İran’ı sert bir ifadeyle eleştirmiştir. İran’ı Ortadoğu’daki terörist gruplara destek vermekle suçlayan ABD yönetimi, Suriye, Yemen ve Irak’ta gerçekleşen iç savaşta İran’ın önemli bir faktör olduğunu ve savaşın sorumlusu olduğunu belirtmiştir. İran ile gerçekleşen nükleer müzakerenin geçerli bir yanı olmadığını belirten Trump, anlaşmayı bitireceklerini ifade etmiştir. Trump’ın söz konusu söylemlerine karşılık İran yönetimi, uluslararası bir anlaşmadan tek taraflı olarak çekinilemeyeceğini ve İran’ın nükleer müzakerenin sorumluluklarından doğan şartları taşıyacağını bildirmiştir.²³⁹

3.3.2 ABD-İran ilişkilerinde Kopuş: Donald Trump’ın Nükleer Anlaşmadan Çekilme Kararı

Tarihsel süreç içerisinde ABD-İran ilişkileri birçok kez kırılma noktaları yaşamıştır. 2002 yılında başlayan İran’ın nükleer müzakere krizi iki ülke ilişkileri arasında çözüme ulaşmayan, kimi zaman yaptırımların kimi zaman müzakerenin vuku bulduğu bir süreci ifade etmektedir. Obama yönetimi ile nükleer müzakere masasına oturan tarafların Temmuz 2015’te aldığı kararlar ile “çözilemeyen” nükleer anlaşmalar serisi durgunluk dönemine girmiş İran’a uygulanan ekonomik ve diplomatik yaptırımların kalkması ile ikili ilişkiler

²³⁷ “Trump: Ben Nazik Olmayacağım: İran Ateşle Oynuyor”, Sözcü, <https://www.sozcu.com.tr/2017/dunya/trump-ben-nazik-olmayacagim-iran-atesle-oyuyor-1658837/>, 03 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020

²³⁸ ABD Başkanı Trump İlk Kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Seslendi”, Sözcü, <https://www.sozcu.com.tr/2017/dunya/abd-baskani-trump-ilk-kez-birlesmis-milletler-genel-kuruluna-sesleniyor-2017029/>, 19 Eylül 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020

²³⁹ Serhan Afacan,” Trump’ın Yeni İran Stratejisi ve Tahran’ın Seçenekleri”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-in-yeni-iran-stratejisi-ve-tahranin-secenekleri/946022>, 24 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020

olumlu bir seyirde ilerlemiştir. ABD Başkanı Donald Trump'ın 2016 seçimlerinden önce en önemli dış politika vaatlerinden biri olan nükleer anlaşmayı iptal edeceğini açıklaması ABD-İran ilişkilerine gölge düşüren bir konuma getirmiştir. Seçim kampanyaları süresince Obama yönetimine ve anlaşmanın içeriğine yönelik çok sert eleştiriler getiren Trump, “dış politika faciası” olarak tanımladığı söz konusu anlaşmayı kaldıracağını çok defa dile getirmiştir. 8 Kasım 2018 tarihinde ABD’de yapılan seçimleri kazanan Trump’ın Tahran ile ilişkileri ve İran nükleer anlaşması ile ilgili hangi adımları atacağı uluslararası toplumun merak ettiği konuların başında gelmiştir.²⁴⁰

ABD’nin yeni İran stratejisini 13 Ekim 2017’de açıklayan Trump yönetimi, ilk defa bu tarihte nükleer anlaşmayı onaylamayacağını açıklamıştır. Başkan Trump, söz konusu anlaşmanın İran’ın nükleer silah üretme potansiyelini ortadan kaldırmadığını ve balistik füze yapımını engelleyecek bir yapıda olmadığını ileri sürerek anlaşmanın değiştirilmemesi durumunda tamamen iptal edeceğini belirtmiştir. Trump’ın yaptığı açıklama mevcut olan nükleer müzakere şartlarından farklılıkları barındırmaktadır. Dolayısıyla Amerikan yönetimi, İran’ın füze çalışmalarını tamamen durduracak ve bölgesel düzlemdeki aktif rolünden sıyrılacak bir anlaşma talep etmektedir.²⁴¹

ABD’nin İran ile yürütülen nükleer müzakere anlaşmasından çekilmesinin sinyalleri Trump yönetiminin kararları ile verilmektedir. Başkan Trump, 11 Ocak 2018 tarihinde İran’a yönelik uygulanacak olan yaptırımların muafiyetlerini son defa uzattığını belirten açıklamalar yapmıştır. Söz konusu anlaşmanın geçerli olması için belirli şartlar ortaya koyarak ancak bu şartlar dahilinde müzakereye açık olunacağını belirtmiştir. Trump’ın şartları mevcut anlaşmanın şartlarından farklı olarak şunları içermektedir; anlaşma belirli bir tarih ile sınırlandırılmayacaktır. Bir diğeri İran’ın balistik füze denemeleri yapması ile yaptırımlara maruz bırakılacağı konusudur. Son olarak Trump yönetimi, İran’ın nükleer silah üretmeye yakın bir konuma gelmesinin kesin olarak ortadan kaldırılmasını talep etmektedir. Trump, sadece bu şartlar altında P5+1 ülkeleri ile bir araya gelerek müzakereye varacağını ifade etmiştir. Şayet dört ay içerisinde mevcut anlaşmanın maddeleri revize edilmez ise Trump yönetimi anlaşmadan tek taraflı olarak çekileceğini açıklamıştır.²⁴²

²⁴⁰ Kılıç Buğra Kanat ve Hasan Yücel, “Nükleer Anlaşma Sonrası ABD’nin İran Politikası”, *SETA*, Temmuz 2018, s. 11

²⁴¹ “Trump İran’la Nükleer Anlaşmadan Desteğini Çekti, top ABD Kongresi’nde”, *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41616695>, 13 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020

²⁴² Kanat ve Yücel, a.g.e, s. 13.

Söz konusu sürenin sonunda Başkan Trump, 8 Mayıs 2018’de İran ile yapılan nükleer müzakere anlaşmasından tek taraflı olarak çekildiğini açıkladı. Trump anlaşmadan çekilme kararını şöyle ifade etmiştir;

*“Bu anlaşma, İran’ın uranyum zenginleştirmeye devam etmesini ve nükleer programı üzerindeki zayıf sınırlamalar karşılığında kendisine zarar veren yaptırımların kaldırılmasını mümkün kıldı. Bu anlaşma bir vatandaş olarak benim için büyük bir utanç kaynağı. Bu korkunç olmasının yanı sıra ABD’nin bugüne kadar taraf olduğu en kötü ve en tek taraflı anlaşmalardan biriydi. Hiçbir zaman yapılmamalıydı.”*²⁴³

Trump yönetiminin bu kararı vermesinin arkasında dış politika ve ulusal güvenlik yönetim kademesinin değişmesi etkili olmuştur. Trump göreve geldikten sonra İran anlaşmasının iptali kararında kendisini destekleyecek bir kadro bulamamıştır. Mike Pompeo ve John Bolton gibi isimlerin İran konusunda şahinlerden olduğu ve Trump’ın bu kişilerle çalışmaya başlaması nükleer müzakereden çekilme kararının arkasındaki kadroyu oluşturmaktadır. Bir diğeri, selefi Barack Obama’nın nükleer anlaşma mirasını yıkarak yeni bir yönetim ve dış politika anlayışı ortaya koymaktır.²⁴⁴

Trump yönetimi nükleer anlaşmadan çekilmekle birlikte İran’a karşı Temmuz 2015 anlaşması ile kaldırılan diplomatik ve ekonomik yaptırımların tekrar hayata geçirileceğini açıklamıştır. Başkan Trump’ın bu açıklaması ile İran özelinde daha kapsamlı ve set bir dış politika çerçevesi çizeceği ortaya koyulmuştur. Ayrıca Trump, İran ile yaşanan gerginliğin sadece nükleer müzakere probleminden kaynaklanmadığını aynı zamanda Ortadoğu’daki “terör örgütlerine” destek verdiği, balistik füze programını her geçen gün geliştirdiği ve bölgesel istikrarsızlaştırıcı faaliyetleri sebebiyle meydana geldiğini açıklamıştır.²⁴⁵ Söz konusu gelişmelerle birlikte Trump ABD’nin her durumda ve koşulda İran halkının yanında olduğunu bildiren bir açıklama yapmıştır. Ayrıca İran’ın nükleer müzakereler konusunda fikir

²⁴³ Cansu Çamlıbel, “Trump Obama’nın mirası nükleer anlaşmadan çekildi”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-trump-obamanin-mirasi-nukleer-anlasmadan-cekildi-40830234>, 08 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020

²⁴⁴ Antony Zurcher, ABD Başkanı Trump’ın Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin 3 Nedeni”, *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408>, 9 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020

²⁴⁵ Hakan Çopur, “Trump, Ülkesinin İran’la Nükleer Anlaşmadan Ayrılacağını Açıkladı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trump-ulkesinin-iranla-nukleer-anlasmadan-ayrilacagini-acikladi/1139209>, 08 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020

değişikliğine gitmesiyle birlikte ve yeni bir anlaşma üzerinde çalışmalar yapıldığı takdirde müzakerelerin tekrar başlayacağını bildirmiştir.²⁴⁶

Nükleer anlaşmadan çekilme kararı sonrası Trump yönetiminin İran özelinde izleyeceği dış politika çizgisi konusunda 21 Mayıs 2018’de ABD Dışışleri Bakanı Mike Pompeo 12 maddeden oluşan anlaşma şartlarını açıklamıştır. ABD’nin İran’dan beklentileri şöyledir;

1. UAEA’na Temmuz 2015 imzalanmış olan nükleer program açıklanacak ve söz konusu program ABD’nin şartları doğrultusunda değiştirilecektir.
2. Uranyumu zenginleştirme faaliyetleri durdurulacak ve plütonyum üretimi kesinlikle yapılmayacaktır.
- 3.UAEA denetçileri İran’da bulunan mevcut tesislerin hepsine girme hakkına sahip olacaktır.
4. Balistik ve nükleer füze üretimi sistemi ve işletmeleri durdurulacaktır.
5. Gerçek dışı iddialarla hapsedilmiş bütün tutuklu ABD vatandaşları serbest bırakılacak.
6. ABD’nin terörist olarak tanımladığı Hamas, Filistin İslami Cihat Örgütü gibi Ortadoğu’da yer alan “terörist” gruplara yönelik desteğe İran son vermelidir.
7. Özellikle Yemen’de Husi militan gruplara verilen desteğe son verilmelidir.
- 8.Suriye’de bulunan İran destekli bütün güçlerin ülkeden çekilmesi gerekmektedir.
- 9.İran’daki Devrim Muhafızları Ordusu’na bağlı olan Kudüs Gücü’nün bölgesel terörü besleyen ve askeri bağlantılarıyla olan desteği kesilecektir.
- 10.İran, bölgede bulunan ABD müttefiki ülkelere yönelik tehditleri sona erdirmelidir.
- 11.Bölgede Irak’ın toprak bütünlüğüne saygı duyulacaktır.
- 12.Belirtilen şartların yerine getirilmemesi durumunda İran’ karşı en ağır yaptırım kararları devreye girecektir.²⁴⁷

²⁴⁶ Kanat ve Yücel, a.g.e, s. 14

²⁴⁷ “Muhammed Bilal Kenasari, ABD’den İran’a 12 Şart”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-irana-12-sart/1152830>, 21 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020

ABD'nin anlaşmadan çekilmesi kararı ile birlikte dini Lider Hamaney, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tekrar gündeme geleceğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı Ruhani ise “ABD ekonomik savaş açtı” açıklamasında bulunmuştur.²⁴⁸ Mike Pompeo'nun 12 maddelik şartlarına karşılık İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD'nin iç işleriyle ilgili karar almasına sert tepki göstermiştir.²⁴⁹

3.3.3 ABD'nin İran'a Yönelik Yaptırım Kararları Sonucu Sarsılan İlişkiler

ABD-İran ilişkileri tarihsel süreç içerisinde birçok kez kırılma noktasına sahne olmuştur. Özellikle 2002 yılı ile birlikte gelen nükleer kriz, iki ülke ilişkilerinde yıpratıcı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Nükleer krizin arttığı dönemlerde dahi iki ülke diplomatik kanalları açık tutmuş ve diplomatik çabalar Temmuz 2015'inde sonuç vermiştir. Ancak Donald Trump'ın Mayıs 2018'de nükleer müzakerelerde anlaşma sağlanan KOEP'ten çekileceğini açıklaması ile birlikte İran tekrar yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Trump yönetimi İran'a yönelik yaptırımlarını aşamalı olarak hayata geçireceğini açıklamıştır. Kasım 2018'de ABD tarafından İran'a karşı yeni yaptırım kararları kabul edilmiştir. ABD'nin yeniden yürürlüğe koyduğu yaptırımlar özellikle finans, enerji ve gemicilik faaliyetlerine yönelik yaptırımlardır. Geri gelen söz konusu yaptırımlarla birlikte İran'a yönelik yabancı yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Yaptırımlar sadece ABD'li şirketlerin İran ile iş yapmasının önüne geçmemiş aynı zamanda uluslararası firmaların ve diğer ülkelerin de İran ile ticari ilişkisinin önüne geçmiştir. IMF, yaptırımların İran'a geri dönmesiyle birlikte ekonominin %3,9 oranında azaldığını öngörmüştür.²⁵⁰

OPEC verilerine göre İran'ın petrol üretimi 2018'in ilk aylarında günde 3,8 milyon varile kadar yükselmiştir. İran'ın günlük petrol ihracatı ise 2,3 milyon varil seviyesinde ilerlemekteydi. İran mevcut petrolünün büyük bir bölümünü Türkiye, Hindistan, Çin, İtalya, Yunanistan, Japonya, Tayvan ve Güney Kore ülkeleri almaktaydı. Donald Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımların İran'a karşı tekrar yürürlüğe girmesiyle birlikte ABD, mezkûr sekiz ülkeye altı aylık süre ile yaptırımlardan muafiyet hakkı tanımıştır. Muafiyet

²⁴⁸ Hazal Vural Jane ve Fuat Aksu, “İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 39.

²⁴⁹ “Ruhani'den Çok Sert Tepki: Siz Kim Oluyorsunuz”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ruhaniden-cok-sert-tepki-siz-kim-oluyorsunuz-2673501>, 21 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

²⁵⁰ “ABD'nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?”, *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321>, 02 Mayıs 2019, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

hakkı çerçevesinde, İran ile petrol alışverişi halinde olan 8 ülkenin petrol alımını azaltmak şartıyla İran bankalarıyla iş yapmasına müsaade edilmiştir. Trump, Mayıs 2019'dan itibaren sekiz ülkeye verilen muafiyetlerin kalkmasıyla birlikte İran'ın mevcut petrol ihracatını sıfıra indirmeyi hedeflediklerini belirten açıklamalar yapmıştır.²⁵¹

ABD-İran ilişkilerinde nükleer müzakereden çekilme ile birlikte gerginleşen ilişkiler tarafların birbirlerine yönelik restleşmeleriyle birlikte daha da artmıştır. Bu çerçevede 2019 yılında ABD yönetimi İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütü olarak tanıdığını duyurmuştur. Böylece Washington yönetimi ilk defa bir ülkenin askeri gücünü terör örgütü olarak tanımıştır. Bu kararın ardından İran'dan cevap gecikmemiş ve İran Milli Yüksek Güvenlik Konseyi, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın terör örgütü listesine aldığını açıklamıştır. İran yönetimi ABD'yi terörizmin destekçisi olarak nitelendirmiş ve bu doğrultuda karar aldıklarını belirten açıklamalar yapmıştır.²⁵²

ABD'nin terör listesine aldığı İran Devrim Muhafızları Ordusu, Umman Körfezi'ne kıyısı olan Hürmüzgan eyaletine bağlı Kuhmubarek kenti sahilinde, "İran hava sahasını ihlal eden" ABD Hava Kuvvetlerine ait "RQ-4 Global Hawk" tipi insansız hava aracının (İHA) füzeyle vurulduğunu açıklamıştır. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı, İHA'nın uluslararası hava sahasında uçarken düşürüldüğünü belirten açıklamalar yapmıştır.²⁵³

ABD'ye ait İHA'nın düşürülmesi ile gerilen ilişkiler sonrasında ABD'den Tahran yönetimine, iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyecek bir hamle gelmiştir. Buna göre Başkan Trump, İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'i de dahil ederek İran'a yönelik yeni yaptırımlar getiren bir başkanlık kararnamesine imza atmıştır. Başkan Trump, İran'ın bölgesel faaliyetlerindeki hareket tarzındaki sorumluluğun Hamaney'e ait olduğunu belirterek kendisini yaptırım kararı aldığını açıklamıştır. Ayrıca İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun hava, deniz ve kara kuvvetlerinden üst düzey 8 komutan da yaptırım listesine eklenmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ "ABD'nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?", *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321>, 02 Mayıs 2019, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

²⁵² Mustafa Bağ, "Darbeler, Çatışmalar, Gizli Anlaşmalar: ABD-İran İlişkilerin Son 50 Yılı", *Euronews Türkçe*, <https://tr.euronews.com/2020/01/03/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020

²⁵³ İran ABD'ye ait İHA'yı Düşürdü", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-ve-iran-arasindaki-nukleer-kriz-kosar-adim-420637.html>, 20 Haziran 2019, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020

²⁵⁴ Treasury Targets Senior IRGC Commanders Behind Iran's Destructive and Destabilizing Activities", *U.S Department of Treasury*, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm716>, 24 Haziran 2019, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020

3.3.4 ABD-İran Çatışmanın Eşiğinde

Washington-Tahran ilişkilerinde son kırk yılın en büyük gerilimi 3 Ocak 2020’de ABD tarafından Bağdat’ta gerçekleştirilen Kasım Süleymani suikastıyla yaşanmıştır. Kasım Süleymani Ortadoğu’da agresif nüfuz ve yayılmacı politikalar uygulayan İran’ın bölgedeki en önemli figürü olup Arap Baharı öncesinde ve özellikle beraberinde Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen’deki Şii grupların örgütlenmesi ve bölgesel politikalara Tahran lehine yön verilmesinde en önemli aktör olmuştur. ABD’nin böylesi yüksek değerde bir hedefi seçmesi İran politikasında önemli bir değişikliğe işaret ederken, Tahran yönetiminin bu suikasta vereceği cevaba bağlı olarak bir bölgesel savaş çıkacağı beklentisi oldukça yüksekti. Nihayetinde İran, ABD açısından “makul” sayılabilecek bir karşılık vermiş ve krizin daha fazla tırmanmasının önüne geçilmiştir.

ABD-İran ilişkilerini çatışmanın eşiğine getiren olaylar zincirinin ilk halkası 27 Aralık 2019’da Haşdi Şabi’ye bağlı Kataib Hizbullah’ın Kerkük civarındaki Amerikan üssüne yönelik roket saldırısı sonucunda bir sözleşmeli ABD personelinin öldürülmesi ve 4 Amerikalı askerin yaralanması ile başlamıştır. Söz konusu saldırıya ABD’den cevap gecikmemiştir. Bu saldırıya cevaben 29 Aralık 2019 tarihinde Suriye ve Irak’taki Kataib Hizbullah’a ait 5 hedefe saldırı düzenlemiştir. ABD’nin düzenlediği bu saldırıda saldırıda 25 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁵⁵ Saldırı sonrası Irak’ta üç günlük yas ilan edilmiş ve bunun üzerine 31 Aralık 2019’da Bağdat’taki Amerikan Büyükelçiliği önünde gösteri ve protestolar başlamıştır. Gösterilere Haşdi Şabi’den üst düzey yetkililerin ve bazı Iraklı milletvekillerinin katılması ile halk tabanından geniş kitlelerin protestoları dozunu artırmıştır. Büyükelçilik binasının giriş kısmının ateşe verilmesi ile birlikte ABD olaylara tepki göstermiştir. Nihayet Irak Başbakanı Adil Abdülmehdi devreye girmiş ve protestolar 1 Ocak 2020 tarihinde sona ermiştir.²⁵⁶

ABD-İran ilişkilerinde gerginliğin fitilini ateşleyen olay 3 Ocak 2020’de gerçekleşmiştir. İran’a Bağlı Devrim Muhafızları Ordusu’nun Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani, Irak’ın başkenti Bağdat’ta havaalanından çıkarken ABD tarafından düzenlenen insansız hava aracı saldırı ile hayatını kaybetmiştir. Yine İran için etkili

²⁵⁵ “Çatışmanın Eşiğinde ABD-İran Geriliminin Son İki Yılı, *Haber Türk*, <https://www.haberturk.com/catismanin-esiginde-abd-iran-geriliminin-son-iki-yili-2555505>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020

²⁵⁶ Ferhat Pirinççi, “Süleymani Sonrası Ortadoğu”, *SETA Analiz*, Ocak 2020, Sayı 305, s.9

isimlerden biri olan Haşdi Şabi'nin komutan yardımcısı Ebu Mehdi Mühendis de hayatını kaybedenler arasındadır. Trump'ın bu kararı vermesinin arkasındaki sebeplerden birisi, 31 Aralık 2019'da Amerikan Büyükelçiliği'nin halk tarafından basılması ile ABD-İran ilişkilerinde bir travma olan 1979 Tahran Büyükelçiliği'nin basılması ve rehineler krizi olduğu düşünülmektedir.²⁵⁷ Bu çerçeveden bakıldığında inşacı teorinin kimliklerin siyasal kültürle bağlantılı olduğu ve dış politika eylemlerini etkilediği savı Amerikan dış politika tercihlerinde kendisini göstermiştir.

Kasım Süleymani İran ve Ortadoğu bölgesi için oldukça etkili bir aktör konumundaydı. “Gölge Komutan” lakabı ile bilinen Süleymani'nin ABD saldırısı sonucunda hayatını kaybetmesi bölge ülkeleri nezdinde İran'ın prestijini sarsan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemen, Irak, Suriye gibi ülkelerdeki Şii grupların örgütlenmesi, İran'ın karar mekanizmasında etkili rol oynaması sebebiyle ABD'nin Süleymani gibi etkili bir aktöre saldırı düzenlemesi iki ülke ilişkilerini çatışmanın eşiğine getirmiştir. Saldırı sonrasında İran'da üç günlük yas ilan edilmiştir.

Saldırıları sonrası Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada gerekçe olarak; “ABD ordusu, bir yabancı terör örgütü olan İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'yi öldürerek ABD personelini yurt dışında korumak için kararlı savunma eylemleri gerçekleştirdi. General Süleymani, aktif olarak Irak ve bölgedeki Amerikalı diplomatlara ve ordu mensuplarına saldırmak için planlar geliştiriyordu” ifadelerini kullanmıştır.²⁵⁸ Saldırıları üstlenen Amerika yönetimi Başkan Trump'ın açıklamaları ile benzer ifadeler kullanmıştır. Trump yaptığı açıklamada “Süleymani binlerce kişinin ölümünden sorumlu, daha önce öldürülmüş olmalıydı” ifadelerine yer verdi.²⁵⁹

Washington-Tahran arasında yaşanan kriz sonrası İran yönetimi nükleer anlaşmadaki tüm taahhütleri askıya alacaklarını bildiren açıklamalar yapmıştır. Bu süreç sonrasında İran uranyum zenginleştirme, araştırma, depolama gibi taahhütlere uymayacağını dile getirmiştir. Ayrıca santrifüj sayısında sınırlamaya gidilmeyeceği ve nükleer anlaşmanın gerekli görülen maddelerine artık uyulmayacağı açıklamaları yapılmıştır. İran yönetimi Uluslararası Atom

²⁵⁷ Pirinççi, a.g.e., s. 9

²⁵⁸ “İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani Öldürüldü: ABD üstlendi,” *Sputnik Türkçe*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202001031040957114-kasim-suleymani-olduruldu/>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020

²⁵⁹ “İran Ulusal Güvenlik Konseyi: Kasım Süleymani'nin İntikamı Doğru Zamanda ve Doğru Yerde Alınacak,” *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-50980773>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

Enerjisi Ajansı ile çalışmaya devam edeceğini ve yaptırımların kalkması halinde İran'ın anlaşmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁰ 2015 yılında varılan nükleer anlaşmadan çekileceğini açıklayan İran'ın söz konusu açıklamalarına karşı Trump cevap vererek İran'ın hiçbir zaman nükleer bir silaha sahip olmayacağını belirten açıklamalar yapmıştır.²⁶¹

Saldırı sonrasında İran hükümetinin nasıl bir cevap vereceği ve misilleme yapılacağı merak edilen konular arasına girmiştir. Ortadoğu'da bulunan Amerikan üsleri İran'ın cevabı için seçeneklerden birisiydi. İran yönetimi verilecek cevabın çok ağır olacağını belirten açıklamalar yapmış ve ABD'ye karşı alınacak intikamın ağır olacağını belirtmiştir. İran tarafından beklenen cevap 8 Ocak 2020'de geldi. İran'dan fırlatılan balistik füzeler Irak'ın Erbil ve Anbar vilayetlerindeki Amerikan askerlerinin bulunduğu bölgeye isabet etmiştir.²⁶² ABD tarafından yapılan açıklamada saldırıda herhangi bir can kaybı olmadığı açıklanmıştır. İran, söz konusu hamlenin Kasım Süleymani'nin intikamı üzerine yapılmış olduğunu belirtmiştir.

Aynı gün Donald Trump Beyaz Saray'da Ulusa Sesleniş konuşması yapmış ve bu misillemeye karşı herhangi bir askeri hamle yapmayacaklarını belirtmiştir. Bu açıklamasıyla birlikte krizin tırmanması ihtimalini düşürmüştür. Ayrıca Trump, İran'a yönelik yeni ekonomik yaptırımların derhal hayata geçirileceğini belirtmiştir. Saldırılarda hiçbir Amerikalı ve Iraklı'nın zarar görmediğini açıklayan Başkan Trump, "İran geri adım atıyor gibi görünüyor" diye açıklama yapmıştır.²⁶³ İran'ın ABD üslerine füze saldırısı sonrası İran'a yönelik yeni yaptırım kararlarını ABD Hazine Bakanı Steven Mnuchin ve ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo düzenledikleri ortak bir basın toplantısıyla açıklamışlardır. Buna göre ABD, yeni yaptırımların 8 üst düzey İranlı yöneticiye yönelik olduğunu ayrıca çelik ve diğer sektörlerdeki şirketleri hedef aldığını belirten açıklamalar gelmiştir.²⁶⁴ ABD yönetimi, 30

²⁶⁰ "ABD-İran Krizi Büyüyor: İran Nükleer Anlaşmadaki Taahhütlerin Hiçbirine Uymayacağını Açıkladı", *Euronews Türkçe*, <https://tr.euronews.com/2020/01/05/abd-iran-krizi-buyuyor-iran-nukleer-anlasmadaki-taahhutlerin-hicbirisine-uymayacag-n-ac-kl>, 05 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

²⁶¹ "Trump: İran Asla Nükleer Silah Sahibi Olmayacak", *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-trump-iran-asla-nukleer-silah-sahibi-olmayacak-5551669/>, 06 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

²⁶² "Irak'ta ABD Üssüne Roketli Saldırı", *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-irakta-abd-ussune-roketli-saldiri-5554789/>, 8 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

²⁶³ "ABD İran'a Yaptırım ile Cevap Verecek", *DW Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/abd-irana-yapt%C4%B1r%C4%B1m-ile-cevap-vercek/a-51934127>, 08 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

²⁶⁴ Mustafa Bağ, "ABD, İran'ın füze saldırısına yönelik yeni yaptırımlar açıkladı", *Euronews Türkçe*, <https://tr.euronews.com/2020/01/10/abd-iranin-fuze-saldirisina-karsilik-yeni-yaptirimlar-acikladi>, 10 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

Ocak 2020’de İran Atom Enerjisi Kurumu ve Başkanı Ali Ekber Salihî’ye yönelik yeni bir yaptırım uyguladığını açıkladı.²⁶⁵

Pirinçci’ye göre ABD açısından Kasım Süleymani’nin öldürülmesi, Obama döneminde bölgeye uygulanan düşük angajman ve İran ile müzakere yoluna giden Amerikan politikalarının sonu gelmiştir. 8 Mayıs 2018’de Trump yönetiminin nükleer müzakerelerden çekilme kararı ile maksimum baskı politikası devreye girmiş bu bağlamda ekonomik ve diplomatik ağır yaptırımlara askeri müdahale boyutu da eklenmiştir. ABD söz konusu saldırıyla birlikte Ortadoğu’da özellikle Obama döneminde yıpranan caydırıcılığını İran özelinde tekrar gündeme getirmiştir.²⁶⁶ Bundan sonraki süreç içerisinde ABD’nin İran’a yönelik hamleleri Başkan Trump’ın “belirsizlik” özelliği göz ardı edilmeden değerlendirilmesi gereken konular arasındadır. Zira Kasım Süleymani suikastı Trump’ın öngörülemeyen kararlarından biri olarak tarihe geçmiş ve ABD-İran ilişkilerini çatışmanın eşiğine getirmiştir.

²⁶⁵ “ABD’den İran Atom Enerjisi Kurumu ve Başkanı Ali Ekber Salihî’ye Yaptırım”, Sputnik Türkçe”, <https://tr.sputniknews.com/abd/202001301041291592-abdden-iran-atom-enerjisi-kurumuile-baskani-ali-ekber-salihie-yaptirim/>, 30 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020

²⁶⁶ Pirinçci, a.g.e., s. 12

SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönemde ana akım teorilerin yaşanan gelişmeleri açıklayamaması üzerine uluslararası ilişkiler literatüründe kendine alan bulan İnşacılık kuramı, uluslararası politikanın maddi yapılardan ibaret olmadığını düşünsel, sosyal ve kültürel birtakım etkenlerden şekillendiğini iddia etmektedir. Bu çerçevede inşacı kuram kimlik kavramını temel analiz birimi olarak benimsemiştir. İnşacı kurama göre, bir devletin kimliği söz konusu devletin iç ve dış politik eylemleri ve dolayısıyla tercihlerini belirlemektedir. Din, kültür, etnisite, kolektif hafıza, tarih gibi pek çok faktörden etkilenen kimlik, devletlerin kendi stratejilerini ve dış politika eylemlerini belirlemesine imkân tanımaktadır. Dolayısıyla devletler kimlikleri sayesinde diğer devletlere karşı “öteki” algısı oluşturmaktadırlar.

İnşacı teori, ulusal kimliklerin tehdit ve çıkar tanımlamalarının, güvenlik algılarını şekillendirdiğini iddia etmektedir. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politika tercihlerinin incelenmesinin sadece ana akım kuramlarla açıklamak yetersiz kalacaktır. Amerikan ulusal kimliğinin dönüştürücü etkisi ABD çıkarları ile örtüşerek dış politika eylemlerine etki etmektedir. Amerikan ulusal kimliğinin oluşmasında yeni kıta Amerika’ya ekonomik ve dini baskı sebepleriyle Avrupa ve özellikle İngiltere’den yapılan göçler etkili olmuştur. Dolayısıyla din hürriyeti, bireysel haklar ve özgür bir toplum inşası gibi kavramlar ulaşılması gereken bir hedef olarak Amerikan kimliğinde hayat bulmuştur.

İnşacı teoriye göre kimlikler sabit ve değişmez olmayıp aksine sürekli olarak dönüşüm ve yenilenme halindedir. Buradan hareketle Amerikan kimliği dönemsel koşullar ekseninde temel motivasyonları sabit kalarak dönüşüm geçirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB’ye karşı mücadelede Amerikan kimliğinin önemli yapıtaşlarından biri olan demokratik değerler ikinci plana atılmış ve komünizmin yayılmasını engellemek için askeri müdahalelerde bulunulmuştur. Buradan hareketle ideolojik, tarihsel, kültürel ve dini etkenler Amerikan kimliğinin şekillenmesinde etkili olduğu gibi dış politika tercihlerini de etkilemiştir. Şüphesiz 11 Eylül olayları Amerikan tarihi için dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda Amerikan kimliği ile özdeşleşen Amerikan istisnailiği algısı 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Başkan George W. Bush yönetiminde, dış politika eylemlerinin analizinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD’de yaşanan 11 Eylül terör saldırıları Washington’un güvenlik ve dış politika anlayışını değiştirmiştir. ABD Başkanı George W. Bush, gerçekleşen saldırıların ABD’ye

yönelik bir savaş niteliği taşıdığını belirten açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede terör eylemlerine karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrını ise “Amerikan Haçlı Seferi” tanımlaması yaparak ifade etmiştir. Yaşanan terör eylemleri ardından yaptığı bir başka açıklamada Başkan Bush, Amerika'ya karşı düzenlenen terör eylemlerine karşı koymanın bir sorumluluk olduğunu, yeryüzündeki kötülere karşı savaşılmaması gerektiği ve bu çerçevede gerçekleştirilen eylemin açıkça bir savaş niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda önce Afganistan ardından Irak işgal edilmiş ve Amerikan değerlerinin söz konusu “terör destekçisi” ülkelerde yayılması hedeflenmiştir. Amerikan ulusunu diğer ulusların üzerinde gören ve demokratik değerler çerçevesinde “demokratik olmayan” ülkelerin işgali Amerikan ulusal kimliğinin bir dışa vurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla inşacı kuramın kimliklerin dış politika eylemlerini ve çıkar tanımlamalarını dönüştürdüğü savı ABD dış politika kimliğiyle örtüşmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde ABD-İran ilişkileri 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte kırılma dönemine girmiştir. Bu tarih itibarıyla Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybeden Amerikan yönetimi için İran'ın nükleer faaliyetleri başlıca tehdit unsuru haline gelmiş ve Washington-Tahran arasındaki ikili ilişkiler dönemsel koşulların getirdiği gerekçeler çerçevesinde söz konusu tehdit unsuru göz önüne alınarak devam etmiştir. İnşacı teorinin, ulusal kimliklerin devletlerin tehdit algılarını şekillendirdiği savı göz önünde bulundurularak, ABD İngiltere'nin sahip olduğu nükleer kapasiteyi tehdit unsuru olarak görmezken İran'ın nükleer faaliyetlerinin Amerikan yönetimini tehdit algılaması içerisine iten sebepler kimlik tanımlamaları ile doğrudan ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle İran'ın otoriter, saldırgan ve irrasyonel bir devlet olarak tanımlanması ABD için olumsuz bir “öteki” tanımlaması yapmasına neden olmuş ve bu durum İran'a yönelik dış politika eylemlerini etkilemiştir.

ABD-İran ilişkileri 11 Eylül saldırıları sonrası Başkan Bush'un teröre destek verdikleri ve kitle imha silahları bulundurdıkları gerekçesiyle İran, Irak ve Kuzey Kore'yi “Şer Eksen” ülkeleri ilan etmesiyle gerginliğin tırmandığı söylemlere sahne olmuştur. Söz konusu ilişkiler, 2002 yılında İran'da muhalif kanadın temsilcilerinden Ali Rıza Caferzade'nin İran'ın gizli nükleer çalışmalarını yapıldığını belirten açıklamalar yapması ile başka bir boyuta taşınmıştır. ABD-İran arasında nükleer kriz sebebiyle yaşanan gerginliğin azalması adına Fransa, İngiltere ve Almanya (AB Üçlüsü) krizin çözülmesi için düzenli olarak İran ile müzakere yöntemlerine başvurmuşlardır. AB Üçlüsü ve İran'ın diplomatik müzakerelerin önünü açan çabaları ile 15

Kasım 2004 tarihinde Paris Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma ile Tahran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya aldığını belirten açıklamalar yapmıştır.

İran'da 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ahmedinejad'ın kazanması ve ardından nükleer faaliyetlere devam edileceğini bildiren açıklamalar yapması ABD nezdinde konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına neden olmuş ve bu süreç itibariyle P5+1 ülkeleri nükleer müzakereler konusuna dahil olmuştur. 2006 yılı itibariyle BMGK İran'a yönelik ekonomik ve diplomatik yaptırım kararlarını onaylamıştır. Alınan ilk yaptırım kararları çerçevesinde İran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmamıştır. İran yönetimi, kendisine verilen süre çerçevesinde alınan kararlara uymayınca 24 Mart 2007 tarihinde bir önceki yaptırım kararlarından daha sert ekonomik ve diplomatik yaptırımlar devreye girmiştir. İran'ın ABD ve AB'nin ağır yaptırım kararlarına rağmen nükleer faaliyetlerinden vazgeçmemesi yalnızca bölgede realist bir aktörün güvenlik kaygıları veya bölgesel rekabeti gibi gerekçelerle açıklanamaz. Tahran yönetimi söz konusu faaliyetleri İslam Devrimi ile birlikte pekiştirdiği ulusal kimliğinin bir parçası ve İslam rejiminin bir güvencesi yani siyasi kültürünün çıktısı olarak devam ettirmektedir. Bu çerçevede İslam Devrimi sonrası İran ulusal kimliğini Batı karşıtlığı üzerinden inşa etmiş ve İslami bir devlet gücünün göstergesi olarak nükleer çalışmalarına devam etmiştir.

Barack Obama ABD'de 2008 yılında yapılan seçimleri kazanmış ve seçim çalışmaları döneminde genelde Ortadoğu özelde ise İran ile ilişkilerin diplomasi kanalıyla çözülmesi gerektiğini belirten açıklamalar yapmıştır. Başkan Obama, iki ülke arasında 1979 İslam Devrimi'nden beri kronikleşen sorunlarının müzakere yoluyla çözüleceğine olan inancını dile getirmiştir. Bu çerçevede ABD-İran arasındaki nükleer krizin çözümü için Ekim 2009'da P+1 ülkeleri ve İran görüşmelere başlamıştır. Söz konusu görüşmeler çerçevesinde İran 1200 kg uranyumun %20 oranında Rusya'ya verilmesini kabul etmiştir. Uranyum takası müzakerelerinin devam ettiği süreçte İran yönetimi Fordo'da yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi kurulduğunu ilan etmiştir. Buna karşılık UAEA İran'ı kınayan yasa tasarısını hayata geçirmiştir.

İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etmesi üzerine Washington-Tahran ilişkileri müzakereden gerilme dönemine girmiştir. ABD yönetimi 3 Ocak 2010 tarihinde İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili raporlar neticesinde BM'nin İran'a diplomatik yaptırımlar içeren karar alması gerektiğini belirtmiştir. İran nükleer müzakere sorununa Türkiye'nin de dahil olmasıyla 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, İran ve Brezilya arasında görüşmeler

gerçekleşmiş ve bu doğrultuda Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran'ın 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'de depolamayı kabul etmiştir. Fakat söz konusu görüşmeler Obama yönetimi tarafından yetersiz bulunmuştur.

ABD-İran arasında yaşanan gerginlik Tahran'a yönelik yeni yaptırım kararları çerçevesinde olumsuz düzlemde devam etmiştir. Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin %20 oranında arttığını belirterek 7 Haziran 2010 tarihinde yaptırım kararları almıştır. Başkan Obama İran'ı çevrelemek ve baskı altına almak için siyasi ve ekonomik yaptırımların artırılması gerektiğini savunmuş ve bu çerçevede 1 Temmuz 2010 tarihinde İran'a yönelik yaptırım kararları onaylanmıştır. ABD-İran ilişkilerinde önemli bir gelişme olan UAEA 8 Kasım 2011 raporu, İran'ın Batı ülkeleri ve bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. UAEA, ilgili raporda İran'ın nükleer faaliyetlere devam ettiğini açıklamasıyla birlikte ABD ek yaptırım kararları tasarını sunmuştur. ABD, 21 Kasım 2011'de yeni yaptırım kararlarını hayata geçirmiştir.

ABD-İran ilişkilerinde nükleer müzakerelere ilişkin dönüm noktası olarak nitelendirilecek bir aşamaya 2013 yılında yapılan görüşmelerle gelinmiştir. Devam eden süreçte P5+1 ülkeleri ve İran, 2 Nisan 2015'te bir araya gelmiş ve taraflar arasında yapılan görüşmelere göre İran'ın nükleer programının azaltılması ve İran'a yapılan ağır ekonomik yaptırımların hafifletilmesi üzerine yoğun görüşmeler yapılmıştır. Nihayet 14 Temmuz 2015'te İran ve Batı arasında ortak karara varılmış ve anlaşma imzalanmıştır. Nükleer müzakere konusunda diplomasi çabalarının sonuç vermesi üzerine İran ile P5+1 ülkeleri arasında 14 Temmuz 2015'te tarafların görüşmelerden memnun ayrıldığı bir anlaşma yapılmıştır. Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Nükleer Anlaşması Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Obama döneminde atılan söz konusu olumlu adım ile birlikte her iki taraf söylemlerini yapı sökümüne uğratmış ve bu çerçevede anlaşma sağlanmıştır.

ABD'de yapılan 2016 seçimleri Donald Trump'ın zaferiyle sonuçlanmış ve bu tarih itibarıyla Washington-Tahran ilişkileri birçok krizin yaşandığı bir döneme adım atmıştır. Bu çerçevede Başkan Trump, 8 Mayıs 2018'de Obama'nın mirası nükleer müzakereden çekildiğini açıklamıştır. ABD-İran ilişkilerini çatışmanın eşiğine getiren olaylar zincirinin ilk halkası ise 27 Aralık 2019'da atılmıştır. Haşdi Şabi'ye bağlı Kataib Hizbullah'ın Kerkük civarındaki Amerikan üssüne yönelik roket saldırısı sonucunda bir sözleşmeli ABD personelinin öldürülmesi ve 4 Amerikalı askerin yaralanmıştır. Bu saldırıya cevaben

Amerikan yönetimi 29 Aralık 2019 tarihinde Suriye ve Irak'taki Kataib Hizbullah'a ait 5 hedefe saldırı düzenlemiştir. ABD'nin düzenlediği bu saldırıda 25 kişi hayatını kaybetmiştir.

ABD-İran ilişkilerinde gerginliğin fitilini ateşleyen olay 3 Ocak 2020'de gerçekleşmiştir. İran'a Bağlı Devrim Muhafızları Ordusu'nun Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani, Irak'ın başkenti Bağdat'ta havaalanından çıkarken ABD tarafından gerçekleşen bir saldırı ile hayatını kaybetmiştir. Yine İran için etkili isimlerden biri olan Haşdi Şabi'nin komutan yardımcısı Ebu Mehdi Mühendis de hayatını kaybedenler arasındadır. İran cevap olarak Irak'ın Erbil ve Anbar vilayetlerindeki Amerikan askerlerinin bulunduğu bölgeye balistik füze fırlatmıştır. Bu tarih itibariyle iki ülke ilişkileri karşılıklı “düşman” söylemleri çerçevesinde ilerlemiştir.

ABD-İran arasında 1979 İslam Devrimi ile başlayan kriz dönemini sadece realist argümanlarla anlamlandırmaya çalışmak yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda 1979 İslam Devrimi ile birlikte ulusal kimliğini Batı ve özellikle ABD karşıtlığı üzerinden inşa eden İran Amerikan yönetimine karşı düşmanca söylemler geliştirmiştir. Dolayısıyla İran kimliği üç sacayağı üzerine şekillendirilmiştir. Öncelikle Batı ve değerleri reddedilerek şeytanlaştırılmış ABD için “Büyük Şeytan” metaforu kullanılmıştır. Bir diğeri İslami ideolojinin benimsenerek bölge ülkelerine rejimin ihraç edilmesidir. Son olarak, Batılılaşma ve modernleşme arasında bir ayrım yapma şeklinde “ötekini tasvir” etmektir. Söz konusu ideolojik motivasyonlar İran'ı diğer ülkelerden ayıran bir kimlik özelliği olarak tanımlamıştır. İslam Devrimi ideolojisi İran ulusal kimliğinin inşası için ana kaynağını oluşturmuş ve günümüze kadar gelen dış politika eylemlerinde etkili bir argümandır.

ABD başkanlarının İran'a uyguladıkları dış politika anlayışı İran kimliği ekseninde şekillenmiştir. İslam Devrimi sonrası dönemde İran demokratik olmayan, baskıcı rejimle yönetilen, terörü destekleyen ve kitle imha silahları üreten bir ülke olarak tanımlanmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin “ötekisi” Ortadoğulu Müslüman toplumlar olmuştur. İran'a yönelik “Şer Ekseni” söylemi, iki ülke ilişkilerinde karşılıklı güvensizliği tetiklemiştir. Buna karşılık İran'ın Batı ve ABD'ye yönelik diplomasisi ve siyaset dili “düşman” söylemi üzerinden ilerledikçe Amerikan yönetimi İran'ı ekonomik ve diplomatik yaptırımlar ile sıkıştırmıştır. Yıllardır süren düşmanlık söylemleri ve bunun getirdiği güvensizlik ortamı sosyal olarak inşa edilmiş yapılara bürünmüş ve iki ülke ilişkilerinde normalleşme adımları atılmasını zorlaştırmıştır.

Barack Obama dönemi ile Washington-Tahran arasındaki ilişkilerin diplomasi kanalıyla müzakere edilmesi iki ülkenin karşılıklı olarak söylemlerini yumuşatmasına bağlıdır. Fakat Donald Trump dönemi içerisinde ABD-İran ilişkilerinde düşman söylemleri devam etmektedir. ABD, Ortadoğu’da İran’ı kötülüklerin kaynağı olarak görmeye devam etmesi halinde ikili ilişkiler onarılamaz bir noktaya taşınacaktır. Söz konusu iki ülke arasındaki ilişkiler, özneler arası anlayışın yeniden şekillenmesi ve yeni bir ilişkinin yerleşmesine izin verilmesi halinde normalleşme sürecine dönebilir. Bunun için ABD, Ortadoğu’da nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge oluşmasının önüne geçecek adımlar atmalıdır. İran ise Batı karşıtlığı politikasını terk etmeli ve müzakere kanallarını açık tutmalıdır. Washington ve Tahran iki ülke arasında yıllardır kronikleşen sorunları çözmek için çatışmayı tetikleyen mevcut normları, algıları ve söylemleri reddetmelidir. Böylece karşılıklı atılacak adımlar ile iki ülkenin söylemleri yapı sökümüne uğratılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alemdari, Cihangir Moini. “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, Çev. Hakkı Uygur, **İran Ulusal Kimlik İnşası**, Hamid Ahmedi (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2019.

Algar, Hamid. **İslam Devrimi’nin Kökleri**, Çev. M. Çetin Demirhan, 1. Baskı, Ankara: İşaret Yayınları, 1988.

Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1915-1995**, 25. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 2. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2014.

Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı**, 1. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2017.

Braudel, Fernand. **Uygarlıkların Grameri**, Çev.:M.Ali Kılıçbay, 5.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınevi, 2001.

Bingöl, Vahdettin.” Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması” 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2013.

Caner, Mustafa.” İran 2017“, Kemal İnât ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2017** içinde, 1.Baskı, Sakarya: SAGE Yayıncılık, 2018.

Celalifer Ekinci, Arzu.” İran Nükleer Krizi”, 1.Baskı, Ankara: USAK Yayınları, 2009.

Dunne Tim, Cox Michael ve Booth Ken, **The Eighty Years’ Crisis: International Relations 1919-1999**, Cambridge University Press, 1998.

Gray John. **El Kaide Modern Olmanın Anlamı**, Çev. Zehra Savan, 1. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2014.

Gencer, Özcan. “Dış Politika Analizi”, Evren Balta (Ed.), **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler** içinde, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Giddens, Anthony. **The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration**, University of California Press, Berkeley, 1984.

Giddens,Anthony. **Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis**, University of California Press, Berkeley, 1979.

Gündoğan, Ünal. **Amerikan Yüzyılı: Amerika Birleşik Devletleri'nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001**, 1.Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2008.

Görçin, Ömer Faruk. **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2008.

Hook, Steven W. ve Spainder, John. **Amerikan Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşından Günümüze**, Çev. Özge Zihnioğlu, 2.Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016.

Huntington, Samuel. **Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı**, Çev. Aytül Özer, 1. Baskı, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı, 2004.

İşbilen, Evren.” Nükleer Satranç İran’ın Nükleer Politikası ve Türkiye”, 1. Baskı, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009.

Karacasulu, Nilüfer. “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, Tayyar Arı (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler** içinde, 1. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2012.

Küçük, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, Ramazan Gözen (Ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Kalaycı, Rıdvan. **Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin/Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye**, 1. Basım, Gündoğan Yayınları, 2018.

Nevins, Allan ve Commager, Henry Steele. **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalçık, 10. Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2019.

Nyejk Joseph. S. **Amerikan Gücünün Paradoksu**, Çev: Gural Koca, 1.Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.

Onuf, Nicholas.**World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, Colombia University Press, New York, 1989.

Reus-Smith, Christian. “Konstrüktivizm”, Çev: Muhammed Ağcan, Ali Aslan, **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde, Scott Burchill, Andrew Linklater ve diğerleri (Ed.), 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Sarı, İsmail. “Devrimden Günümüze İran’ın Güvenlik Stratejisi”, Veysel Kurt (Ed.), **Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri**, 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, 2018.

Şen, Gülriz. **Devrimden Günümüze İran’ın ABD Politikası Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz**, 2.Baskı, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2018.

Tanilli, Server. **Uygarlık Tarihi**, 3.Baskı, İstanbul: Cem Yayınları, 1996.

Tayfur, M. Fatih, “Dış Politika”, **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar** içinde, Atilla Eralp (Ed.), 8.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Warnaar, Maaïke. **Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad Ideology and Actions**, 1.Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Wendt, Alexander. **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, Çeviren: Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, 1999.

Yeşiltaş, Murat. “İran 2006”, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Ed.), **Ortadoğu Yılığ 2006** içinde, 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2007.

Zehfuss, Maja. “Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison”, Stefano Guzzini and Anna Leander (eds.), **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics**, London, New York: Routledge, 2006.

Zehfuss Maja, **Constructivism in International Relations: The Politics of Reality**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Sürelî Yayınlar

Akbaş Zafer ve Baş Âdem, “İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları”, **History Studies**, Cilt 5, Sayı 2, Mart 2013, ss.21-44.

Alpman, Polat. “Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, Ekim 2018, ss.1-28.

Ateş, Davut. “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı:1, 2008, ss.213-235.

Aydın, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, 1996, ss.71-93.

Benli Altunışık, Meliha. “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2009, ss.69-81.

Büyükbaş, Hakkı. “Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yılları Arasında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2013, ss.245-276.

Cavlak, Hakan ve Özbilek, Ümmiye. “Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, 2018, ss.129-137.

Çelik, Kadir Ertaç. “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika”, **Bölgesel Çalışmalar**, Cilt 1, Sayı 1, Yaz 2016, ss.251-274.

Çoban Öztürk, Ebru. “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 47, 2014, ss.85-102.

Efegil, Ertan. “İran Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 48, 2012, ss.53-68.

Emeklier, Bilgehan.” Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Post Pozitivist Kuramlar”, **Bilge Strateji**, Cilt 3, Sayı 4, Bahar 2011, ss.140-184.

Ereker, Fulya.” Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapı-Yapan Sorunu”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 36, Kış 2013, ss.45-71.

Göksel, Oğuzhan.” Defying the System: The Origins of Anti-Westernism in the Non-Western World and the Case of Iran”, **Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2019, ss.13-42.

Guzzini, Stefano. “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı:2, 2000, ss.147-182.

Gündoğan, Ünal.” Geçmişten Günümüze İran Devrimi: Genel Değerlendirme”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 29, 2011, ss.93-99.

Hopf, Ted.” The Promise of Constructivism in International Theory”, **International Security**, Cilt 23, Sayı 1, 1998, ss.171-200.

Hongju Koh, Harold. “On American Exceptionalism”, **Stanford Law Review**, Cilt 55, Sayı 5, 2003, ss.1479-1527.

Hudson, Valerie M.” Foreign Policy Analysis: Actor- Specific Theory and the Ground of International Relations”, **Foreign Policy Analysis**, Cilt 1, Sayı 1, 2005, ss.1-30.

Jane, Murat. “İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi”, **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss.264-314.

Karimifard, Hossein. “Constructivism, National Identity and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran”, **Asian Social Science**, Cilt 8, Sayı 2, Şubat 2012,

Kaya, Sezgin. “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 3, 2008, ss.84-111.

Kratochwil, Friedrich. “On the Notion Interestin International Relations”, **International Organisation**, Cilt 36, Sayı1,1982, ss.1-30.

Kıbaroğlu, Mustafa. “Kuzey Kore’nin Nükleer Silah Programı: Sebepler ve Sonuçlar”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss.154-172.

Kıbaroğlu, Mustafa.” İran’ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı’nın Tutumu: Şah’a Destek, Mollalara Yasak”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss.76-110.

Kıbaroğlu, Mustafa. “Enerji mi? Silah mı? Nükleer ’in İki Yüzü”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 58, Ekim 2013, ss.10-23.

Kowert, Powel A. “National Identity: Inside and Out”, **Journal Security Studies**, Cilt 8, Sayı 2, 1998, ss.1-34.

Maloney, Suzanne.” U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward”, **The Fletcher Forum of World Affairs**, Cilt 32, Sayı 2, 2008, ss.25-44.

Oğuz, Gökhan.” Amerikan Dış Politikasında Donald Trump Dönemi ve Amerikan İstisnacılığı Anlatısının Sonu”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019, ss.109-123.

Ongur, Hakan Övünç.” Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 17, 2010, ss.135-163.

Onat, Hasan.” İran İslam Devrimi ve Şiilik”, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları**, Cilt 2, Sayı 6, 2013, ss. 223-256.

Onat, Hasan.” Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar”, **İslami Araştırmalar**, Cilt.3, Sayı.3, 1989, ss.122-138.

Onat, Hasan.” Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt, Sayı 1, 1991, ss.89-110.

Özcan, Nihat Ali. Özdamar, Özgür. “Iran’s Nuclear Program and the Future of US-Iran Relations” **Middle East Policy**, Cilt 16, Sayı 1, Bahar 2009

Özdin, Necmettin.” A Nuclear Iran? A Theoretical Analysis On a Realist Actor Throught Constructivist Lens”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 7, Sayı 2, Ocak 2016, ss.48-65.

Özkan, Güner.” ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu”, **Finans Politik Ekonomik Yorumlar**, Cilt 44, Sayı 509, 2007, ss.21-34.

Öztürk, Ebru Çoban,” İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 47, 2014, ss.85-102.

Shain Yossi ve Barth Aharon, “Diasporas and International Relations Theory”, **International Organization**, Cilt 57, Sayı 3, 2003, ss.449-479.

Stein Kenneth W. “The Bush Doctrin: Selective Engagement in the Middle East”, **Middle East Review of International Affairs**, Cilt.6, Sayı .2, 2002, ss.1-10.

Sinkaya, Bayram. “Obama Dönemi ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı” **Ortadoğu Analiz**, Ocak 2009, Cilt 1, Sayı 1, ss.41-49.

Sinkaya, Bayram.” İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, 2009, ss.71-79.

Sinkaya, Bayram.” İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18, 2010, ss.67-78.

Sinkaya, Bayram. “İran-P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 63,

Şahin, Mehmet. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt. 1, Sayı 1, 2006, ss.39-55.

Tekin, Segâh. “Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi”, **Akademik Bakış**, Cilt 17, Sayı 23, 2018, ss.47-71.

Telatar, Gökhan. “Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt. 7, Sayı 1, 2012, ss.54-80.

Temurçin, Kadir ve Aliagaoglu, Alpaslan, “Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye’de Nükleer Enerji Gerçeği, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2003,

Uçan, Murat Yusuf. “2013’te Yeniden Başlayan İran Nükleer Müzakerelerinin İncelenmesi: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss.121-134.

Vural Jane, Hazal ve Aksu, Fuat. “İran Dış Politikasında Lider’in Etkisi: İran Nükleer Krizi”, **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, s. 39., ss.21-47.

Wendt, Alexander E. “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Cilt 46, Sayı 2, 1992, ss.391-425.

Wendt, Alexander. “Collective Identity Formation and the International State,” **The American Political Science Review**, Cilt 88, Sayı 2, June 1994, ss.384-396.

Wendt, Alexander. “Collective Identity Formation and the International State”, **American Political Science Review**, Cilt 88, 1994, ss.384-396.

Wendt, Alexander. “Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Cilt 46, Sayı 2, 1992, ss.391-425.

Yalçın, Hasan Basri. “Obama Stratejisi ve Ortadoğu”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 9, Sayı 2, 2015, ss.56-74.

Diğer Kaynaklar

Afacan, Serhat. “ABD Devrim Muhafızlarını Neden Terör Listesine Aldı?”, **İRAN**, 19 Nisan 2019, <https://iramcenter.org/abd-devrim-muhafizlarini-neden-teror-listesine-aldi/>

Afacan, Serhan. **Anadolu Ajansı**,” Trump’ın Yeni İran Stratejisi ve Tahran’ın Seçenekleri”, 24 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-in-yeni-iran-stratejisi-ve-tahranin-secenekleri/946022>

Albarasneh, Ayman Saleh. Khatib, Dania Koleilat. “The U.S Policy of Containing Iran From Obama to Trump 2009-2018”, **Global Affairs**, Aralık 2009.

Aljazeera Türk, İran’ın Nükleer Programı, 03.04.2012, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi>

Alpay, Emine. “Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği: Hak ve Özgürlükler Hareketi” **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Trakya Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Anadolu Ajansı, İran, 07.09.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459>,

Anadolu Ajansı, “Obama’dan İran Halkına Nevruz Mesajı”, 19.03.2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamadan-iran-halkina-nevruz-mesaji/264000>

Anadolu Ajansı, “UAEA’dan İran Raporu”, 07 Kasım 2014, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uaeadan-iran-raporu/103663>

Anadolu Ajansı, “Nükleer Anlaşmada Kalırsak İran’a Silah Ambargosu Gelecek Yıl Kalkacak”, 11.11.2019, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nukleer-anlasmada-kalirsak-irana-silah-ambargosu-gelecek-yil-kalkacak/1641634>

Bush Talks about Crusade on Sep 16 2001, <https://www.youtube.com/watch?v=6zoUYbir-ek>,

Bush, George W. “President’s Remark’s To U.S.”, **White House**, <https://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/>

BBC Türkçe, “ABD’de 1980’den Bugüne Başkanlık Seçimleri”, 7.11.2016, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37797240>

BBC Türkçe, Ahmedinejad: Rapor bir zafer, 05.12.2007, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071205_ahmedinejad_update.shtml

BBC, “Obama Condemns ‘Unjust’ Violence”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8115232.stm

BBC, “Obama renews Iran dialogue offer in Nowruz Greeting”, 20.03.2010, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8577618.stm>

BBC Türkçe, “İran’dan ABD’ye Temkinli Yanıt” 21.03.2009, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/03/090321_iran_usa.shtml

BBC, Clinton warns of Iran Sactions, 22.04.2009, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8012921.stm>

BBC Türkçe, “BM: İran Nükleer Silah Denemesi Yapıyor”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111108_iran_nuclear_iaea, 08.11.2011, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2020

BBC Türkçe “İngiltere İran Bankalarıyla İlişkiyi Kesti”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111121_uk_iran, 21.11.2011, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

BBC Türkçe, “İran Altı Yıl İçinde Atom Bombası Yapabilir”, 15.04.2010, Erişim Tarihi: 2 Nisan 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/04/100415_iran_nuclear.shtml

BBC Türkçe, “Obama: İkinci Dönemde Dış Politika”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121107_usa2012_obamaworldanalysis.shtml,

07 Kasım 2012, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2020

BBC Türkçe, İran: AB Ambargosu Yürürlüğe Girdi”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_iran_eu_sanction, 01 Temmuz 2012, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020

BBC Türkçe, “ABD’den İran’a Yeni Yaptırımlar”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120731_us_iran, 01 Ağustos 2012, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020

BBC Türkçe, İran’da Cumhurbaşkanlığı Seçimini Ruhani Kazandı, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130615_iran_secim, 16 Haziran 2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

BBC Türkçe, “Obama ve Ruhani Telefonla Görüştü”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, 28 Eylül 2013, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

BBC Türkçe, “Trump İran’la Nükleer Anlaşmadan Desteğini Çekti, top ABD Kongresi’nde”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41616695>, 13 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020

BBC Türkçe, “ABD’nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321>, 02 Mayıs 2019, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

BBC Türkçe, “ABD’nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321>, 02 Mayıs 2019, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

Bağ, Mustafa. **Euronews Türkçe**, “Darbeler, Çatışmalar, Gizli Anlaşmalar: ABD-İran İlişkilerin Son 50 Yılı”, <https://tr.euronews.com/2020/01/03/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020

BBC Türkçe, “İran Ulusal Güvenlik Konseyi: Kasım Süleymani’nin İntikamı Doğru Zamanda ve Doğru Yerde Alınacak”, <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-50980773>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

Borger, Julian. “TheNewObamaAdministrationis Willing to Talk to Iran Without Preconditions, 22.01.2009, **Global Research**, <https://www.globalresearch.ca/the-new-obama-administration-is-willing-to-talk-to-iran-without-preconditions/11967>

Bağ, Mustafa. **Euronews Türkçe**, “ABD, İran’ın füze saldırısına yönelik yeni yaptırımlar açıkladı”,<https://tr.euronews.com/2020/01/10/abd-iranin-fuze-saldirisina-karsilik-yeni-yaptirimlar-acikladi>, 10 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

CNN Türk, “Ahmedinejad Baskılara Direneceğiz”, <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/01/13/ahmedinejad.baskilara.direnecegiz/644659.0/index.html>, 13.01.2012, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020

CNN Türk, “ABD İkinci Kez Obama Dedi”, <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/11/07/abd.ikinci.kez.obama.dedi/683510.0/index.html>, 07.11.2012, Erişim Tarihi: 27 Nisan 2020

CNN, “Who was Qasem Soleimani, the Iranian Commander killed by a US Airstrike?”, 3 Ocak 2020, <https://edition.cnn.com/2020/01/03/asia/soleimani-profile-intl-hnk/index.html>

Cumhuriyet, “Ahmedinejad’dan Chavez’e Ziyaret”, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ahmedinejaddan-chaveze-ziyaret-309258>, 30 Aralık 2011, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020

Çamlıbel, Cansu. **Hürriyet**, “Trump Obama’nın mirası nükleer anlaşmadan çekildi”, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-trump-obamanin-mirasi-nukleer-anlasmadan-cekildi-40830234>, 08 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020

Çopur, Hakan. **Anadolu Ajansı**, “ABD İran’la Nükleer Anlaşmadan Çekilmeyecek”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iranla-nukleer-anlasmadan-cekilmeyecek/935108>, 13 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020

Çopur, Hakan. **Anadolu Ajansı**, “Trump, Ülkesinin İran’la Nükleer Anlaşmadan Ayrılacağını Açıkladı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trump-ulkesinin-iranla-nukleer-anlasmadan-ayrilacagini-acikladi/1139209>, 08 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020

Deren Ekici, Kübra. “Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Kocaeli Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

DW Türkçe, “İran Raporu Olumsuz: Yaptırımlar Artabilir”, 22.02.2007, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020, <https://www.dw.com/tr/iran-raporu-olumsuz-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar-artabilir/a-2519716>

DW Türkçe, “Bush’tan Dünya Savaşı Uyarısı”, 18.10.2007, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2020, <https://www.dw.com/tr/bushtan-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-2829877>

DW Türkçe, “İran’da Muhalif Lidere Tehdit”, 25.06.2009, <https://www.dw.com/tr/iranda-muhalif-lidere-tehdit/a-4432633>

DW Türkçe, “ABD İran’a Yaptırım ile Cevap Verecek”, <https://www.dw.com/tr/abd-irana-yapt%C4%B1r%C4%B1m-ile-cevap-verecek/a-51934127>, 08 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

Ereker, Fulya. “Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Erdurmaz, Serdar. ”BM Güvenlik Konseyi (BMGK) 09 Haziran 2009 Tarihinde İran’a Yaptırım Uygulanması Kararı İçin Toplanacaktır”, **Türksam**, 09.06.2010, <http://turksam.org/bm-guvenlik-konseyi-bmgk-09-haziran-2009-tarihinde-iran-a-yaptirim-uygulanmasi-karari-icin-toplanacaktır>

Erlanger, Steven ve Landler, Mark, “Iran Agrees to Send Enriched Uranium to Russia”, <https://www.nytimes.com/2009/10/02/world/middleeast/02nuke.html>

Erna Sırrı, Mete. “Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasının 11 Eylül 2001 Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı İncelenmesi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Euronews Türkçe, “ABD’nin 17 yıllık Afganistan Savaşı: Afganlar ABD’nin Savaşı Kasten Bitirmediğini Düşünüyor”, 26.11.2018, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2020, <https://tr.euronews.com/2018/11/26/abd-nin-17-yillik-afganistan-savas-afganlar-abd-nin-savas-kasten-bitirmedigini-dusunuyor>

Euronews Türkçe “ABD-İran Krizi Büyüyor: İran Nükleer Anlaşmadaki Taahhütlerin Hiçbirine Uymayacağını Açıkladı”, , <https://tr.euronews.com/2020/01/05/abd-iran-krizi-buyuyor-iran-nukleer-anlasmadaki-taahhutlerin-hicbirisine-uymayacag-n-ac-kl> 05 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

Haber Vakti, “İkiz Kulelerin Vurulmasından Sonra George W. Bush’un Yaptığı Tarihi Konuşma”, 29.01.2020, Erişim Tarihi: 2 Nisan 2020, <https://www.habervakti.com/tarih/ikiz-kulelerin-vurulmasindan-sonra-george-w-bush-un-yaptigi-h93873.html>

Hürriyet, “Bush’tan Haçlı Seferi Yakıştırması”, 17.09.2001, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/>

Hürriyet, “Cheney: Irak ve İran Teröristleri Destekliyor”, 20.02.2002, hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/cheney-irak-ve-iran-teroristleri-destekliyor.

Hürriyet, “İran, Türkiye ve Brezilya Ortak Deklarasyonu”,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-turkiye-ve-brezilya-ortak-deklarasyonu-14749833>,

17.05.2010, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020

Hürriyet, “Bush Birlik Konuşmasında Uyardı”, 30.01.2002, Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bush-birlik-konusmasinda-uyardi-38345194>

Hürriyet, “Trump 7 Ülkenin Vatandaşlarının ABD’ye Girişini Sınırlayacak İddiası”,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/reuters-trump-7-ulkenin-vatandaslarinin-abdye-girisini-sinirlayacak-40345630>, 25 Kasım 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

Hürriyet,” Türkiye-İran Arasında Gizli Nükleer Pazarlık”, 16.11.2009, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-iran-arasinda-gizli-nukleer-pazarlik-12902623>

Haber Türk “Çatışmanın Eşiğinde ABD-İran Geriliminin Son İki Yılı,
<https://www.haberturk.com/catismanin-esiginde-abd-iran-geriliminin-son-iki-yili-2555505>,
03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020

İktisadi Kalkınma Vakfı, İran’ın Nükleer Programı ile İlgili Müzakereler İstanbul’da Gerçekleştirildi”,17-23 Ocak 2011,
https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/iranin_nukleer_programi_ile_ilgili_muzakereler_istanbulda_gerceklestirildi.pdf

İnat, Kemal. “America First Ne Anlama Geliyor?”, **SETA**, <https://www.setav.org/america-first-ne-anlama-..geliyor/>, 1 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020

İnol, Uğur. “Türkiye’nin Enerji Sorunu ve Nükleer Enerji”,
https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/625abb8e458a797_ek.pdf?dergi=JEOLoj%25C4%2525B, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020

Kanat, Kılıç Buğra ve Yücel, Hasan.” Nükleer Anlaşma Sonrası ABD’nin İran Politikası”, **SETA**, Temmuz 2018, s. 11

Kanat, Kılıç Buğra ve Özdemir, Büşra Zeynep. “ABD’nin İran Yaptırımları ve Müttefikleriyle İlişkileri”, **SETA**, 1. Baskı, Ağustos 2019

Kenasari, Muhammed Bilal. **Anadolu Ajansı**,” ABD’den İran’a 12 Şart”,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-irana-12-sart/1152830>, 21 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020

Kiraz, Sami. “Sosyal İnşacı Teori Açısından Türkiye İran İlişkilerinde Çatışma ve İşbirliği Alanları”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Köse, Talha. “İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”, **SETA Yayınları III**, 1. Baskı, 2008

Köse, Talha. “İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”, **SETA Yayınları**, 1. Baskı, 2008.

Kibaroglu, Mustafa. “İran’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler”, **Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler Akademisi**, Mart 2006.

Milliyet, “İran NPT Ek Protokol’ü İmzalayacak”, 26.11.2003, Erişim Tarihi: 17 Nisan 2020, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/iran-npt-ek-protokolunu-imzalayacak-5137829>

Milliyet, “Ankara’da Başladı Kahire’de Bitirecek”, 31.05.2009, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ankara-da-basladi-kahire-de-bitirecek-1101062>

Milliyet, “Ahmedinejad’dan Obama’ya Kutlama Mesajı”, 06.11.2018, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ahmedinejaddan-obamaya-kutlama-mesaji-1012845>

Milliyet, “İran’da Seçim Gerilimi”, 20.06.2009, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iranda-secim-gerilimi-1108822>

Milliyet, “ABD İran Konusunda Türkiye’yi sıkıştırıyor”, 24.02.2010, Erişim Tarihi: 19 Nisan 2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-iran-konusunda-turkiye-yi-sikistiriyor-1203327>

Washington Post, “Bad Nuclear Deal With Brazil and Turkey Hands Iran a Diplomatic Coup”, 18 Mayıs 2010, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2020, <https://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/05/17/AR2010051703455.html>,

Milliyet, “ABD İran’a Yaptırım Tasarısını Sundu”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-irana-yaptirim-tasarisini-sundu-1239940>, 19 Mayıs 2010, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

Milliyet, “BM’de Türkiye’nin İran Oyu Hayır Oldu”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/bmde-turkiyenin-iran-oyu-hayir-oldu-1248838>,

09.06.2010, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

Milliyet, “ABD’li heyet İran’ın terör finansmanı için bizi uyardı”, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/abd-li-heyet-iran-in-teror-finansmani-icin-bizi-uyardi-1279096>, 21.08.2010, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2020

Milliyet, “Ruhani’dan Trump’a: Acemi...”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ruhaniden-trumpa-acemi-2388679>, 1 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

Milliyet, “Ruhani’dan Çok Sert Tepki: Siz Kim Oluyorsunuz”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ruhaniden-cok-sert-tepki-siz-kim-oluyorsunuz-2673501>,

21 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020

NTV, “ABD’de Şer Ekseni Hazırlığı”, 05.02.2002, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/134221.asp#BODY>

Öçalan, Gökhan. “Amerika Birleşik Devletleri’nin Demokrasiyi Yayma Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı Örnek Olayları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Pars Today Türkçe, Nikki Haley: UAEA Denetçileri İran’ın Askeri Merkezlerine Girebilmeli”, <https://parstoday.com.tr/news/world-i82112-nikki-haley-uaea-denet%C3%A7ileri-%C4%B0ran%C4%B1n-akseri-merkezlerine-girebil-meli>, 26 Ağustos 2017, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2020

Pirinççi, Ferhat. “Süleymani Sonrası Ortadoğu”, **SETA Analiz**, Ocak 2020, Sayı 305

Rachman, Gideon. **Financial Times**,” Obama and the Limits of Soft Power”, <https://www.ft.com/content/e608b556-4ee0-11de-8c10-00144feabdc0>, (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020)

Sabah, “Tahran’dan Amerika’ya Karşı Gövde Gösterisi”, 11.02.2002, Erişim Tarihi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/02/11/d02.html>

Sandıklı, Atilla. “İran’ın Jeopolitiği, ABD ve Türkiye”, <http://www.tuicakademi.org/iranin-jeopolitigi-abd-ve-turkiye/>

Sarı Ertem, Helin. “Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Sarı, İsmail. **Anadolu Ajansı**,” İran’la Nükleer Anlaşmanın Geleceği: Riskler ve Tehditler”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/iran-la-nukleer-anlasmanin-gelecegi-riskler-ve-tehditler/924880>, 02 Ekim 2017, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020

Sharp, Travis. “U.S Foreign Policy Toward Iran in The Obama Era”, **ISPI-Policy Brief**, Sayı 145, Haziran 2009.

Shoib, Muhammed. “U.S-Iran Standoff: A Constructivist Approach”, **Journal of Strategic Affairs**, 2016.

Sputnik Türkçe “İran Trump Yönetimine ABD Vatandaşlarını Ülkeye Almama Uyarısı Yaptı”, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701311027009337-iran-trump-yonetimini-abd-vatandaslarini-ulkeye-almamakla-tehdit-etti/> 31 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2020

Sputnik Türkçe, “ABD’den İran’a: Kabul Edilemez, Naif Değiliz, Beklemeyeceğiz”, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201702011027018266-abd-iran-nukleer-bm/>, 01 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

Sputnik Türkçe, “Pentagon’dan Iraklı Şii Milis Gruba Savunma Amaçlı Hava Saldırısı Açıklaması”, 29.12.2019, Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020,

<https://tr.sputniknews.com/abd/201912291040933662-pentagondan-irakli-sii-milis-gruba-savunma-amacli-hava-saldirisi-aciklamasi/>

Sözcü, “Trump: Ben Nazik Olmayacağım: İran Ateşle Oynuyor”, <https://www.sozcu.com.tr/2017/dunya/trump-ben-nazik-olmayacagim-iran-atesle-oyuyor-1658837/>, 03 Şubat 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020

Sözcü, “ABD Başkanı Trump İlk Kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Seslendi”, <https://www.sozcu.com.tr/2017/dunya/abd-baskani-trump-ilk-kez-birlesmis-milletler-genel-kuruluna-sesleniyor-2017029/>, 19 Eylül 2017, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020

Sputnik Türkçe, “İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani Öldürüldü: ABD üstlendi,” <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202001031040957114-kasim-suleymani-olduruldu/>, 03 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020

Sözcü, “Trump: İran Asla Nükleer Silah Sahibi Olmayacak”, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-trump-iran-asla-nukleer-silah-sahibi-olmayacak-5551669/>, 06 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020

Sözcü “Irak’ta ABD Üssüne Roketli Saldırı”, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-irakta-abd-ussune-roketli-saldiri-5554789/>, 8 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020

Sputnik Türkçe, “ABD’den İran Atom Enerjisi Kurumu ve Başkanı Ali Ekber Salahi’ye Yaptırım”, <https://tr.sputniknews.com/abd/202001301041291592-abdden-iran-atom-enerjisi-kurumuile-baskani-ali-ekber-salihiye-yaptirim/>, 30 Ocak 2020, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020

Şen, Gülriz. “Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri”, **İRAM**, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/analiz-ruhani-doneminde-iran-abd-iliskileri_1.pdf, 11 Nisan 2017, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020

TASAM, “ABD Başkanı Barack Obama’nın Kahire Konuşması”, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1077/abd_baskani_obamanin_kahire_konusmasi

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “P5+1 ile İran Arasında 21-22 Ocak 2011 Tarihlerinde İstanbul’da Gerçekleştirilen Toplantı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-28_-22-ocak-2011_-p5_1-ile-iran-arasinda-21-22-ocak-2011-tarihlerinde-istanbul_da-gerceklestirilen-toplanti-hk_.tr.mfa, 22 Ocak 2011, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020

TRT Haber, “İran ABD’ye ait İHA’yı Düşürdü”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-ve-iran-arasindaki-nukleer-kriz-kosar-adim-420637.html>, 20 Haziran 2019, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020

TRT Haber, BMGK'ya taşınan İran Füze Denemesi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmgkya-tasinan-iranin-fuze-denemesi-296610.html>,

31 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020

The Guardian, “Iran Ready to Cooperate on Nuclear Programme, says Ahmadinejad”, 2009, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020, <https://www.theguardian.com/world/2009/oct/29/mahmoud-ahmadinejad-iran-nuclear-programme>

The Guardian, “Secret talks helped forge Iran nuclear deal”, 2013, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020, <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/secret-usa-iran-talks-nuclear-deal>

The New York Times, “Axis of Evil Speech”, 05.11.2015, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/100000004021075/the-axis-of-evil-speech.html>

Telci, İsmail Numan. “Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran’dan Ne İstiyor?”, **SETA Perspektif**, Sayı 208, Ağustos 2018.

Telatar, Gökhan. “11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası,” **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Topdemir, Zafer. “İran Siyasal Sisteminin Tarihsel Gelişimi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mardin Artuklu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Tutar, Necmiye. “Barack Obama Dönemi Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Doğu Politikası”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

U.S Department of the Treasury, “Iran Sanctions”, 31.07.2006, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1696.pdf>

U.S Department of the Treasury, “Iran Sanctions”, 24.03. 2007 <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1747.pdf>

U.S Department of Treasury, “Treasury Targets Senior IRGC Commanders Behind Iran’s Destructive and Destabilizing Activities”, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm716>, 24 Haziran 2019, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020

Uluslararası Politika Akademisi, “Amerikan İstisnacılığı”, 20 Ekim 2015, Erişim Tarihi: 12 Mart 2020, <http://politikaakademisi.org/2015/10/20/amerikan-istisnaciligi/>,

USAK Raporu, “2009 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler”, Haziran 2009

Uygur, Hakkı.” **Anadolu Ajansı**, Trump Dönemi ABD-İran İlişkileri”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-doneminde-abd-iran-iliskileri/687467>, 17 Kasım 2016, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2020

Voice of Democracy, “George W. Bush Graduation Speech at West Point”, June 1, 2002, <https://voicesofdemocracy.umd.edu/george-w-bush-graduation-speech-at-west-point-1-june-2002/> Erişim Tarihi: 13 Nisan 2020

Yazan, Yeliz. “İran Nükleer Programı, Muhtemel Senaryolar ve Türkiye’nin Denge Politikası Çabaları”, **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, 1-2 Ekim 2012.

Yeğin, Abdullah. “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu”, **SETA Yayınları**, 1. Baskı, 2013.

Kıraç, Gürol. “İran’a Olası Bir Müdahalede Kilit Ülke Afganistan”, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=102&sayfa=14>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2020

Yeni Şafak, “Fransa ve İngiltere’den İran’a Yeni Yaptırımlar”, <https://www.yenisafak.com/dunya/fransa-ve-ingiltereden-irana-yeni-yaptirimlar-352446>, 21.11.2011, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

Zurcher, Antony. **BBC Türkçe**, ABD Başkanı Trump’ın Nükleer Anlaşmadan Çekilmesinin 3 Nedeni”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408>, 9 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020